

Anmeldelser

Erich Hoffman: Spätmittelalter und Reformationszeit.

Geschichte Schleswig-Holsteins. Vierter Band, Teil II. Dritte Lieferung.

Neumünster 1984 (s. 161-260).

Målet med nærværende hæfte af Geschichte Schleswig-Holsteins angives af titlen for hele Dr. Erich Hoffmanns bind: »Das Zusammenwachsen Schleswigs und Holstein's«. Hvad Hoffmann ønsker er at give en skildring af de to områders naturlige og organiske sammenvækst.

Hæftet strækker sig tidsmæssigt fra årene omkring kong Erik Menveds død i 1319 til grev-hertug Adolf VIII's forlening med hertugdømmet Slesvig i Kolding 10. april 1440. Periodiseringen er velvalgt netop ud fra Hoffmanns mål - »sammenvækst«. Med en begyndelse i grev Gerhard III af Rendsburgs forlening med Sønderjylland 1326 og en slutning, der markerer den danske formelle anerkendelse af en holstensk greves styrelse her, tegner danskeherredømmet i de mellemliggende år sig i nogen grad som afvigelser fra en sikker kurs.

Begivenheder, der for Hoffmann peger fremad, er naturligt 1300-tallets forleninger, hvor ikke mindst den danske historiker Esben Albrechtsens analyser danner baggrund (se herom anm. ved H. Fangel i Sønderjyske Årbøger, 1982, s. 207-11). Først kommer 1326-forleningen, hvor Gerhard fik hertugdømmet som frit arveligt fanelen - dernæst 1386, der på samme måde gav Gerhard VI Slesvig som arveligt len - og endelig 1396. Om konsekvenserne af den sidste forlening, hvor troskabseden synes at være givet uden løfte om tjeneste, bemærker Hoffmann:

»Denne snævre .. forbindelse mellem Slesvig og Holsten skulle i historiens videre forløb - med undtagelse af det siden 1920 med Danmark forenede Nordslesvig - aldrig mere brydes«.

Det er fyrsterne, der skaber Hoffmanns historie. Vi befinder os ifølge forfatteren i en tid, hvor statens eksistens var dybt afhængig af den regerende fyrstes egenskaber. De egenskaber Hoffmann påskønner er moderation, en klar og nøgtern politik, der holder sig til kendsgerningerne og ikke lader sig lede af ønskedrømme. Dette er omtalen af en af periodens hovedfigurer, den »kullede greve«, Gerhard III. Andre centrale personer, der med lignende ord får en positiv fremtræden, er kong Valdemar Atterdag og dronning Margrethe. Hoffmann

sympatiserer med kong Valdemar for hand distance, glasklare, nøgterne og hensynsløse saglighed i politik, trækken på skuldrene over for traditionen.

Over for disse skikkelser træder folk som væbneren Niels Ebbesen frem. Han var vel modig, men ifølge Hoffmann præget af en snæver jysk adelsstolthed, der ikke tåler nogen form for stærkt fyrstedømme. Betydningen af det »nationale« fornægtes i det hele taget i Hoffmanns fremstilling. Det danske folks kamp mod holstenerne er ikke nationalt betinget, men en kamp mod et feudalt tryk. Der er et langt spring fra Hoffmanns skarpe formuleringer til den holdning, der ligger bag den danske folkevises fremstilling:

.....
 »Niels Ebbesen ud af Landet drog
 han slog den Greve ihjel,
 saa glade var alle de danske
 at det gik saa vel«.

Det forekommer dristigt som Hoffmann ganske at udskyde de »nationale« kampe til senere tider. Vi har dog vidnesbyrd om et temmelig generelt fjendskab danskere-tyskere, f.eks. i Rydårbogens ord:

.....
 »ok skulæ i withæ, at thydeskæ
 hawæ siælden allær aldrig wunnæt
 nogher pris allær sæyer ower danskæ
 men utæn mæt forræthelsæ oc sweg«.

Fyrsternes statsstyrelse tager i nærværende fremstilling i nogen grad pladsen op for en fremstilling af slesvigernes og holstenernes historie. Med hensyn til selve 1300-årenes meget dramatiske økonomiske ramme, den såkaldte »senmiddelalderlige krise«, er professoren ejendommeligt tavs. Men måske kommer behandlingen i et påfølgende hæfte? Der er en god skildring af grevernes krigsøkonomi - hvor »krigen føder krigen«, der er gjort rede for de holstenske ridders plyndringer i Holsten og pantebesiddelser i Danmark. Men kun en gang nævnes den krise, der prægede hele Nordeuropa og i Holsten må have tvunget ekspansionen frem, i Danmark ført til først svækkelse og dernæst ved midten af 1300-tallet dannet grundlaget for den stærkere fyrstemagt. Hoffmann drager agrarkrisen ind som omtrent eneste forklaring på, at den danske lavadel forsvinder i hertugdømmet. At dette er rimeligt er indlysende, men det er et spørgsmål, om det ikke giver pro-

cessen et for fredeligt forløb. Det er ret sandsynligt, at sammenstødet dansk-tysk har haft mindst lige så stor betydning som den økonomiske krise. Ser vi på klageskrifterne fra de stridende parter først i 1400-tallet, er der mange eksempler på netop lavadelige, der af krigsskarerne er ribbet for alt.

Hoffmanns fremstilling er som helhed solid og velunderbygget. Kun sjældent kan der rokkes ved enkelte data. Et punkt kan dog anføres:

Det er på tide, at numismatikens datering af wittenprægningerne vinder indpas blandt historikerne. I Hoffmanns fremstilling finder vi dateringen o. 1359 på Flensborgs witten, på trods af at Peter Berghaus og Jørgen Steen Jensen allerede 1970/71 viste, at de hanseatiske wittenudmøntninger først tager deres begyndelse i 1365. Noget andet er, at der formentlig i årene før 1365 er præget hulpenninge i Slesvig og Holsten (G. Stefke: Die lübischen Stierkopf-Hohlpfennige der 1360'er und frühen 1370'er Jahre. Hamburger Beiträge zur Numismatik, 1973/75).

Hæftet er forsynet med 6 gode kort og en række illustrationer. Vi får fornuftigvis præsenteret 5 portrætter med nogle af de fyrster, der spiller så stor en rolle i fremstillingen. Af dokumenter er gengivet to - kejser Sigismunds dom 1424 og Kalmar-unionsbrevet 1397, der måske ikke havde behøvet at fylde en hel side? Langt de fleste illustrationer er seglabildninger, hvad der giver et noget monotont indtryk. Kun en af disse, Lybæks segl fra 13. århundrede, er dog ikke uden interesse i sammenhængen. Det er til gengæld de fleste af de få øvrige billeder værket rummet. Hvad skal læseren med et mørkt billede af salen på Sønderborg slot, med en rad senere tids rustninger opstillet - Gottorp slot i dets nuværende fremtræden - Holstentor i Lybæk (der først byggedes flere år efter fremstillingens slutår) - et ejendommeligt gammelt foto fra 50'erne af Søndertorv i Flensborg etc. Billedredaktionen må alt i alt karakteriseres som mangelfuld.

Bjørn Poulsen

Efter denne anmeldelse var afsluttet har dr.phil. H.V. Gregersen i Sønderjysk Månedsskrift, 1985:6 (p 176-7) med argumenter, der ligner mine, opponeret imod Erich Hoffmanns opfattelse af manglen på enhver form for nationalt sindelag i middelalderen.

B.P.

Eskild Bram: Flensborg 1284 - 1984.

Udgivet af Sydslesvigsk Forening, Flensborg 1984. 132 s., ill.

700 års byjubilæet i Flensborg har affødt to betydelige historiske publikationer, en dansk »Flensborg 1284-1984« og en tysk »Flensburg 700 Jahre Stadt 1-2«.

Begge er stort set vellykkede, men unægtelig meget forskellige. Det danske bidrag er skrevet og redigeret af redaktør Eskild Bram med Sydslesvigsk Forening som udgiver. Dets omfang er beskedent og omfatter 132 sider. I forordet anføres det, at hensigten har været at skildre den spændende materielle udvikling gennem 700 år og at placere byen i en stadig brydning mellem dansk og tysk. Dispositionen har været at forsyne hvert af de lokalhistoriske afsnit med en indledende, almenhistorisk ramme i forbindelse med byhistoriens kronologi. Det er lykkedes ganske godt, selv om det nok gør den samlede fremstilling noget tung. Hensigten at benytte bogen i undervisningen må kunne nås under vejledning af den kyndige lærer. Professor Troels Fink har ydet værdifuld hjælp ved bogens tilblivelse sammen med adjunkt Anke Spoorendonk og generalsekretær Karl Kring.

Bibliotekar Jane Bossen og grafikerer Helge Krempin har fundet frem til mange illustrationer, som sjældnen ses. Fink har desuden affattet slutningskapitlet, en slags status over forholdet mellem dansk og tysk i jubilæumsåret.

Byens danske fortid dokumenteres ved historiens egne udsagn: St. Knudsgildets Skrå, der er udformet på dansk ca. 1200, og den første stadsret, der er affattet på latin i 1284, men i hvis første oversættelse sproget er dansk. Byens udvikling er også klarlagt, som den er udgået fra 4 centre: St. Hans, St. Marie, St. Nikolai og St. Gertrudkirker. Adgangen til byen, hvis mur ikke har været særlig imponerende, er sket gennem de 6 porte Rødeport, Angelporten, Marieporten, Friserporten, Nørreport og Kompagniporten, hvoraf blot de to sidste er bevaret. Flensåen har været med til at give byen navn, og gadenavnet Holmen tyder på, som det siges, at »byen så at sige lå med tæerne i vand«.

Vi hører også om Margrethe 1.s opførelse af Duborg, som har sit navn fra hovedsmanden Jens Due med tilknytning til St. Gertrud, men både kirke og borg er forlængst sunket i grus. Men den danske fortid taler stadig med store bogstaver i den gamle fjordby.

Hvor Storegade går over i Holmen, gik grænsen mellem Marie og Nikolai sogn, og her havde man meget centralt lagt rådhuset. Det blev opført i årene 1443-1445 og nedbrudt i 1883. Rådssalen blev ved slut-

ningen af det 16. århundrede udsmykket med de danske kongebilleder, som i dag er ophængt på Flensborgs moderne rådhus. Skråt overfor St. Nikolai kirke ned mod havnen lå Knudsbrødrenes gildehus, det St. Knudsgilde, som stadig består og lever smukt op til sin danske fortid. Tæt ved Søndertorv lå de to nævnte byporte: Friserporten, der førte mod vest, og Rødeport, der ledede færdslen mod syd. Bag Rødeport førte en gang over til Franciskanerklostret, der var indviet til den helige Kathrine og som derfor ved siden af Gråbrøreklostret også kaldtes St. Katherineklostret. Ved reformationen forærede kong Frederik 1. klosterbygningerne til byen, for at de kunne blive indrettet til fattighuse, men de fungerede dog i en periode som latinskole. I dag er der indrettet et alderdomshjem i de gamle bygninger, og omgivelserne er holdt i nydelig stand.

Flensborgs danske fortid og danske trofasthed er et væsentligt træk i byens lange historie, måske netop på baggrund af den politiske udvikling, der just ikke tjente den danske kulturs interesse. Lige til 1864 har Flensborg været under den danske konges scepter, men allerede ved Valdemar Sejrs død i 1241 blev Sønderjylland og dermed Flensborg givet i len til Abel og fik dermed den politiske særstilling, som førte så mange ulykker over byen. I 1325 kom Flensborg for første gang under holstensk styre, og dermed begyndte den nedertyske påvirkning, som efterhånden betød, at plattysk blev det dominerende sprog.

1526 blev reformationen indført i Flensborg - på tysk. En tysk kirkeordinans for begge hertugdømmer bekræftede denne udvikling i 1542. Men i Flensborg byråd var det endnu stærke danske kræfter, der besluttede, at der fra 1574 skulle indføres luthersk gudstjeneste med dansk prædiken i Helligåndskirken, og dermed fuldførtes et dansk kapitel i dansk gudstjeneste i Flensborg, der rækker helt op til vore dage.

Lige fra 1380 til 1814 var Flensborg en del af den tysk-danske-norske helstat, der strakte sig fra Nordkap til Elben og også omfattede nordatlantiske områder. En helt nødvendig baggrund for at forstå Flensborgs velstand og store økonomiske aktiviteter. Frislands salt var en vigtig eksportvare, og kobber fra Røros i Norge var en forudsætning for fabriksdriften i Kobbermølle. Flensborgske skibe under Dannebrog var at se på alle verdenshave. Mange af skibene var bygget på flensborgske værfter.

Politisk og kulturelt var det til fordel for det danske islæt, at den såkaldte hertugelige del af Sønderjylland i 1720 blev indlemmet i den kongelige del. Nu var det fra København, at dansk og plattysk blev truet

fra enevældens tyske kancelli, som anvendte højtysk, som dermed blev det fine sprog. Den florissante periode under revolutions- og Napoleonskrigene gav Flensborg store økonomiske fordele. Byen kunne i visse henseender konkurrere med København. Aldrig senere havde Flensborg sådanne muligheder. Der var livlig kontakt med Dansk-Vestindien, hvorfra man hentede sukker til romfabrikationen, som stadig er en af Flensborgs livsnerver, selv om brændevinsfabrikationen var af langt større betydning, ikke mindst som eksportvare til Norge. Mange flensborgere udvandrede i denne periode til Trondheim. Blandt dem var slægten Lysholm, som har givet navn til Norges største brændevinsfabrik. En lysholmer er stadig af kvalitet.

Katastrofen for helstaten 1807-14 fik også sine alvorlige virkninger, og hertugdømmerne og dermed Flensborg vendte sig mere mod Hamborg. Dertil kom, at den tyske nationale bevægelse øvede sin indflydelse i Holsten og i Sydslesvig. Den slesvig-holstenske bevægelse fra syd og den ejerdanske bevægelse fra nord delte Slesvig folkeligt og gav anledning til Treårskrigen, som vi vandt militært, men tabte politisk. Den dansk-tyske helstat var formelt stadig intakt. I den begyndende kamp om Sønderjylland var der i disse årtier et solidt dansk flertal i det Flensborg, hvor det danske sprog dog stadig veg. Chr. Paulsen fastslog med sikker juridisk dømmekraft og viden Sønderjyllands klare danske stilling statsretligt set, samtidig med at hans argumentation for dansk administrations- og retssprog i Nordslesvig virkede overbevisende på regeringen i København. Dermed var forudsætningen skabt for grænsen af 1920.

Lidt senere virkede Ålborgpharmaceuten Chr. Poulsen med den danske regerings hjælp for at få bygget den sydslesvigske tværbane til Husum/Tønning. Det skete ved hjælp af engelsk kapital, og i 1851 kunne Frederik 7's sydslesvigske jernbane indvies. Chr. Poulsen havde levet op til sin vision, at »forbindelsen med England er meget nyttigere, vigtigere og naturligere end forbindelsen med Tyskland«. Tidligt havde han set, at helstatens fremtid lå på det engelske marked, og at Hamborgs dominans burde mindskes. I det spil havde Flensborg efter Poulsens mening sin fremtid. Samtidig havde han for den danske regering ladet udarbejde tegninger for en både nord-sydgående og øst-vestgående jernbane med endepunkt ved Hjerting bugt. Et samlet telegrafsystem og et dampskibsnet for hele helstaten udgik også fra Poulsens idékammer. Brams »Jernbane-Hansen« må nok i en ny udgave udgå til fordel for Chr. Poulsen, som lod Bindsbøll bygge et stort landsted i Flensborgs nordlige udkant. Lorenz Frølich fik til opgave at foretage

udsmykningen af havesalen med store mytologiske billeder, som i dag hænger på Snoghøj Folkehøjskole. Chr. Poulsen er en af Flensborgs stormænd i sidste århundrede. 1864 lagde hans planer øde for den by, som aldrig genvandt sin fordums storhed i udkanten af det tyske kejserrige. Det var kun i et tiår midt i århundredet, at Flensborg ved et dekret fra Frederik 7. var Sønderjyllands hovedstad. Intet under, at flensborgerne elskede den joviale monark og hans folkelige gemalinde.

Flensborgs kongetroskab bevaredes langt op i tiden og blev bekræftet langt senere, da dronning Margrethe med Dannebrog stævnede ind i havnen en junidag i 1978. Men sproget var og blev plattysk hos det store flertal af byens borgere, og sprogreskripterne 1850-51 kom ikke til at omfatte Flensborg, hvor der stadig var tysk skolesprog i folkeskolen. Ad frivillighedens vej søgte man at udnytte lovens mulighed for dansk undervisning. Men den nye krig i 1864 kom så hurtigt, at der ikke viste sig mærkbare resultater. Det danske sindelag var dog stadig stærkt, og ved valget til den nordtyske rigsdag i 1867 var der stadig dansk flertal i byen, som fostrede en række fremragende danske personligheder i preussertiden. Det gælder »Flensborgs ukronede konge«, Gustav Johannsen, og den geniale journalist, redaktør Jens Jessen, i hvis glansperiode »Flensborg Avis« havde 9000 abonnenter - på samme tid havde Berlingske Tidende 15.000. De to flensborgske førere får begge en smuk og lang omtale i bogen. Det forekommer mig, at Ernst Christiansen - Flensborg Avis' navnkundige redaktør helt op i besættelsestiden - får en alt for beskeden omtale samtidig med hele Flensborgproblematikken 1919-20. Det er for dårligt, at de mange tilmeldelser til dansk skolegang i 1920, ca. 1000 - ikke talmæssigt gøres op. Man nøjes med den kryptiske sætning, at »til at begynde med fik kun elever, der på forhånd kunne dansk, lov til at besøge de nye skoler«. Det var dog de allerfleste, der blev afvist i den unge Weimarrepublik's første tid. Den senere mangeårige redaktør af Flensborg Avis under nazisme og krig, englænderbesættelse og det nye styre i Kiel, L.P. Christensen, bliver lige akkurat omtalt. Han havde fortjent et langt og rosværdigt vidnesbyrd for lang, sej og trofast tjeneste. Oplysningerne kan hentes i »Flensburg. 700 Jahr Stadt«. Ikke mindst, når det gælder den flensborgske teaterfront.

Hvis det er hensigten, at bogen skal anvendes i undervisningen, er omtalen af begivenhederne midt i 40'erne ganske utilstrækkelig. Skildringen holder sig til antydninger og meddeler næsten ingen facts. Sydslesvigsk Udvalg, der dog samlede en halv million underskrifter med anmodning om Sydslesvigs frigørelse fra tysk overhøjhed, er ikke

nævnt. Kielererklæringen og Bonn-Københavnserklæringerne er omtalt, men der meddeles intet konkret om indholdet. Man kan desværre ikke gå ud fra, at læreren ved bedre besked. Hvis der kommer en ny udgave, må disse ting tages i betragtning.

Men bortset fra de nævnte skønhedspletter er Eskild Brams bog et meget værdifuldt dansk bidrag til Flensborgs 700 års jubilæum. Man kan ønske den vid udbredelse også nord for grænsen.

Johns. Hoffmeyer

Flensburg. 700 Jahre Stadt. Eine Festschrift I-II. Udgivet af Flensburg By under redaktion af dr. Owe Vaagt og dr. Hans Friederich Schütt. Flensburg 1984. 743 sider, ill.

Det er en helt usædvanlig bog, Flensburg by har udgivet i anledning af sit 700 års jubilæum. Usædvanlig både ved sin størrelse, sit udstyr og sin forfatterliste, der omfatter 45 navne med en stærk repræsentation af danske historikere. Det er et værk, der tjener grænsebyen Flensburg til ære, ikke mindst fordi begge nationale parter har fået lejlighed til frit at folde sig ud på egne præmisser, så læseren får mulighed for at stifte bekendtskab med, hvordan danske og tyske forskere i dag ser på udviklingen i grænsebyen. Værket er i sig selv et glædeligt vidnesbyrd om, hvor langt vi er nået i gensidig respekt og forståelse i det dansk-tyske grænseland.

Det er udgivet med støtte af regeringen i Kiel og Forbundsregeringen i Bonn i serien »Schriften der Gesellschaft für Flensburger Stadtgeschichte«, under redaktion af de fremtrædende tyske historikere, dr. Owe Vaagt og dr. Hans Friederich Schütt.

Når alt det er sagt, må det på den anden side erkendes, at det har været vanskeligt at redigere det store værk, der som anført helt foreligger på de indbudte forfatteres præmisser. Det betyder, at gentagelserne – også inden for hver af de nationale lejre – er for mange. Ligeledes bærer for mange af de områder, man har valgt at behandle, tilfældighedens præg, så den store sammenhæng kan være vanskelig at ane. Men det må understreges, at denne tyskudgivne byhistorie i sig selv er en bedrift, fordi den er et bevis på, at når der er god vilje til stede, er det muligt at skrive historie, så den nationale modpart på rimelig måde får besked om, hvad man står for i et så kontroversielt emne som grænsebyen Flensborgs historie. Værket er et smukt bidrag til europæisk

samarbejde ved slutningen af vort århundrede. Man har desværre undladt den fulde konsekvens at lade bogen foreligge på begge sprog, så den kunne komme ud til begge nationaliteter. Hvad kunne en dansk udgave ikke betyde som oplysningefaktor nord for grænsen?

Byhistorien er anlagt således, at bind 1 beretter om forhold og episoder i byens historie, mens bind 2 fortæller træk fra byens nutid. Dr. Schütt har skrevet om den ældste historie, om de første bykerner og den første stadsret, og ligesom han fastslår, at »Slesvig er en del af det danske rige«, understreger han, at folkesproget var dansk i den ældste middelalder. Erich Hoffmann fordyber sig i de ældste bebyggelser, forudsætningerne for det senere Flensborg, mens Albert A. Panten fortæller interessante træk om Flensborgs tidligste forbindelser til Frisland. Man glæder sig bogen igennem over papirkvalitet og smukke plancher og fotografiske gengivelser af gamle dokumenter.

Dr. H.V. Gregersen yder et meget værdifuldt bidrag ved at fortælle om, hvorledes plattysk allerede i det 13. og 14. århundrede bliver byens dominerende sprog. Afhandlingens 15 sider er en dokumentation af, hvorledes dansk viger i fjordbyen ved forenede kræfter af Schauenborgerne og - København, da vi når op i reformationstiden.

Et af bogens mest personlige bidrag er skrevet af overarkivar Nybo Rasmussen, der behandler Franciskanerklosterets historie i alle perspektiver. Han indleder med at fastslå, at der til dags dato ikke er foretaget nogle egentlige arkæologiske undersøgelser af den gamle klostergrund. Vi kender heller ikke meget til navne på brødrene i de ca. 300 år, klostret eksisterede. Vi har kun viden om 25 navne. Et af de ældste er Johs. Skaftelyng, en bondesøn fra Skovlund! I Flensborg som andre steder, hvor der var placeret et tiggerkloster, opstod det problem, om den enkelte munk må eje noget, eller om der blot skulle være tale om et fællesskab. Testamentariske gaver var også et problem. Franciskanerklostrets kirke og dens dyrebare inventar er forlængst forsvundet, men der er den mulighed, at altertavlen i Ulkebøl kirke på Als er klosterkirkens altertavle. Nybo Rasmussen tør ikke afvise tanken. Tavlen er et stort firefløjet Antwerpenarbejde fra det første årti af det 16. århundrede. På den ene fløj er den hellige Katharina fremstillet. Andetsteds på tavlen finder vi den hellige Franciskus og den hellige Antonius, netop de skikkelser, som er knyttet til Franciskanerordenen, og intet har at gøre med en landsbykirke på Als. Adelsfamilien Holck på Rønhave i Ulkebøl sogn havde under reformationen stærke katolske sympatier, og efter en tradition på egnen skulle tavlen i Ulkebøl kirke være en gave fra familien Holck. Sandsynligheden for, at Ulkebøltavlen

stammer fra Flensborg er stor. Der var langt til andre Franciskanerklostre.

Dr. Klaus-Peter Reumann beskæftiger sig i sit bidrag meget indgående med den interessante kendsgerning, at Flensborg byråd i hele perioden fra 1284 til 1933 havde patronatsret både over skole og kirke i byen, hvilket flere gange havde nationpolitisk betydning, også til dansk fordel, som i tiden mellem de slesvigske krige.

En af bogens afhandlinger - hele 55 sider - og set med danske øjne mest betydningsfulde bidrag, er skrevet af lektor ved Dansk Centralbibliotek Johann Runge. Temaet er: »Den lange vej til grundlæggelse af en dansk menighed i Flensborg«. Runge gør ganske klart rede for sin motivation for at beskæftige sig med emnet: »Kirken tog i det dansk-tyske grænseområde del i de nationale uoverensstemmelser. Den danske menigheds historie er dermed i første linje social og kulturhistorisk, men frem for alt politisk. Kirken er en menneskelig foreteelse. Kirkehistorie drejer sig derfor om menneskelig handlemåde«. Runges afhandling er til dato den bedste og mest omhyggelige redegørelse for dansk kirkeliv i Flensborg fra 1588 til i dag, hvor der i Flensborg findes 6 danske menigheder og i det øvrige Sydslesvig 44.

At Helligåndskirken ved reformationen ikke blev latinskole, men forblev kirke, er forudsætningen for dansk gudstjeneste dér fra 1588 til i dag. Når den første danske præst, Simon Karstens, kunne samle en betydelig menighed om sig, må den forudsætning have været til stede, at sønderjysk må have været hovedsprog for ikke så få flensborgere i midten af det 16. århundrede. I et par århundreder fortsatte denne ordning, dog ofte med den afvigelse, at den »danske« præst også prædikerede i Marie- og Nikolaikirkerne og sikkert trods dansk sprogkunnen har tilhørt den tyske kulturkreds.

Denne tradition blev først brudt ved slutningen af det 18. århundrede med nordslesvigeren Thomas Hoyer Jensen. Han virkede i Flensborg lige til 1820. Det var i det næste årti, at Chr. Paulsen og Chr. Flor begyndte deres virke for at fremme dansk kultur, især i Nordslesvig, men også i Flensborg. Virkningerne viste sig først efter 1850, da der for første gang blev dannet en selvstændig dansk menighed, hvis præst, G.F.A. Graae, blev udnævnt af Frederik 7 efter indstilling af kulturminister Madvig. Graae var national i nationliberal forstand og lagde vægt på først og fremmest at virke som dansk præst i Flensborg. Hans resultater var store. I 1851 var 80 familier tilsluttet menigheden, i 1864 600 familier med ca. 3000 medlemmer, der omfattede et bredt socialt spektrum. Og offerviljen var stor. Justitsråd Chr. Poulsen, direktør for »Fre-

derik 7s sydslesvigske jernbane« og for Flensborg første gasværk, betalte således mere til den danske kirke, end han betalte i kommuneskat. Graae var den store initiativtager til dansk vækst i Flensborg. Han oprettede et menighedsbibliotek, og i 1852 fik han oprettet en dansk borgerskole, der i 1863 havde et elevtal på over 500. Der blev også oprettet en dansk privatskole, der fik 120 elever. Graaes nærmeste medarbejdere var læreren og kirkesangeren Hans Mikkelsen Tofte og overlærer C.F. Monrad, der kom til at virke i mange år frem i Flensborg og bidrog til i sidste øjeblik at redde dansk sprog og kultur i byen. Med 1864 sank Graaes arbejde i grus. 14. maj vajede den slesvigholstenske fane over Helligåndskirken.

Graae måtte forlade byen. I 1871 blev den danske borgerskole lukket, og i 1875 fulgte privatskolen efter. Den selvstændige danske menighed blev opløst ligesom det selvstændige danske pastorat.

Hans Jürgen Carstens, der var respekteret af både danske og tyske, holdt prædiken på dansk i Helligåndskirken lige til år 1900, men kun prædiken. Den »danske« kirke havde ingen retslig status. Derefter var der dansk prædiken nu og da ved forskellige prædikanter. Fra 1905-21 inden for rammerne af »Kirkeligt Samfund for Flensborg og omegn«. Med Weimarrepublikken overtog Dansk Kirke i Udlandet (DKU) de danske kirkelige interesser i Flensborg, og i begyndelsen af 1921 blev »Menighuset Ansgar« i Toosbüygade indviet. Få måneder efter oprettedes »Den danske menighed for Flensborg og omegn«. Det danske kirkeliv var efter 50 års forløb igen blevet en »lovlig menighed«, hvor dansk uddannede præster virkede. Efter en gennemgribende restauring blev Helligåndskirken indviet i 1927, og i samme år udvidede Flensborgmenigheden sig til at omfatte hele Sydslesvig, hvor der var behov for dansk kirkelig virksomhed. Men der var en lang vej, inden man nåede så vidt.

Organist Hans Peter Detlefsen tager sig sagkyndigt af kirkemusikken i den musikglade by, og cand.phil. Kurt Sprauten fra Oslo Universitet tager sig ikke mindre engageret af handelsforbindelsen mellem Flensborg og Trondheim i det 17. og 18. århundrede. Arkivar Lars N. Henningsen, Åbenrå, foretager en dybtgående undersøgelse af levnedsmiddelforsyningen og markedsforholdene i Flensborg i det 18. århundrede. Et af stjernekapitlerne er skrevet af direktør for Orlogsmuseet i København, Ole Ventegodt. Illustreret med skibsbilleder, skitser og statistiske oversigter får vi et levende billede af Flensborgs skibsfart i det 17. og især det 18. århundrede lige til det nye århundredes økonomiske og politiske katastrofer. Alene artiklens overskrift: »Tusind

skibe fra Flensborg« virker inspirerende. Lige så ringe kildematerialet i visse henseender var for Nybo Rasmussen, lige så righoldigt har det været for Vendegodt, der har kunnet øse af de fuldstændige lister over sejladsen, som befinder sig i Rigsarkivet i København. Vi får alle oplysninger om skibstyper og destination. Oplysninger om byggetid og -sted mangler heller ikke. 547 skibe er i perioden 1750-1807 bygget i Flensborg. Norge, der rådede over mere end halvdelen af det danske monarkis tonnage, bidrog i byggesektoren kun med 7 skibe. Flensborgs placering i den store økonomiske sammenhæng i riget fra Elben til Nordkap var ikke ringe. Byen befandt sig i disse lykkelige år på verdensniveau.

Studielektor Horst Windman beskæftiger sig med oplysningstiden, som også sætter sine spor i Flensborg, samtidig med, at de store reformer blev gennemført i de centrale dele af monarkiet. Den mest omtalte forfatter og skribent i fjordbyen var Heinrich Harries, der nok er mest kendt for sit hyldestdigt til Christian 7, der senere udviklede sig til den preussiske sejrshymne »Heil Dir im Siegeskranz«.

Når det gælder teater, skriver realskolelærer Wolfgang Raube, havde byen store ambitioner, som i hvert fald ikke blev indfriet under Christian 6s pietistiske styre, men man tog revanche, da man efter i mange år at have anvendt rådssalen i det gamle rådhus i 1795 åbnede et splinternyt teater. Ambitionerne kunne nu ikke helt leve op til høj kvalitet. Folkekomedien sejrede. Kotzebue blev den foretrukne. I »Matadors« tidsalder har vi vel intet at bebrejde flensborgerne?

Studiendirektor Gert Vaagt skriver om den første industrialisering og overarkivar Dorrit Andersen fra København fortæller om de første vanskelige forsøg på at få en arbejderbevægelse på benene i det Bismarckske Tyskland i 70erne. Iøvrigt betyder denne udvikling en svækkelse af Flensborgs danskhed, der stod stærkest hos tidens småkårsfolk. Stillingen for danskheden blev endnu vanskeligere, da arbejderbevægelsen fik legalt fodfæste under Weimarrepublikken og havde en ikke ringe del af ansvaret for afstemningsresultatet i Flensborg 14. marts 1920. Til gengæld fik Flensborgs danskhed oprejsning, da englænderne i 1946 indsatte danskhedens førstemand, I.C. Møller, som overborgmester, en post, han besad i 4 år.

En ganske særlig karakter har Carsten R. Mogensens behandling af emnet: »Det danske mindretal i det 3. riges tid«. I større sammenhæng har Mogensen som stipendiat på studieafdelingen i Dansk Centralbibliotek undersøgt forholdene for samtlige mindretal i det 3. rige i bogen »Dansk i hagekorsets skygge«. Mogensen skildrer nøgternt og stærkt mindretallets vilkår fra 1933 til 1945. Formelt havde den danske

folkedel samme status som andre tyske statsborgere, men opnåede dog visse privilegier: de unge blev fri for at melde sig til Hitlerjugend, og mindretallets nej til registrering blev respekteret. Der opstod naturligvis vanskelige situationer. Mindretallet blev udsat for en nålestikspolitik, som var farlig for en folkedel, der var socialt svag. Arbejdspladser kunne gå tabt, hvis man havde børn i dansk skole, ligesom der kunne ske en nedsættelse af de sociale tilskud. Stillingen blev dog holdt til 1936, men da begyndte de danske skole- og foreningstal at dale. Mange måtte gå i hi.

Helge Berndts skildring af det 3. riges sidste dage i Mørvig i majdagene 1945 er spændende europæisk historie. Engelsk ro og largeness står i kontrast til en blanding af tysk naivitet og tro på eget værd til det sidste.

Siegfried Schiers skildring af den engelske militærbesættelse er heller ikke uden interesse til forståelse af tysk efterkrigsmentalitet. Man anerkender den ro og orden, de nødvendige beslaglæggelser foregår i, kalder dem rimelige, ligesom man intet har at indvende mod den »opdragelse til demokrati«, der er en forudsætning for, at besættelsen forholdsvis hurtigt kan få en ende. Skildringen efterlader et sympatisk indtryk af »det nye Tyskland«, også fordi man forstår, at indstillingen er ærligt ment. Det er iøvrigt bemærkelsesværdigt, at de stærke nationalpolitiske brydninger fra 1945-50 ikke behandles fra tysk side.

Bind 2 giver i en række artikler en oversigt over Flensborg bys funktion som by og en beretning om byens institutioner. Af emner, der tages op, kan nævnes byggeforvaltningen, saneringen af den gamle by og fjernvarmeforsyningen. Byens uddannelsesinstitutioner – hvis ringe antal beklages – gennemgås ligesom det danske mindretals egne institutioner på det sociale, kulturelle, kirkelige og skolemæssige område, men kun i oversigt.

Det »grænseoverskridende« samarbejde fremhæves som noget værdifuldt i grænselandets liv. Artiklerne suppleres med en lang række statistikker af befolkningsmæssig og uddannelsesmæssig art. Det gælder også en oversigt over Duborg-Skolens elever, deres antal og bopæl i landsdelen. De dansk-tyske dage i Sønderjylland nord og syd for grænsen får en omhyggelig omtale.

Redegørelsen for det flensborgske biblioteksvæsen omfatter en gennemgang af den tyske sektor, og den danske overbibliotekar Jørgen Hamre giver på en halv snes sider en detaljeret gennemgang af dansk biblioteksvæsen, lige fra professor Chr. Flor i året 1830 stod for indkøb af danske bøger til skolebiblioteker i Slesvig og Holsten.

Det nævnes også, at Orla Lehmann gennem »Selskabet for Trykkefrihedens rette Brug« i 1836 lod fordele danske bøger i grænselandet. I 1839 blev »Foreningen til dansk læsnings fremme i Slesvig« grundlagt, og der blev indrettet danske biblioteker i en lang række sydslesvigske landsbyer. Mellem de slesvigske krige blev der gjort en ekstra indsats i samme retning, således at der i 1864 fandtes 56 små biblioteker i Sydslesvig.

I Flensborg var der et meget benyttet bibliotek i Borgerforeningen, ligesom den danske menighed besad et bibliotek på over 1000 bind. Flensborg Latinskole rådede også over et ret stort offentligt dansk bibliotek.

Fra stiftelsesåret 1869 til 1890 var Flensborg Avis det eneste organ, der formidlede dansk læsning i Sydslesvig.

Gustav Johannsens datter, Alexandra, byggede mellem 1890 og 1920 med stor flid og omhu et dansk bibliotek op, som blev forudsætningen for Dansk Centralbibliotek, som i 1921 fik husrum i Flensborghus. Fra 1945 var det svært at efterkomme de stigende krav til den danske bog, som foreløbig kulminerede 1948-49 med et udlån til voksne på 92.504 bind. Fra 1956-59 blev det nye bibliotek bygget længere henne i Nørregade, og det blev kombineret med en »studieafdeling«, som siden har publiceret en lang række bøger om grænselandsforhold. Udlånstallene har i 1983 passeret de 200.000. Den fortsatte vækst har nødvendiggjort en større tilbygning, som vil rejse sig i de kommende måneder.

Teaterlivet i Flensborg behandles omhyggeligt, både Stadttheater, Landestheater og Die Niederdeutsche Bühne. I tilslutning hertil får Else Fanø lejlighed til at give en levende og inspireret skildring af dansk teaterliv fra det 18. århundrede til vore dage. Vi hører om H.C. Knudsens patriotiske tableauer i begyndelsen af det 19. århundrede og om teatergrupper, der opførte »Aksel og Valborg« og »De danske i Paris«. I 1850erne var der også på teatrets område en livlig dansk virksomhed.

Efter 1864 tårnede vanskelighederne sig op. I perioder lykkedes helt forbavsende megen dansk teatervirksomhed. På andre tidspunkter var intet tilladt. Til nød »underholdningsaftener«. 1870erne var en gylden tid, hvor selv Elverhøj var tilladt. Men pludselig atter forbud, indtil Ibsens Et Dukkehjem kom igennem nåleøjet – dog med en happy end! 80erne var et forbudets årti, fordi danske skuespillere havde skrevet fornærmende betragtninger mod tyskerne i en gæstebog. I 1896 måtte Drachmann og Schandorff ikke læse op, men i 1912 måtte Vilh. Herold godt synge!

Efter 1920 kom der bedre tider. Ved valget i 1924 kom der 7 danske

repræsentanter i Flensborg byråd. Blandt dem var Flensborg Avis' redaktør, L.P. Christensen, som i en lang årrække med utrættelig energi skaffede de danske sydslesvigere mange store teateroplevelser. I 1926 spillede Aarhus Teater »Erasmus Montanus«. I første omgang skulle byrådet på forhånd have et andragende for hver forestilling. Senere bevilgede man 4 forestillinger af gangen. Da man foreslog en forestilling fra Det Kgl. Teater, voldte det dog knuder. Så var det et »politisk« forehavende.

Adam Poulsen blev dog smuglet ind som gæst hos Odense Teater i 1927. Senere fik et »Henrik Malberg ensemble« adgang. Da det senere rygtedes, at alle skuespillerne var fra det kongelige, fik humoren overhånd, og der var frit lejde for teatret på Kongens Nytorv. Og det har der været siden som for alle landsdelsscenerne og de mindre teaterselskaber.

I forbudstider måtte man nøjes med lokale amatørskuespillere, som ofte med held løste svære opgaver. Men den største succes på det felt har »Det lille Teater« opnået. Det begyndte sit arbejde i 1966 og har siden givet sig i kast både med små og store opgaver med en utrolig perfektionisme. I sæsonen 1982-83 havde teatret til 41 forestillinger mere end 3000 tilskuere.

I tidens ånd afsluttes det store historiske værk med en oversigt over Flensborgs erhvervsstruktur med Danfoss som det største foretagende med 2000 ansatte. Vi får også grafisk forklaret, hvormeget danske grænsepassanter køber i grænsekioskerne, og hvorfra i Danmark de kommer. På samme måde oplyses handelen syd- nord. Kort sagt er bind 2 et opslagsværk, der næsten fortæller alt om Flensborg idag. I forvejen er vi orienteret om Flensborg igår. Så mægtigt råstoffet er i det store værk, kunne man ønske sig, at det store stof en dag blev sammenkrevet til en bog »for alt folket« både på dansk og på tysk. Men når man lægger de to store bind til side, er det alligevel ikke mindst med tak og beundring over, at det lykkedes i samme bog at lade både danske og tyske komme til orde på deres egne præmisser. Det er i sig selv en redaktionel bedrift.

Johs. Hoffmeyer

Vagn Harsberg: De sønderjyske amtsråd indtil 1970. Udgivet af Sønderjyllands amtsråd. 527 s., ill.

Med udsendelsen af bogen om de sønderjyske amtsråd indtil kommunalreformen i 1970 – et værk på godt 500 sider – er det endnu engang markeret, at Sønderjyllands historie er noget særligt. Den er kompliceret også på det kommunalpolitiske område, den er svær at skrive oversigtligt, og den fylder i sækken.

Amtsrådene som institution har i Sønderjylland udviklet sig over tre perioder, der griber ind i hinanden: den danske helstatstid, årene under tysk fremmedherredømme 1864-1920 og Sønderjylland som integreret dansk landsdel efter genforeningen.

Denne stofmængde er samlet og bearbejdet af fhv. amtskommunaldirektør Vagn Harsberg. Han kender to af udviklingsfaserne indefra, nemlig som amtsrådssekretær i Sønderborg 1958-70 og derefter som den første amtskommunaldirektør ved Sønderjyllands amt fra 1970.

Haderslev amt var det eneste af de sønderjyske regioner, der nåede at få et amtsråd før 1864. Det skete i 1858, fremgår det af cand.mag. Vibeke Harsbergs historiske oversigt. De andre sønderjyske områder måtte fra 1861 nøjes med herredsråd. Årsagen til at Haderslev kom i spidsen var, at der ikke her var oprettet sogneråd, bl.a. fordi man nødigt så, at en organisation af kommunale repræsentanter blev »et middel til at støtte og styrke et statsopløsende partis bestræbelser«. I Sønderjyllands første amtsråd kom der til at sidde så kendte danske mænd som H.A. Krüger, Bevtoft, Nis Lorenzen, Lilholt og P. Skau, Bukshave, en bror til Laur. Skau.

I den tyske tid hed amterne i følge en administrativ ordning fra 1867 kredse (Kreise), amtsrådene kredsage, og titlen svarende til amtmand var landråd. Det er en typisk preussisk landråd, von Tschirschnitz, Sønderborg, der sammen med sine nærmeste medarbejdere pryder omslaget. Det er et karakteristisk og skarpt tidsbillede, men der kunne nu også godt have været valgt en dansk situation, f.eks. fra overgangstiden omkring 1920.

Under det tyske styre var sognekommunerne meget små. Det ses af, at 116 bestående kommuner i Haderslev amt efter 1920 blev nedbragt til 41, i Tønder reduceredes fra 117 til 33 nye kommuner, i Aabenraa faldt tallet fra 90 til 20 og i Sønderborg fra 68 til 19. Men det var som bekendt ikke nok. Ved kommunalreformen i 1970 skar man meget dybere. Da skete så store sammenlægninger, at 112 sognekommuner, 4 købstæder

og 5 flækker blev til kun 23 kommuner. Og det er måske ikke engang det sidste ord i sagen.

Den tyske amtsinddeling bibeholdtes i det store og hele efter 1920. Dog skete den ændring, at Tønder amt fik tillagt Hviding herred fra Haderslev amt som kompensation for, at den nye grænse afskar den sydlige del af Tønder amt. Heraf oprettedes den tyske Kreis Südtondern, som nu udgør den nordlige del af Nordfrislands kreds eller amt.

Ved de kommunale valg i Danmark i 1943 kom Sønderjylland til at indtage en særstilling. Det lykkedes det tyske mindretal, der havde mange af sine vælgere ude ved fronterne, at få valg i Sønderjylland forhindret. Valgperioden var i forvejen blevet forlænget med 2 år. De udskudte valg blev først gennemført i 1946, således at de sønderjyske amtsråd, som noget helt ekstraordinært i dansk parlamentarismes historie, kom til at sidde 11 år i træk.

Amtsrådene har været med til at forme det nye, danske Sønderjylland. Der er gennemført en omfattende vejudbygning, bl.a. fordi der helt op til 1930'erne blev satset på de vidtforgreneede, men uendelig langsomme småbaner fra byerne ud i oplandet. Det sidste gjaldt særlig Haderslevs forbindelse med vesteramtet. Af gennemgående vejanlæg i de gamle amtsråds tid kan nævnes diagonalvejen Aabenraa-Ribe, Tønder-Kolding, Bov-Toftlund-Ribe, Fjordvejen, en af de smukkeste i Danmark, påbegyndelsen af »Fugleflugtslinjen« med ny bro over Alsund samt mange mindre strækninger. Den ambitiøse plan om en omfartsvej gennem bakket terræn vest om Aabenraa måtte puttes i mølpose, efter at en del af jordarbejdet var udført. Sammen med rester af banedæmninger her og der ligger denne torso som et museumsstykke.

Også sygehusvæsnet har haft en vældig udvikling. Af V. Harsbergs omhyggelige gennemgang fremgår det, hvor sparsommeligt amtsrådene gik frem i den første tid, og så fik man tilmed statshospitalet i Sønderborg som en genforeningsgave. Da det allerede kassable sygehus i Løgumkloster i 1924 fornyede inventaret, tog amtsrådet på udsalg i Horserødlejren. Her indkøbtes 16 officerssenge à 36 kr., 6 »tarvelige« senge à 6 kr., 100 stk. pudevår for 50 kr. og 9 lænestole à 15 kr. Samme sygehus averterede i 1923 efter en kombineret sygeplejerske og økonomi, »helst jyd«. Medhjælperne var kun en pige (eller elev) samt en karl nogle timer dagligt.

Bogen rummer værdifulde oversigter over befolkningsudviklingen i perioden, de politiske og kulturelle forhold m.m., alt sammen et solidt

kapitel af Sønderjyllands nyere historie. Amtsbanerne, der har affødt et utal af anekdoter, behandles af cand.mag. Lars Nicolaisen.

Et par hundrede sider er afsat til personalier med portrætter, hvoraf kun enkelte ikke har kunnet skaffes. Det siger både noget om tiden og om amtsrådene som lidt af et »senat« bestående af mænd hovedsagelig over 50 år, at der blandt 242 amtsrådsmedlemmer i hele perioden 1922-70 kun var én eneste kvinde. Det var Helga Hørlück, indvalgt i Haderslev amtsråd 1966. Til gengæld fulgte hun med over i Sønderjyllands amtsråd. Hørlück-slægten har været repræsenteret ved to medlemmer tidligere, nemlig brødrene Jens og Niels Hørlück. Mange amtsrådsmedlemmer sad længe. Tre medlemmer satte rekord med 35 års funktionsperiode: Anders Schmidt, Faurholm ved Tandslet, købmand A.C. Hermansen, Nr. Sejerslev, og gdr. Marius Christensen, Kjestrup ved Haderslev. Hvis man tager amtsrådsperioder efter 1970 med, er rekorden dog sat af Peter Gorrsen med næsten 37 års medlemskab.

I navnestoffet er der en del sjsuskefejl, som også vedrører historiske personer, hvis navne kunne have været slået efter. Den kendte foregangsmand i Sønderborg hed Reimers, ikke Reimer, amtmand Helzen, Aabenraa, optræder også som Helzen, og for en ordens skyld stavede H.A. Krüger, Bevtoft, ikke sit navn med »y«, ligesom P. Skau, Bukshave, ikke hed Peter, men Peder. Den værste trykfejl har ramt den første amtsborgmester Erik Jessen, der har fået navneforandring til Jensen. En profet er ikke agtet i sit fædreland, satsen er produceret af Amtsgården i Aabenraa.

Eskild Bram

Ribe Excavations 1970 - 76. Volume 2.

H. Brinch Madsen: Metal-casting. Sydjysk Universitetsforlag, Esbjerg 1984.

191 sider, heraf 84 sider katalog.

For ca. et halvt år siden kunne Antikvarisk Samling i Ribe åbne en permanent udstilling om de omfattende udgravninger af byens vikingstidige fortid, som fandt sted i årene 1970-76. For første gang kunne et bredere publikum her stifte bekendtskab med udgravningernes håndgribelige resultater. Men arbejdet med Ribes vikingetid er langt fra afsluttet. Bearbejdningen af de tusindvis af genstande er kolossalt tidskrævende, og ledelsen af Ribe-udgravningerne har derfor naturligt

valgt at uddelegere det store materiale til en lang række specialister. Det betyder, at vi endnu en årrække må vente på den endelige konklusion, men også delresultaterne er det spændende at stifte bekendtskab med. I 1981 udkom der afhandlinger om de skriftlige kilder til Ribes tidligste historie, om mønterne samt om kamfremstillingen. Seneste skud på stammen er afdelingsleder Helge Brinch Madsens arbejde om metalstøbningen.

Genstanden for Brinch Madsens studier er et par tusinde fragmenter af støbeforme, digler og slagger. For en stor del små, gråbrune gnallinger, der ikke syner ret meget, men som gennem detailstudier kan fravristes utroligt mange informationer. Forfatterens udgangspunkt er det tekniske, og det er da også på dette felt afhandlingens vigtigste resultater ligger. Til trods for at der fra Danmark kendes et meget stort antal smykker fra vikingetiden, er der før Ribe-udgravningerne kun fundet ganske få støbeforme og andet materiale, der kan kaste lys over selve fabrikationsprocessen.

Over halvdelen af de støbeformsfragmenter, der har kunnet identificeres, stammer fra vikingekvindernes yndede skålformede spænder. De øvrige fordeler sig på en række andre genstandstyper som nøgler, nåle og andre smykker. For de skålformede spænders vedkommende fremlægger forfatteren flere spændende iagttagelser. Først og fremmest har det kunnet lade sig gøre at rekonstruere den komplicerede fremstillingsproces. Udgangspunktet er en hovedform, hvorfra der har været lavet en række underformer, der har dannet basis for en serieproduktion af spænderne. Beskrivelsen af den krævende fremstillingsform og sandsynliggørelsen af, at der har fundet en seriefremstilling sted, giver et godt billede af metalstøberen i Ribe. Der har givetvis været tale om en højt specialiseret håndværker, der har koncentreret sig om fremstillingen af relativt få genstandstyper. Hovedparten af de producerede skålformede spænder er af den såkaldte »Berdalstype«, som findes spredt ud over det meste af Skandinavien, dog med hovedvægt på Jylland og Syd- og Vestnorge. Der er principielt intet til hinder for, at alle disse spænder kan være lavet i Ribe, men man kan også forestille sig, at der har opereret flere metalstøbere ud fra den samme hovedform, eller - hvad der nok er det sandsynligste - at der er tale om en omrejsende håndværker, der har arbejdet på forskellige markedspladser rundt omkring i Skandinavien. Sidstnævnte understøttes af, at støbematerialet fra Ribe til trods for det store antal fragmenter ikke synes at være tilstrækkeligt stort til at kunne stamme fra et permanent værksted. Der var heller ikke i det område, hvor hovedparten af materialet blev fun-

det, spor af stolpehuller eller andet, der kunne afsløre en egentlig værkstedsbygning.

De genstande, som afspejler sig i Ribes støberiaffald, kan for hovedpartens vedkommende dateres til tidlig vikingetid - 1. halvdel og midten af 800-tallet - mens et mindre antal hører hjemme i slutningen af yngre germansk jernalder. Dette harmonerer imidlertid meget dårligt med Kirsten Bendixens tidligere publicerede gennemgang af Ribefundets mønter (Ribe Excavations Vol. 1). På grundlag af 30 anglofriske »sceattas«, som er fundet spredt ud over hele udgravningsområdet, mener Bendixen, at Ribe-fundene må være fra før år 800.

Denne uoverensstemmelse er Ribe-udgravningens store dilemma. Er det møntforskningen, der er gal på den, eller er det de traditionelle dateringer af den tidligste vikingstids metalsager, der trænger til en fornyet gennemgang? Sidstnævnte vil uden tvivl være gavnlige, før man kan komme videre med problemet. Forhåbentlig vil det kunne lade sig gøre i den fortsatte bearbejdning af Ribe-udgravningen at komme ind på dette meget vanskelige spørgsmål. Det vil være af afgørende betydning ikke alene for en mere præcis fastlæggelse af tidspunktet for Ribes opkomst, men også for udnyttelsen af Ribe-fundet som sammenligningsmateriale. Her tænkes først og fremmest på de mange bopladser fra overgangen mellem germansk jernalder og vikingetid, som indenfor de sidste 10-20 år er kommet frem, men som p.g.a. den usikkerhed, der hersker omkring keramikdateringerne i det pågældende tidsafsnit, ikke kan tidsfæstes særligt præcist.

Steen Wulff Andersen

Mogens Ørsnes: Sejrens pris. Våbenofre i Ejsbøl Mose ved Haderslev. Haderslev Museum 1984. 56 sider, talrige billeder, kort og planer. Tysksproget resumé.

I sommeren 1955 fandt et par arbejdsfolk ved randen af Ejsbøl Mose over 600 oldsager, først og fremmest våben, fra yngre jernalder under gravningen af en drængroft. Herpå iværksatte Haderslev museum og Nationalmuseet fra 1956 - 64 en større undersøgelse af pladsen med det formål at udgrave fundlaget i sin helhed. På den måde håbede arkæologerne bl.a. at få kendskab til baggrunden for jernalderfolkernes våben-deponeringer i forskellige østjyske og vestfynske moser.

Interesserede kredse indenfor fagverdenen har siden fra tid til anden fået kendskab til væsentlige fund og forskningsresultater; en første

»populær« oversigt i lettilgængelig form foreligger med det her anmeldte hæfte, som udgravningens ene leder, Mogens Ørsnes, Nationalmuseet, er forfatter til. Beskrivelsen af våbenfundet giver læseren et glimrende indtryk af det samlede fundspektrum og en fortrinlig indsigt i nogle af de videnskabelige problemer, som bearbejdningen af det udgravede materiale synes at lægge op til. Ved hjælp af en velovervejede, koncentreret disponering af stoffet fortæller Ørsnes på et også for menigmand forståeligt sprog i korte træk om den lokale topografi, de antikke kilders beretninger om offerskikkene blandt germanske stammer og de forskellige vidnesbyrd om det særprægede offerritual i Ejsbøl Mose, inden det arkæologiske udbytte fremlægges: De ældste fund, nogle nedsænkede lerkar fra tiden før Kristi fødsel, nævnes ganske vist kun med et par bemærkninger, mens de egentlige offerfund, der stammer fra det 4. og det 5. århundrede efter Kristi fødsel, gennemgås gruppevis, suppleret med talrige fotografier og tegninger.

Genstandene - fortrinsvis af jern og bronze - blev inden udkastningen i datidens åbne vand sammenbøjet eller sønderhugget og desuden ødelagt ved brug af ild. Fordelingen af de ca. 2500 fund viser to koncentrationer, en nordlig og en sydlig, med et i kronologisk henseende forskelligt, funktionsmæssigt dog ret ensartet indhold. Det er ukendt, hvorvidt der blandt de nedsænkede fund også fandtes en båd eller dele af et søgående fartøj: En åretold svarende til Nydam-bådens og et større antal jernnagler fra en skibsside synes at pege i den retning. Det ældre lag indeholdt ca. 200 krigeres udrustning (sværd, spyd, lanse, skjold, bue og pil). Omkring 60 mand fra »fodfolket« var bevæbnet med sværd, mens ni andre ifølge det arkæologiske materiales udsagn kæmpede til hest. Rytternes udstyr kendetegnes både af genstandenes fremragende forarbejdning og større variation.

De yngre fund i Ejsbøl domineres af kostbare smykker og beslag, brug af sølv og guld og kendskab til nielloteknik, karvsnit og abstrakt dyreornamentik. Forfatteren går ud fra, at disse genstande hørte til et par fremtrædende krigeres (høvdinges?) personlige udrustning.

Ejsbøl-fundets betydning som historisk kilde fremhæves i afslutningskapitlet. Deponeringer af våben, der åbenbart udgør krigsbytte, i flere østjyske og vestfynske moser taler for, at perioden efter Kristi fødsel bar præg af uro i regionen. Dette udsagn understreges af samtidig anlagte forsvarsværker i Nordslesvig, f.eks. pælespærringer i Haderslev Fjord og Olgerdiget ved Tinglev. Ørsnes går ud fra, at disse anlæg skyldes østdanske stammers erobningsforsøg. Her tænkes f.eks. på danernes fremtrængen fra Sjælland og Skåne. Muligvis var det lykkedes for

angriberne at sætte sig fast eller få indflydelse i Angel år 200 efter Kristi fødsel, idet der her kendes til yngre fund med forbindelser til de fynske øer.

Derimod berørtes området nord for Flensborg Fjord sandsynligvis ikke at disse fremstød – foreløbig.

Hæftet giver en klar præsentation af Ejsbøl-fundet, som sikkert vil interessere mange i landsdelen. Et tysksproget resumé gør det også muligt for folk sydfra at få indblik i fundet som helhed. Beklagelsesvis udgør denne sidste del sammen med enkelte tysksprogede billedtekster publikationens svage side på grund af flere oversættelsesfejl og brug af et ofte elendigt tysk sprog. Dette er meningsløst – især da bogen er udgivet af en nordslesvigsk institution.

Ole Harck

Bjørn Svensson: Fra Hærvej til Motorvej. Udgivet af Vejdirektoratet, Christiansfeld, Haderslev og Vojens kommuner samt Sønderjyllands Amtskommune. 64 s., ill.

Siden museumsinspektør Hugo Matthiesens fortræffelige bog: Hærvejen, udkom i 1930, har den gamle vejstrækning i høj grad optaget både læg og lærd. En mangfoldighed af litteratur er i årenes løb fremkommet, hvor Hærvejens historie og dens forløb yderligere har været behandlet. Dette gælder ikke mindst den del af Hærvejen, der kan spores gennem Sønderjylland.

Hærvejen, fortidens ældste og vigtigste trafikåre gennem Jylland, er i vor tid afløst af en motorvej, ad hvilken konvojer af tunge lastbiler og vore dages »pilgrimme«, turisterne, i et færre antal timer kan tilbagelægge strækningen fra Ålborg til Ejderen, end rejsende i fordums tider brugte dage.

Sidste stykke af motorvejen i Sønderjylland blev indviet den 24. september 1984, og denne afslutning på det store arbejde fandt de berørte kommuner, amtskommunen og Vejdirektoratet var en passende anledning til udgivelse af en bog om trafikforhold i Sønderjylland, og overdrog redaktør Bjørn Svensson at skrive et festskrift: Fra Hærvej til Motorvej.

Valget af forfatteren er næppe tilfældigt. Bjørn Svensson er kendt for en årelang interesse for Hærvejen. Han har skrevet om den og ivrigt deltaget i debatten om dens forløb. Det er lykkedes Bjørn Svensson på kun 64 sider at fremdrage utrolig mange oplysninger, og i kronologisk

rækkefølge fra bronzealder gennem jernalder, vikingetid, middelalder og helt frem til motorvejen har han kortfattet, men klart beskrevet Hærvejens historie og dens betydning som militær- og handelsvej. Fra det oprindeligt banede spor på højderyggen udvikledes nye vejstrækninger, der gennem tiderne fik tilknytning til Hærvejen. Disse veje havde deres særlige navne, hvoraf mange stadig er bevarede, og det forklares, hvad der er baggrunden for særegne navne som f.eks. Adelvej, Pottervej og Savsevejen.

Det sidstnævnte er der nogen usikkerhed om. Der nævnes en teori om, at navnet skal udledes af sakserne. Bjørn Svensson antyder, at en saks kan ligge i navnet og motiverer det med vejstrækningens karakteristiske vinkler. Men det er vel også muligt, at det gamle sønderjyske udtryk, sak = hulning eller fordybning kan ligge i navnet, udfra den betragtning, at der var en lavning ved den gamle Savsevej.

Men ikke kun de nord- og sydgående veje behandles, også de tværgående, der havde deres udspring i Ribe og Kolding, beskrives. Af tværgående vejforbindelser savnes den, der fra færgestedet ved Varnæs over Urnehoved førte til Tønder, og i omtalen af chausseer nævnes heller ikke den, der fra Flensborg-Åbenrå chausseen førte til Sønderborg. Den blev bygget 1857. Den danske stat fik iøvrigt ved fredsaftalingen i 1864 betalt en del af de udgifter, der havde været ved bygningen af de sønderjyske chausseer.

Men i en så komprimeret beskrivelse af sønderjyske trafiklinier vil det naturligvis ikke være muligt at få alt med, og hvad en eller anden læser måske måtte savne, ændrer intet ved bogens kvalitet.

Til belysning af trafikforholdene i Sønderjylland omtales også jernbanernes anlæg og linieføring, og bogen slutter med at berette om det store gode vejnet, der blev bygget efter genforeningen, og som senere er udvidet, så Nordslesvig idag har et vejnet, der imødekommer både den lokale trafik og fjerntrafikken. Som eksempel på lettelse for den lokale trafik kan Fjordvejen nævnes. Den blev bygget i 30-erne og fik stor betydning for de små samfund langs kysten, der hidtil stort set havde måttet bruge den søværts forbindelse. Nu kunne person- og varetransport foregå med biler. Som kuriosum kan nævnes, at det er planer, der efter 1850 blev udarbejdet af dansk militær om en kystvej, som ligger til grund for Fjordvejens linieføring.

Bogen er forsynet med et væld af gode fotografier, der viser detaljer fra de gamle vejes broer, vadesteder, og vejenes forløb gennem terrænet samt talrige kort, der underbygger teksten. Bagest i bogen er et kort, hvor læseren let kan finde frem til de beskrevne veje.

Bogens for- og bagside prydes af smukke farvebilleder, der med den gamle Gejlåbro ved Bommerlund plantage på forsiden og luftfoto af den nye motorvej gennem landskabet på bagsiden fint illustrerer bogens titel: *Fra Hærvej til Motorvej*. Forsidebilledet alene vil nok give mange læsere lyst til at følge forfatterens opfordring til selv at gå på opdagelse i terrænet og der opleve de gamle vejes atmosfære og skønhed i modsætning til den beundring, man kan have for motorvejens praktiske værdi og den tekniske dygtighed, der har muliggjort dens bygning. Bogen hører hjemme i bilens bibliotek.

Poul Andersen

700 Jahre Tetenbüller Trockenkoog. Traditionen im Eiderstedter Land. Festskrift bearbejdet af Asmus Asmussen, Ferdinand Pauls og Sönnich Volquardsen. 104 sider, 116 illustrationer. Tetenbøl 1985

Trockenkoog eller Drögekoog ved Tetenbøl i Ejdersted, på dansk Tørkrogen, skal ifølge kronisten Peter Sax fra Koldenbyttel være inddiget i 1285, altså for 700 år siden. Sikker er dateringen dog ikke, et autentisk årstal foreligger første gang med året 1475. 700 år er imidlertid et fristende åremål at fejre, og det gjorde man så i maj måned i år, selv om der i vore dage kun bor 60 indbyggere i selve kogen, der andrager 786 demant jord; en demant er en halv hektar.

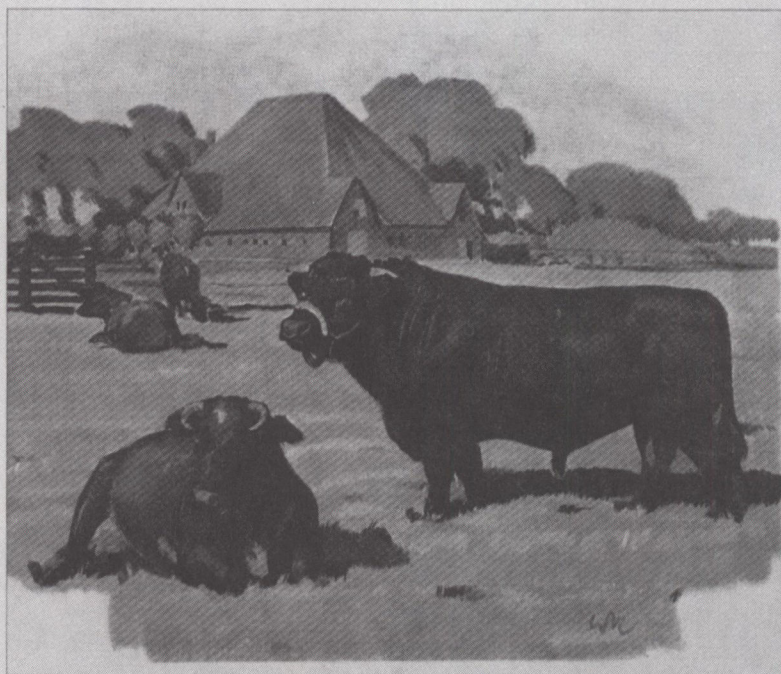
Naturligvis havde et sådant jubilæum stor interesse i nabolaget. Mange er i tidens løb flyttet fra kogen, efterkommere efter de oprindelige slægter findes vidt og bredt. En lørdag eftermiddag holdtes festgudstjeneste i Tetenbøl kirke, derefter var der kaffebord i kroen og om aftenen stort jubilæumsbal.

Et synligt minde for det store jubilæum sattes ved et festskrift, udarbejdet af tre Tørkogsbeboere: Asmus Asmussen, Ferdinand Pauls og Sönnich Volquardsen. Sidstnævnte kendes af mange her i landet. Han er ejer af den såkaldte Lorenz – eller Schlömerhof am Kirchdeich og gift med Maike, datter af Carsten Boysen i Risum.

Da en af Nordtysklands store banker har rod i Tetenbøl, har det været muligt at opnå støtte fra dette institut til udarbejdelsen af festskriftet. Alt tyder på, at denne støtte har været særdeles large. Det er dyrt at lade bøger med mange illustrationer trykke. Alligevel er skriftet på 104 dobbeltspaltede sider med ikke mindre end 116 illustrationer, tryk og papir af fineste kvalitet. Rammerne er således rummelige, alligevel er det imponerende, hvad der har kunnet presses ind i dem.

Redaktionsarbejdet må have været meget stort, men er præget af den pinligste omhu ned i alle detaljer.

Cirka halvdelen af sidetallet er optaget af bygningshistorie og slægtsforhold. De er nok den mindst interessante læsning for folk, der ikke direkte har tilknytning til Ejdersted. I teksten er foretaget en nærmest fuldstændig registrering af bygninger, personer og slægtsforbindelser inden for det sidste par hundrede år. Det er noget man kan drømme om

700 Jahre
Tetenbüller Trockenkoog
Traditionen
im Eiderstedter Land

i lokalhistorie og som oftest vige tilbage for. Indsamlingsarbejdet lader sig måske endda gennemføre, men bekostningen ved en offentliggørelse er uoverkommelig.

Tørkogen har aldrig kunnet hævde en særlig selvstændighed, dens udviklingshistorie må derfor søges indenfor rammerne af Ejdersteds ganske righoldige historieskrivning og litteratur.

På andre felter af jubilæumskriftet vil mange Ejderstedinteresserede slikke sig om munden. det drejer sig om kapitlerne: 700 år Tørkog og Landbrug i Tørkogen. En endnu bredere interesse vil kapitlerne: Græssere grundlægger et rederi og Fra den Ejderstedske kvægekspert til vor tids Vereins- und Westbank, have.

Da England i sidste århundrede ikke længere kunne brødføde sig selv, blev levnedsmiddelimporten givet fri og fra 1845 fritaget for importtold. Levende kvæg og får fra hele den jyske halvø kunne leveres til de store markeder i London. I et halvt hundrede år indtil 1889 blomstrede denne eksport og skabte velstand for græsserlandbruget særligt i marsk- og engegene.

I Ejdersted var der ønske om at tjene fragten til England, i 1871 grundlagdes Tønning Dampskibsselskab, der i 1903 måtte likvidere med store tab.

Græsserlandbruget forudsatte kreditgivning sommeren over. Ganske vist lå det rige Hamborg tæt på, men også på dette felt ønskede man at klare sig selv. I 1875 stiftedes Tønninger Darlehensbank, der senere omdannedes til et aktieselskab og fik navnet Schleswig-Holsteinische Bank med hovedsæde i Husum. Ved stiftelsen var flere navne fra Tørkrogen af stor indflydelse. Mellem Ditmarsken og Ejdersted er fra gammel tid ikke megen kærlighed, men ved stiftelsen af det så nødvendige pengeinstitut kunne der arbejdes sammen. Da en tvistighed i bankens bestyrelse havde ført til oprettelse af et konkurrerende institut, Westholsteinische Bank, i Heide, blev gamle skel igen overvundet. Westholsteinische Bank tog sidenhen hovedsæde i marskens gamle hovedstad, Husum. Slesvig-Holsteins bankvæsen er således opstået på vestkysten, hvor man havde pengene, og ikke på østkysten, hvor de store investeringsmuligheder ellers fandtes.

Schleswig-Holsteinische Bank solgte i 1920 sine nordslesvigske filialer i Haderslev, Toftlund, Aabenraa, Sønderborg, Graasten og Tønder til Aktieselskabet Kjøbenhavns Handelsbank. Længe før Genforeningen havde Schleswig-Holsteinische Bank spillet en dominerende rolle, men dog i skarp konkurrence med de gamle danske banker, særligt Haderslev Bank og Den Nordslesvigske Folkebank i Aabenraa.

Efter Genforeningen var det betydningsfuldt, at den danske storbank kunne tilføre Sønderjylland betydelige kapitaler.

I 1943 fusionerede Schleswig-Holsteinische Bank og Westholsteinische Bank og antog sluttelig navnet: Westbank. I 1974 indgik Westbank i fusion med Hamborgerbanken Vereinsbank, fællesnavnet lød: Vereins- und Westbank.

De tyske bankers virke i Nordslesvig før Genforeningen kendes kun overfladisk. På grund af krigens ødelæggelser af arkivalier er det yderst vanskeligt at finde frem til kredit- og finansieringsforhold før 1920. Tørkogens festskrift giver ikke så få oplysninger i så henseende.

Den store Englandshandel og dens finansiering er fængslende stof, der frister til yderligere fordybelse. Den Ejderstedske natur og især landskabets ældgamle styreform er ikke mindre interessant. Der tjentes godt på kreatureksporten til England, og velstanden satte sig spor både i bygninger og sindelag.

Ejdersted er haubargenes land. De mægtige bygningskomplekser omkring overdækkede gårdspladser er nu forældede både som beboelse og avlsbygninger. Hvor meget man end stritter imod, præges dette kapitel af Ejdersteds bygningshistorie af monumenter i forfald, men dog endnu med uforglemmelige indtryk af væld og skønhed.

I Englandseksportens dage blev så at sige al landbrugsjord efterhånden udlagt i vedvarende græs. Græsserkvægets dominerende race var det røde korthornskvæg, Shorthorn som navnet er i Ejdersted. Fra England importeredes avlstyre, og avlsarbejdet var både erhverv og lidenskab.

Den Ejderstedske velstand var anledning til misundelse og nid.

Uovertruffen i så henseende er grev Adelbert von Baudessins skildring af Ejderstedbønderne i bogen »Kriegs- und Friedensbilder« fra 1864. Den gode greve nærmest lystmyrder græsserfolket i dets overvældende velstand og vellevned. Noget kan tilgives ham, datidens barbariske dyrplageri havde bragt ham i affekt, andet tyder på en veludvikles onskabsfuldhed.

Ejderstedfolket var Slesvig-Holstenere og næppe noget sted i her-tugdømmet Slesvig så man med større uvilje på Bismarck og hans rigstanker end i Ejdersted.

Det er en særpræget verden, som Tørkogens festskrift lader os kigge ind i. Man bliver let fristet til at ville læse mere og især tage en tur til Ejdersted, der ikke så langt borte endda, og hvor meget kan nås og ses på et par dage.

H.P. Jensen

Ernst Schlee: Scherrebeker Bildteppiche. Kunst in Schleswig-Holstein bd. 26, Neumünster 1984, 327 s., ill.

Den tidligere direktør for landsmuseet på Gottorp har givet sin store smukke bog en nøgtern titel; den kunne også have lydt »Da Skærbæk var tekstilkunstens avantgarde-by«. For det var sandheden. I 1896 lød startskuddet for jugendstilens (art nouveau's) sejrsgang. Kunstvæveskolen i Skærbæk åbnede i februar, og her fandt stilen et af sine rendyrkede udtryk. Med udgangspunkt i norsk/svensk og slesvig-holstensk folkekunst genopdagedes billedtæppet som kunstform. Skolen var længe den eneste af sin art i Tyskland. Næppe var produktionen startet, så kunne man læse om Skærbækprodukterne i alle de toneangivende kunsttidsskrifter. Tæpperne blev købt af museer, udstillet i de fornemste saloner i Paris og Berlin og overalt rost i høje toner. På verdensudstillingen i Paris i 1900 havde skolen sin egen stand – og hjembragte en guldmedalje. Men blomstringen var kort. I 1903 var skolen konkurs, nye signaler bredte sig i kunsten, og efter 1920 var jugendstilen for alvor i miskredit. Først fra o. 1958 har den igen påkaldt sig interesse. Professor Schlees kyndige bog er et svar på den stigende interesse. Den bygger på mere end 25 års forarbejde og vil fremover være et hovedværk om Skærbæks mærkelige plads i jugendstilens epoke.

Væveskolen var den omstridte Skærbæk-præst Christian Johannes Jacobsens værk, og dr. Schlee har i fuld udstrækning draget nytte af G. Japsens bog »Pastor Jacobsen fra Skærbæk og hans foretagender« (1980), hvad angår skolens økonomiske og nationalpolitiske aspekter. Men Schlees interesser er andre end Japsens. Schlee fremdrager skolens overregionale kulturpolitiske betydning og sætter den i relation til de kunst- og kulturhistoriske strømninger i 1890'erne. Det sker med stor viden og bredde. Først derved bliver Skærbæk-virksomhedens plads i samtiden virkelig belyst. Skildringen viser, at det ikke var pastor Jacobsen alene, men et samspil mellem den almene tidsånd og toneangivende museumsfolk og kunstnere, som gav Skærbæk den vigtige, omend kortvarige plads i kunsthistorien. Pastor Jacobsen var nok skolens nationalpolitiske og økonomiske bagmand – andre gav den en høj placering i kunsthistorien.

Hensigten med skolen var at genoplive en national kunstvævning, give kvinderne beskæftigelse og modvirke danskheden. På mange måder var dette udtryk for tendenser i tiden. Tanker om »folkekunstens genoplivelse« var udbredt i slutningen af 1800-årene. Fra 1870'erne havde husflidsbevægelsen bredt sig i Danmark. I Nordsles-

vig satte den fra 1873 spor i lokale, danske husflidsforeninger. Den preussiske forvaltning anede heri en national fare. Beslægtede, nationalromantiske inspirerede strømninger gav samtidig i Norge billedvæveriet en opblomstring. Det vakte fra 1895 opmærksomhed i Tyskland - bl.a. hos direktøren for Museum für Kunst und Gewerbe i Hamborg, Justus Brinckmann. I Nordfrisland og Ditmarsken blev der samtidig fra o. 1894 arbejdet med genoplivning af billedvæveriet. Brinckmann støttede sagen, og forsøg i billedvævning blev udført i Hamborg. Her blev »Skærbæk-stilen« skabt. Resultatet blev, at Jacobsens Skærbæk-skole tog tæppevæveriet, ikke en genoplivelse af kniplieriet, på sit program. Arbejdet startedes i Skærbæk af en norsk og to hamborgske væversker.

I de følgende år udvikledes billedvæveriet i Skærbæk til fuldkommenhed. Produktionen fjernede sig fra »folkekunsten«. Med forlæg fra ialt 46 kunstnere skabtes henved 200 motiver, store og små billedtæpper, alterbordsforsider, pudebetræk, duge, tasker. Otto Eckmanns »5 svaner« blev næsten et »varemærke« for jugendstilen. Ca. 15 væversker arbejdede i Skærbæk, og dertil kom »filialer« i Tyskland og Østrig. De kostbare tæpper blev købt af museer og storborgere, f.eks. Friedrich Alfred Krupp, pudebetræk, duge m.v. af badegæster på Vesterhavsoerne. Skolens toneangivende beskyttere - museumsfolk som Justus Brinckmann og Fr. Deneken og normgivende kunsthåndlere i Paris og Berlin - gav produktionen en god presse. Brinckmanns og Denekens kunstner venner tegnede de fleste væveforlæg. Uden disse forbindelser havde pastor Jacobsens idé aldrig nået en sådan succes på kunstens himmel. Snart blev der vævet »på Skærbæk-vis« mange steder i Tyskland og Østrig.

Skolen var dog en fremmed fugl i Nordslesvig. Økonomiske og organisatoriske problemer, en svingende kvalitet, det høje prisniveau og Jacobsens person førte til fallitten i 1903. Det alt for store varelager blev sat på lotteri. Den største bevarede samling endte i bymuseet i Flensborg. Dog fortsatte skolens leder, fru Marie Luebke, arbejdet indtil 1919. »Skærbæk-væveri« var blevet en skattet kvalitetsbetegnelse. I dag betales de største tæpper med 6-cifrede beløb.

I dr. Schlees bog træder pastor Jacobsens nationale og politiske motiver i skyggen bag den formende kreds af museumsfolk og kunstnere. Præsten opnåede ikke meget med sine nationale fantasier. Hans venner i kunst- og museumsverdenen skabte derimod et varigt monument over en side af jugendstilen. Deres arbejder præsenteres i bogens afsluttende katalog, hvor de henved 200 motiver beskrives. Om hvert enkelt stykke tekstil oplyses kunstner, motiv, pris, køber, overlevering

osv. Et enormt efterforskningsarbejde er nedlagt i dette afsnit, som er ledsaget af en rigdom af smukke fotos i sort/hvidt og farve.

Bogen kaster som sagt nyt lys over Skærbæk-eventyret. Men det sidste ord er nok stadig ikke skrevet i denne sag. Vævebevægelsen fandt i almindelighed især genklang i borgerlige kredse. Det var fruer og døtre fra de dannede klasser, som tog arbejdet op. Det gælder nok også for de kvinder, som vævede for Skærbæk-virksomheden. I den dannede mellemklasse var der på denne tid et stigende behov for at skaffe »passende« beskæftigelse til især døtrene. Skærbæk-skolen var en af de acceptable muligheder. Skolen har dermed også en plads i kvindehistorien – og dette aspekt kan sikkert uddybes i fremtidige undersøgelser.

Lars N. Henningsen

Franz Wingender: Krigens lænker; dansk sydslesvigers dagbog 1939-1944. Studieafdelingen Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, Rosenkilde & Bagers forlag, København 1984. 211 sider, ill.

Franz Wingender blev indkaldt i marts 1939 og hjemsendt i maj 1944. Det er om denne periode, »jertiden« kalder han den i forordet, dagbogen handler, og den bringer os meget vidt omkring; i baglandet og ved både vest- og østfronten.

Forfatteren var 21 år gammel, da han måtte gøre tjeneste, og da han fem år senere forlod den tyske værnemagt, var det for at få højre underben amputeret: så havde han da ydet sit, fysisk og psykisk, det udtrykkes klart i bogens titel – og ofret en stor del af sin ungdom for en sag, der som dansk sydslesviger ikke var hans; en sag, der iøvrigt kostede over 400 ligestillede i alle aldre livet..!

Dagbogen er holdt i en sober, nøgtern stil; her er ingen sentimental glorificering af »dengang«; snarere kan man tale om en forunderlig næsten reserverthed over for stoffet. Franz Wingender afslører (naturligvis) et dybt kendskab til sit værtsfolks psyke, og der er sider af den, han med et lunt smil bærer over med, men der er også en distance...

Og ensformigheden i soldatertilværelsen bevises klart.

Kronologien er konsekvent; der er nok dage, uger eller måneder med meget stof og perioder uden, især hen imod slutningen, men der er intet egentligt vacuum. Og selv om man nok mærker, at meget af krigens realisme om ikke er fortrængt, så udeladt, og det er måske godt

sådan, tømmes bægeret tidsmæssigt til bunds i sin fulde forfærdelige udstrækning.

Bogen falder naturligt i fire afsnit: marts 1939 - maj 1940 under uddannelse, maj 1940 - marts 1941 med felttoget imod vest, marts 1941 - oktober 1942 ved østfronten - begge steder, mens de var brændpunkter, og derefter den afsluttende patientperiode og endelig hjemsendelse.

Dagbogen er fyldigst i begyndelsen, og også bedst her. Især fornemmer man på en uhyggelig realistisk måde, hvorledes krigen »stunder til«, bl.a. med bevidste forberedelser (f.eks. fremskyndes høsten (!!)) og en tydelig ubevidst holdningsændring hos de implicerede, spændende lige fra øget forventning til øget resignation. Det har forfatteren gjort ganske godt i mange spredte sætninger.

Hen imod slutningen bliver bogen mere løs og springer hurtigere; det er forståeligt, og det er i grunden synd: det ville have været mindst lige så interessant at høre om forholdene i Flensborg i krigens sidste tid; herom er udbudet unægteligt fattigere.

»Krigens lænker« bør nok betragtes som en udvidet fodnote til »Mit danske liv«, som Franz Wingender udsendte i 1983, og hvori han behandler tiden 1920-50, men dog går let hen over krigsårene; det er der nu rådet bod på.

Christian Skov.

Gunnar Solvang: Husmandsliv. En etnologisk skildring af livsvilkårene i Rønhave-kolonien på Als 1925-80. Landbohistorisk Selskab, København 1984. 268 s. ill.

Det nordslesvigske landbrugs udvikling efter 1920 har hidtil kun været behandlet af historikerne i sammenhæng med mellemkrigstidens nationalpolitiske konfrontationer omkring Selvstyrebevægelsen, Kreditanstalt Vogelgesang osv. Det er derfor glædeligt, at den foreliggende bog tager landbrugets historie op som et selvstændigt emne med en undersøgelse af husmændenes livsvilkår i husmandskolonien Rønhave, fra dennes grundlæggelse ved udstykning af den tidligere preussiske domænegård af samme navn i 1925 og frem til omkring 1980. Denne øvre tidsafgrænsning giver samtidig bogen et aktuelt sigte, men hovedopgaven er dog historisk »at beskrive husmændenes livsvilkår i tilknytning til kolonisamfundets økonomiske, sociale og kulturelle rammer«.

Gunnar Solvang har foruden sin faglige uddannelse som etnolog

haft særlige personlige forudsætninger for at løse den stillede opgave, idet han er opvokset i et landbomiljø på Sundeved, og hans forældre har siden 1970 drevet et af koloniens husmandsbrug. Forfatteren har således haft et godt udgangspunkt for feltarbejdet, der begyndte allerede i 1975 med de første interviews. Interviews er netop – som oftest i etnologiske skildringer – en hovedkilde. Man kunne derfor have ønsket en diskussion af disses værdi som historiske kilder, i det hele taget burde forfatteren have ofret lidt flere ord på kildematerialet. Man kunne endvidere have ønsket, at nogle personer fra det samfund, der omgav kolonien, var blevet spurgt. Ved at interviewe personer herfra med forskellige aldre kunne man måske have fundet ud af, om synet på husmændene ændredes, efterhånden som kolonien konsolideredes. Men forfatteren har ikke gjort holdt ved interviewmaterialet, han er gået videre til arkiverne, bl.a. Statens Jordlovsudvalgs arkiver, landbrugstællingsskemaer og papirer i privateje. Utvivlsomt kunne forfatteren have inddraget mere relevant arkivmateriale end gjort, men det må anerkendes, at grænsen skal sættes et sted.

Bogen indledes med et rids af de historiske forudsætninger, nemlig den danske statshusmandslovgivning, den jordpolitiske udvikling i Sønderjylland før og efter genforeningen og domænegården Rønhaves historie. Til forfatterens omtale af udvandringen 1864-1920 må bemærkes, at det ikke kun var ønsket om at undgå tysk militærtjeneste, men i højere grad landbrugskrisen i 1880-erne og de manglende alternative beskæftigelsesmuligheder i byerne, der gjorde sig gældende. Det var da langtfra kun optanter (ikke »obtanter«), men også preussiske statsborgere, som udvandrede, herunder også tysksindede.

Næste kapitel omhandler grundlæggelsen af kolonien 1925-26. Den 4. marts 1925 blev lodderne, ialt 24, fordelt mellem de godkendte ansøgere ved hjælp af lodtrækning. I 1926 udstykkedes yderligere 3 brug. Brugenes størrelse blev på 11-12 tønder land af god, men hidtil ekstensivt dyrket landbrugsjord. Bygningerne blev opført efter retningslinjer fra »Landsforeningen Bedre Byggeskik«. Dette resulterede i, at koloniens bygninger fik et ensartet præg med vinkelgrundplan, halvvalm og røde tegltage. Det sidste var en ret dyr og i flere henseender upraktisk løsning, men den tilsynsførende arkitekt Jep Fink skal have udtalt: »Man skæmmer ikke sin fædrene jord ved at bygge med bliktag«. I kapitlet undersøges også på en omhyggelig måde husmændenes rekruttering. Langt de fleste kom fra Als Sønderherred og hovedparten fra arbejder- og håndværkerhjem. 11 havde været i tysk krigstjeneste. Holdningen til de nye husmænd var hos de større gårdejere negativ,

når det gjaldt udgiftskrævende foranstaltninger til skole og veje, men på den anden side fik husmændene ofte hjælp i forbindelse med etableringen af brugene.

Det tredje hovedafsnit omhandler Rønhavekolonien under første generation (1925-ca. 1950). Det viste sig snart, at brugene var blevet for små, det samme gjaldt bygningerne. Husmændene måtte derfor have sideerhverv: mælkekørsel, kørsel med brugsvogn, skovarbejde og lignende. Landbrugskrisen i 1930-erne ramte de nyetablerede husmænd hårdt. Allerede i juni 1931 kunne kun 4 klare terminen. De forskellige kriseafhjælpningsforanstaltninger som lovene om betalingshenstand og akkord, men nok først og fremmest de mindre brugs større modstandskraft sammenlignet med gårdbrugene gjorde, at husmændene stod krisen igennem. Afsnittet om krisen er dog noget kortfattet, og en behandling af besættelsesårene savnes helt. Generelt fremtræder konjunkturforløbet ikke klart nok, og ejheller de landbrugspolitiske tiltag.

I kapitlet beskrives også de sociale og kulturelle forhold, såsom maskinfællesskab, aftenselskaber, husmandsrejser osv. Forfatteren konkluderer, at husmændene var »via samarbejde og social organisation lænket sammen i et tæt knyttet netværk, hvor der eksisterede et udpræget gruppesammenhold i forhold til omverdenen«. Behandlingen af de kulturelle forhold kunne man dog ønske udbygget til også at omfatte de politiske forhold, herunder de nationale. Man må have kendt hinanden så godt, at interviewpersonerne idag ville kunne have udpeget hver husmands nationale og partipolitiske tilhørsforhold. Fulgte husmændene »husmandsideologien«, som Niels Frederiksen var eksponent for, og var medlemmer af Det radikale Venstre eller Socialdemokratiet? I afsnittet om de kulturelle forhold burde også husmændenes idrætsudøvelse have været behandlet.

I kapitel 4 behandles kolonien under anden generation (ca. 1950-ca. 1980). Andengenerationshusmændene kom længere borte fra end første generation, halvdelen var således født udenfor Sønderborg amts grænse. Desuden kom de fleste fra landbrugshjem, hvor de fleste førstegenerationshusmænd kom fra arbejder- og håndværkerhjem. Det er bemærkelsesværdigt, at de 27 husmandsfamilier kun kunne frembringe 10 landbrugere. Kun få af husmandsbrugene blev overdraget fra far til søn. Forfatteren forklarer ikke dette særlig klart, han afviser dog lærer Poulsens vurdering fra 1949: at det var byerhvervenes kortere og mere regelmæssige arbejdstid, der set på baggrund af landbrugskrisen i 1930-erne virkede tillokkende på husmandsbørnene. Muligvis er denne forklaring forkert, men den burde have fået Gunnar Solvang til

at nuancere det noget romantiske billede, han giver af husmandsbørns arbejdsvilkår.

I 1950 fik husmændene delvis opfyldt et længe næret ønske om tillægsjord. Ved Rønhaves forvandling til forsøgsgård, ved hvilken lejlighed der iøvrigt udstykkedes yderligere tre husmandsbrug på gennemsnitligt 6,5 ha, fik husmændene overdraget græsningsretten til knap 33 ha. på Arnkilsøre. Det blev derfor muligt at udvide besætningerne med 1-3 køer. Fra 1960-ernes midte blev jordressourcerne for de enkelte brug øget ved forpagtning af nabobrug, hvor ejeren holdt op, men blev boende på stedet, eller ved køb af nedlagte husmandsbrug. Fordelingen af jorden herfra gav ofte anledning til konflikter. I 1980 var der 18 aktive landbrug tilbage i kolonien mod 30 efter den sidste udstykning i 1950.

De forøgede jordressourcer var samtidig et grundlag for bygningsudvidelser og mekanisering. I slutningen af 1940-erne fik de fleste brug elektromotorer, snart fulgte malkemaskiner og traktorer (den lille grå Ferguson), og i begyndelsen af 1960-erne kom mejetærskerne, ofte fra JF-fabrikken i Sønderborg. I mange tilfælde anskaffedes maskiner og redskaber i fællesskab af flere naboer, så samarbejdet husmændene imellem fortsatte til en vis grad, selvom tærskeselskaberne og hestefællesskaberne opløstes.

Udviklingen i driften gik i retning af specialisering. 11 brug opgav at holde malkekøer, fordi Sønderborg Omegns Mejeriselskab fra oktober 1974 krævede dels en mindsteleverance på 30.000 kg årligt, dels at der installeredes køletanke, opsattes flisevægge m.v. Dette krævede udgifter, som mange af brugerne ikke kunne bære. I 1978 leverede kun to af husmandsbrugene mælk. Driftsomlægningen fra det 3-grenede alsidige brug med malkekøer, ungkreaturer og svin til det specialiserede 2-grenede med kødkvæg og svin eller måske det endnu mere specialiserede brug med enten kødkvæg eller svin lettedes af EF's tilskud til udsætning af malkekøer.

Ved siden af de alsidige og specialiserede husmandsbrug nævner Gunnar Solvang pensionistboligen og det af ikke-landbrugeren overtagne brug samt de brug, hvor manden og/eller konen har fuldtidsbeskæftigelse udenfor landbruget. Store virksomheder som Danfoss, JF og lufthavnen gav mulighed for beskæftigelse til ufaglært, men stabil arbejdskraft. For dem, der valgte at beholde jorden og selv dyrke den og eventuelt beholde nogle dyr, var prisen en arbejdsdag på måske 13 timer. Man kunne have ønsket sig en diskussion af, hvorfor mange i og udenfor Rønhavekolonien har været villige til at betale denne pris.

Derved ville bogens aktuelle sigte være blevet styrket, fordi uden tvivl også mange mindre gårdbrug vil komme til at dele skæbne med husmandsbrugene i de kommende år.

Sammenfattende kan det om Gunnar Solvangs bog siges, at det opstillede mål i det væsentligste er nået. Man kunne have ønsket den kulturelle udvikling behandlet noget mere dybtgående (foreningslivet især), men det må accepteres, at forfatteren har valgt sin afgrænsning. De problemstillinger, som Gunnar Solvang tager op, behandles imidlertid på en dybtgående måde og med stor indlevelsesevne. Bogen kan derfor varmt anbefales til de almindeligt interesserede læsere, der uden tvivl vil føle sig tiltrukket af de mange flotte og relevante illustrationer. Forfatterens fortid som reklamefotograf har her givet ham særlige forudsætninger. Men bogen kan samtidig tjene som inspirationskilde for dem, der måtte ønske at tage social- og dagliglivshistoriske emner op indenfor Sønderjyllands historie. Der er nok at tage fat på, i andre samfundslag og i andre perioder.

Hans Schultz Hansen

Per Grau Møller: Udskiftningen og dens økonomiske og sociale følger i Sønderjylland 1730-1830. En analyse af et udvalgt område på Nordals. Udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland 1984. 193 sider.

I serien: Studier har Historisk Samfund for Sønderjylland bragt Per Grau Møllers specialopgave i historie for universitetet i Odense. Bogens titel vil i sig selv bevirke, at mange egnhistorisk interesserede vil gribe efter den, men hurtigt vil læseren erkende, at denne bog ikke er nogen let overskuelig sag.

Sønderjylland, der i denne sammenhæng er hele det gamle Slesvig, er ikke noget stort område. Alligevel er alle tænkelige forskelligheder at finde i det. Når der tales om et udvalgt område, skulle man egentlig tro, at man havde sigtet efter noget alment gældende. Det er der ikke. Nordals er en af de særprægede sønderjyske egne. At overføre Per Grau Møllers analyser og konklusioner på f.eks. midtsønderjyske egne er på det nærmeste ugørligt. Andre egne vil nok have samme vanskeligheder. Allerede i titlen ligger en hang til generalisering som er farlig. Det er egentlig mærkeligt, at forfatteren ikke har draget et antal sammenligninger til andre sønderjyske egne. Selv om arkivstoffet i form af bevarede skifteprotokoller er særligt gunstigt i det undersøgte område,

findes der f.eks. mangesteds i det tidligere Haderslev vesteramt et omfattende og bevaret udskiftningsstof.

Man kan imidlertid ikke andet end beundre det store arbejde, forfatteren har lagt i analyserne af sin hjemstavns arkiver fra hundredåret 1730-1830. Der er ejheller tvivl om, at han uddrager væsentlige og nyttige konklusioner af sit røntgenarbejde. Alligevel er man til tider i vildrede. For at kunne bedømme udviklingen i landbrugsøkonomien efter udskiftningsprocessen, er det naturligvis nødvendigt at arbejde med »rensede« tal, dvs. biindtægter må holdes ude af billedet. Det sker også omhyggeligt, men førhen stod Als dog som en velsignet ø i folkemunde, fordi man kunne avle frugt og haveafgrøder til salg. En af mine alsingerforfædre anså »en liden frugthauge med kesbætræer, franske plummer og gode sunde æbler for ligeså god som resten af landeriet«. Als var noget for sig selv, men bogen kender kun husdyrhold og agerbrug.

Som måleinstrument har forfatteren valgt dødsboskifterne og behandlet disse med megen seriøsitet. Adskillige vidnesbyrd fra gammel tid taler imidlertid om, at et væsentligt element i fortidens velstand var det at have et antal rede dalere i det stille. Altså en reservefond. Dødsboerne opviser imidlertid ret små beholdninger af kontante penge. Reserven kan være fordelt forud for dødsfaldene eller i det stille. Der er mange usikkerhedsmomenter i gamle tal.

Der har været forskellige meninger om motiverne til udskiftningsprocessen. Per Grau Møller er kritisk overfor Troels Finks og Wolfgang Pranges opfattelse, at økonomiske og landbrugstekniske vanskeligheder i landsbyfællesskabet var de væsentligste drivkræfter. Her kan det være vanskeligt at følge ham. Udskiftningen var en landsdækkende proces, der kørtes igennem på forbavsende kort tid. Den fik meget forskellige omfang og følger, men kun tvingende årsager kunne få landbefolkningen, der var det alt overvejende flertal af Danmarks befolkning, til at gå med i et sådant jordskred i verdensbilledet og dagligdagen. Det kunne kun ske, når det er iøjnefaldende, at der var økonomisk gevinst og korporlige lettelser.

På Per Grau Møllers hjemegn ændrede udskiftningen vistnok ikke stort på jordfordelingsstrukturen. Der skete en overgang fra fællesskabets andelssystem til det, der kaldes et territorielt ejendomsbegreb. Også her er forholdene forskellige på egne, hvor der var megen udyrket hede- eller overdrevsjord til rådighed, men det må ikke glemmes, at udskiftningerne ikke var en statsfinansieret jordfordeling, der tilsigtede ens eje af areal. De tilsigtede bedre arrondering og personligt eje af

skelsat og videst muligt sammenhængende jord. Parcelleringen af eng, skov og mose var uundgåelig. Man konverterede rettigheder, og resultatet kunne ikke afvige ret meget fra det, der var udgangspunktet. Når kådnere, inderster og andre ved udskiftningen ikke fik tildelt mere end cirka 10% af den skiftede jord, var den væsentligste årsag, at det svarede til jordværdien af de forskellige græsningsrettigheder og andet, som de besad ved processens begyndelse.

Udskiftningsprocessen i Sønderjylland er varieret. Hvor den var bedst iscenesat, havde man set nogle generationer frem i tiden. Husfogeden i Haderslev vesteramt Christian Outzen (1732-1809), der forestod udskiftningen i Hviding, Nørre Rangstrup, Kalslund og Frøs herreder var ikke hård med at jage folk ud på den nøgne mark, selv om en vis del måtte langs. Han lagde imidlertid fordelingen, så det senere hen kunne være fristende at flytte ud og især at udstykke. Rom kunne nu engang ikke bygges på een dag.

Per Grau Møllers bog kan forekomme tung. Der er omstændeligheder og gentagelser. Dens noteapparat og kurver og tabeller er så udførlige, at nogen uoverskuelighed hænger ved. Der sidder en vis uoverbevisethed tilbage ved dens konklusioner.

Men alt dette skal ikke skjule, at det er en bog, der turrer til at beskæftige sig med emnet blot i en videre Sønderjyllandsdækkende forstand. Dens emne er ærgerrigt, det er egentlig underligt, at unge forskere ikke forlængst har kastet sig over det. Troels Finks skelsættende disputats fra 1941: Udskiftningen i Sønderjylland indtil 1770 skulle dog have været et eksempel til efterfølgelse.

De ustuderede fakkeltjere, der som jeg bøvler med udskiftningsstiden - også på et snævert lokalt plan - kan finde meget hos Per Grau Møller, det gælder synspunkter, men især metoder. At en bog ægger til modsigelse er uendeligt mere end en ligeegyldig tagen til efterretning. Per Grau Møller har skrevet en opgave, der er alt andet end ligeegyldig. Man må håbe, at han også fremover vil beskæftige sig med lignende emner.

H. P. Jensen

Herrnhuter-samfundet i Christiansfeld, redigeret af Anders Pontoppidan Thyssen, 791 sider i 2 bind, ill., Aabenraa 1984. Skrifter udgivne af Historisk Samfund for Sønderjylland nr. 59.

Christiansfeld hører til blandt de mest særprægede bydannelser i Danmark. Det ydre særpræg skyldes først og fremmest byens tilblivelse

som en grundlagt by, hvilket gav den et arkitektonisk enhedspræg. Særpræget skyldes dog i lige så høj grad det religiøse samfund, der stod bag grundlæggelsen. Herrnhuterne skabte i 1773 byen som en brødre-menighed, der både åndeligt og verdsligt udgjorde en selvstændig enklave. Det religiøse liv udfoldede sig inden for de såkaldte korbuse, hvor de ugifte brødre og søstre samt enkerne levede hver for sig, og hvis bygninger sammen med den store kirkesal blev markante elementer i det lille bysamfund.

Statens humanistiske Forskningsråd har længe vist interesse for studiet af dette samfund. I det store værk »Vækkelsernes frembrud i Danmark« behandlede kirkehistorikeren, dr.theol. Anders Pontoppidan Thyssen brødre-menigheden og herrnhutismen som et vigtigt led i de danske vækkelsers historie. Dette medførte et ønske om at undersøge dette samfund i en større og bredere sammenhæng, ikke mindst socialt og økonomisk, og denne synsvinkel har da også i høj grad sat sit præg på det foreliggende værk, der er et resultat af et forskningsprojekt, som forskningsrådet satte igang i 1980. Det kildemæssige grundlag herfor har ikke mindst været Brødre-menighedens enestående velbevarede arkiv, der blev nyordnet i 1970'erne og hermed gjort lettere tilgængeligt.

Af bogens ca. 760 tekstsider omfatter ca. 315 byens økonomiske og sociale forhold, ca. 100 sider byens arkitektur, ca. 120 sider byens skolevæsen, og de sidste ca. 80 sider den musik og sang og liturgi, der udfoldede sig inden for brødre-menigheden. Hertil kommer en indledende redegørelse på ca. 90 sider for den religiøse baggrund for herrnhutersamfundet i Christiansfeld. Den er skrevet af værkets hovedredaktør, professor, dr.theol. A. Pontoppidan Thyssen, der heri redegør for byens grundlæggelse og den religiøse udvikling frem til idag, men således, at der kun ofres få sider på de sidste ca. 100 år.

Dette afsnit er på mange måder at betragte som et resumé af Pontoppidan Thyssens grundige undersøgelser af brødre-menigheden og herrnhutersamfundet i Vækkelsernes frembrud i Danmark bd.4 og 7, der udkom hhv. 1967 og 1977. På grundlag af denne opbygning af bogen er det derfor anmelderens opfattelse, at det ikke er de religiøse aspekter, der er hovedsagen i det foreliggende værk, og anmeldelsen vil derfor især koncentrere sig om de øvrige, kvantitative mere tungtvejende dele af værket.

En central rolle i Brødre-menighedens indre opbygning spillede korbuse. I de to største, Brødrehuset og Søstrehuset, fandt en væsentlig del af menighedens økonomiske og erhvervsmæssige aktiviteter sted,

men også de såkaldte familiehuse, hvor de gifte medlemmer af menigheden boede og drev deres erhverv, var underlagt menighedens kontrol, især gennem ældsterådet og opsynskollegiet, der nærmest var et erhvervsråd, som bl.a. skulle føre tilsyn med de økonomiske forhold. Menighedsordningen fastholdt retten til privatejendom og nødvendigheden af standsforskelle, men foreskrev i virkeligheden et vidtgående økonomisk fællesskab.

Det har været en væsentlig opgave for værkets forfattere at klarlægge omfanget af dette økonomiske fællesskab og specielt korhusenes rolle i denne sammenhæng. Allerede Tove Elklit er i sit afsnit om den befolkningsmæssige udvikling (s. 103-28) inde på denne problematik. Afsnittet er forsynet med mange tabeller, hvis tal kommenteres og analyseres i teksten. Det er folketællingerne 1803-60, der danner grundlaget for analysen. Korhusene er vist en særlig grundig analyse, og det påvises, hvorledes andelen af de erhvervsmæssigt beskæftigede blandt korhusenes beboere falder stærkt i løbet af 1800-årenes første halvdel. I et kort afsnit om fattigforsorgen (s. 129-39) forsøger Tove Elklit at klarlægge omfanget af den fattigunderstøttelse, der blev ydet, bl.a. via korhusenes fattigkasser. Kildematerialet rejser en række metodiske problemer, men sammenholdt med de undersøgelser, som Thomas Bloch Ravn foretager af Christiansfelds sociale og erhvervsmæssige struktur ved midten af 1800-årene, fremgår det klart, at korhusene og især søstrehusets erhvervsmæssige betydning er aftaget betydeligt på denne tid. De fleste af søstrehusets beboere er nu beskæftiget i virksomheder uden for søstrehuset. En del lever af understøttelse, og det er karakteristisk, at omfanget af understøttelse er langt større i søstrehuset end i de andre, inklusive enkehuset, der efterhånden havde fået status af aldersrefugium for velhavende enker.

I nøje sammenhæng hermed påviser Thomas Bloch Ravn i sit afsnit Håndværk- og fabriksvirksomhed (s.143-274), hvorledes korhusenes erhvervsmæssige rolle reduceres. Familiehuse, dvs. de mere traditionelt organiserede håndværkerhusstande spillede omkring 1800 socialt og i hvert fald beskæftigelsesmæssigt en betydeligt større rolle i byen, end f.eks. A. Pontoppidan Thyssen antog i Vækkelsernes frembrud bd.4.

Thomas Bloch Ravn lægger i dette afsnit hovedvægten på perioden fra grundlæggelsen og frem til 1814. Afsnittet veksler mellem stofmættede detailundersøgelser og mere ræsonnerende forsøg på sammenfatninger, hvor udviklingen i Christiansfeld sættes ind i en større økonomisk sammenhæng. Fremstillingen er her sine steder noget tynget af

teorier og begreber fra nyere forskning inden for økonomisk historie, som vel nok kan volde den forudsætningsløse læser problemer.

Ved siden af håndværk og fabriksvirksomhed spillede også landbruget en væsentlig rolle, og Anne-Lise Schou-Pedersen påviser i sit afsnit (s.275-331) ligesom Thomas Bloch Ravn for håndværkets og fabriksvirksomhedens vedkommende, hvorledes Brødremenighedens overtagelse af Tyrstrupgård betød indførelse af nye driftsmetoder, såsom dræning, mergling, sædskifte og gødskning. Driften blev stadig mere specialiseret med hovedvægten lagt på forædlede landbrugsprodukter, men også i ledelse og regnskabsmæssig styring blev Tyrstrupgård foregangsbedrift.

Dette afsnit er i mindre grad tynget af teoretiske overvejelser, og læseren får i højere grad et indtryk af dagliglivet end i Thomas Bloch Ravns afsnit. Dette hænger nok sammen med, at afsnittet om landbruget kun omhandler én bedrift, og at den tidsmæssige ramme er ret snæver. Detailundersøgelserne omhandler faktisk kun de første årtier, efter at gården var kommet i Brødremenighedens besiddelse.

Henrik Fodes afsnit om handelshuset Spielweg og Co. (s.333-346) bygger egentlig på en betydeligt bredere undersøgelse, som her er forkortet og tilpasset dette værk. Afsnittet bærer i nogen grad præg af denne tilblivelsesform. Det er lidt synd, da det klart fremgår, at der her foreligger et fyldigt materiale, der kunne have været med til at belyse, hvordan menigheden som helhed fungerede økonomisk. Nu bringes der brudstykker af denne bredere undersøgelse af byens økonomiske status ind imellem den mere snævre redegørelse for handelshuset. Bl.a. handelshusets forretningsforbindelser belyses nøje, og det konstateres, at de fleste varer købtes i Hamborg og Flensborg, således som det iøvrigt kendetegner området købstæder. København spillede derimod kun en ringe rolle, som dog øgedes i en kort periode under Napoleonskrigene. Efter 1814 blev handelshuset i højere grad en lokalforretning, og en fallit i 1836 førte til, at forretningen måtte rekonstrueres. Den tobaksfabrik, der fra 1779 blev knyttet til handelshuset, blev af voksende betydning, således at handelshuset og tobaksfabrikken gennemgående var de virksomheder, der ydede mest til menighedens fælles økonomi.

Dette afsnit præges ligesom flere af de tidligere afsnit af mange tabeller, men også her må det konstateres, at der i en del af de tabeller, hvor der foretages procentberegninger, savnes oplysning om det absolute tal, hvoraf procenterne er beregnet. For den, der virkelig ønsker at

arbejde med disse tal og beregninger, hæmmer dette forståelsen af de ikke altid let gennemskuelige økonomiske sammenhænge.

I afsnittet Byplan og bygninger (s.417-490) gør den vel nok bedste kender af Christiansfelds arkitektur, arkitekt Hans Henrik Engquist, kyndigt og nøgternt rede for det, der vel nok i dag først og fremmest giver Christiansfeld dens særpræg: den stærkt ensartede og enkle arkitektur. Ikke alene byens plan og bygningernes ydre gennemgås, men Engquist gør også meget ud af at beskrive husenes plan og indre, især de store korhuse, der har fået hver deres afsnit. Påvirkningerne fra Herrnhut understreges, men samtidig pointeres også de træk, der er karakteristiske for egnen. Det gælder især en række detaljer, hvilket måske hænger sammen med, at de fleste håndværkere var lokale. Engquist er på den anden side – og sikkert med rette – meget forsigtig i sine udtalelser om, hvorvidt arkitekturen i Christiansfeld har øvet indflydelse på nabobyerne. Anmelderen fornemmer dog, at man måske kan nå lidt længere ved fortsatte detailundersøgelser af især Haderslevs arkitektur før 1770.

Til Engquists afsnit følger sig et kortere afsnit (s.491-512) om salshuset eller kirken, som den kaldes i daglig tale. Det er skrevet af arkitekt Jens Chr. Varming, der foretog de bygningshistoriske undersøgelser i forbindelse med restaureringen 1972-77, hvis formål var at føre salshusets ydre og indre tilbage til den skikkelse, bygningen havde efter sin udvidelse i 1796. Oprindeligt omfattede bygningen nemlig kun den nuværende midterbygning med de fem høje vinduer, mens de to fremspringende sidefløje blev tilføjet 1796-97. Også Jens Chr. Varmings afsnit gør rede for de mange detaljer, som er så vigtige både for bygningens ydre og indre, og det fremgår klart i hvor høj grad det lykkedes ved restaureringen at føre også det indre tilbage til sit oprindelige udseende ved fjernelse af alle senere ændringer og tilføjelser, samt opsætning af en ny belysning.

Afsnittet om skolerne er for tiden frem til 1864 skrevet af Thomas Bloch Ravn og A. Pontoppidan Thyssen i fællesskab (s.513-577) og for tiden 1864-1920 af Inge Bundsgaard (s.579-632). Skolerne, dvs. drenge og pigekostskolen fulgte den almindelige udvikling for Brødremenigheden med en vækst og blomstringstid frem til ca. 1810 og derefter en periode, hvor skolerne kom ind i stagnation og tilbagegang på samme måde som byens økonomiske og erhvervsmæssige betydning aftog i første halvdel af 1800-årene. De pædagogiske ideer og tanker, som skolen stod for, bl.a. med betydelig vægt på reale fag, var i perioden frem til

ca. 1810 noget nyt, mens de herefter var mere alment accepterede eller delvis blev afløst af nye pædagogiske principper. Med pastor P.H. Roentgens overtagelse af ledelsen af skolerne i 1832 kom dog en ny opgangsperiode for skolerne, som varede ved til efter 1864. En voksende andel af eleverne kom dog fra byen og omegnen, og i 1891 blev kostskolerne nedlagt og skolen blev efter genforeningen til den Borger- og Realskole, som stadig eksisterer, men uden forbindelse med Brødremenigheden.

Disse afsnit om skolen er nok de afsnit i bogen, der giver det mest levende indtryk af, hvad Brødremenigheden stod for, bl.a. gennem de citater af elevers erindringer, som bringes her. Det er også i disse afsnit, vi får nærmere oplysninger om de nationale forholds betydning. Afsnittene om skolen med sin behandling af bl.a. religiøse og nationale forhold supplerer og uddyber således Pontoppidan Thyssens indledende afsnit om Herrnhutersamfundet.

Både i afsnittene om håndværk og landbrug og i afsnittet om handelshuset er de tre forfattere inde på spørgsmålet om, hvorvidt Christiansfeld var en foregangsby i slutningen af 1700-årene. Det er nok rigtigt, at de gode konjunkturer, den gunstige koncession og menighedens evne til at skaffe kapital var væsentlige forudsætninger for den imponerende udvikling, der skete i Christiansfeld i årene op imod 1800. En medvirkende årsag hertil var også, at man i Christiansfeld var mindre lavsbundet end i de gamle købstæder, bl.a. nabobyerne Kolding og Haderslev. Man var betydeligt mere markedsorienteret end sædvanligt var for den tid. Det betød, at især de lavsorganiserede håndværkere i Haderslev følte sig stærkt generet af konkurrencen fra Christiansfeld. Det medførte adskillige klager og stridigheder mellem de to byer.

Både Thomas Bloch Ravn og Henrik Fode gør rede herfor i deres afsnit, og Thomas Bloch Ravn hævder endog, at Christiansfelds tilstedeværelse så at sige fremskyndede den nye tids indtog i Haderslev. Henrik Fode er nok mere forsigtig i sin vurdering, og det er da også anmelderens opfattelse, at det er meget vanskeligt at afgøre, om det var en direkte påvirkning fra Christiansfeld, eller om det mere generelt var nye økonomiske tanker og ideer, der var drivkraften i udviklingen af mere moderne kapitalistiske driftsformer i bl.a. Haderslev. Også Anne-Lise Schou-Pedersen tildeler nok landbruget på Tyrstrupgård en lidt for stor rolle som foregangsbedrift. Tyrstrupgård var ikke det eneste sted i Nordslesvig, hvor nye driftsformer vandt indpas i slutningen af 1700-årene. Det fremgår da også helt klart både af afsnittet om hånd-

værket og afsnittet om landbruget, at Christiansfeld og Tyrstrupgård tabte terræn i første halvdel af 1800-årene. Thomas Bloch Ravn og Henrik Fode mener, at det var den kapitalistiske udviklings egen indre dynamik, der nu trådte i kraft andre steder, mens Anne-Lise Schou-Pedersen mener, at herrnhuternes religiøst-ideologiske holdning hindrede, at den moderne kapitalistiske form for landbrug kunne slå fuldt igennem. Man kunne derfor nok have ønsket sig, at dette interessante emne om Christiansfeld som foregangsby og som »drivkraft« var blevet behandlet mere sammenhængende. Nu har de tre forfattere behandlet det mere spredt og hver på sin måde. Det bevirker, at de forklaringer og vurderinger der gives, falder noget forskelligt ud.

Disse overlapninger gør sig også gældende på andre områder. Både Tove Elklit og Thomas Bloch Ravn behandler således befolkningsudviklingen, ligesom A. Pontoppidan Thyssen og Thomas Bloch Ravn overlapper hinanden i afsnittet om skolen i bind 2. Denne manglende koordinering af de enkelte afsnits indhold går ud over helheden og betyder, at værket efter anmelderens mening falder lidt fra hinanden i en række enkeltafhandlinger, der hver især er præget af sin forfatterpersonlighed.

Tidsmæssigt spænder de enkelte afsnit over ret forskellige perioder. Afsnittene om befolkningsudviklingen, om håndværk og fabriksvirksomhed og om handelshuset går frem til ca. 1864 og afsluttes for de to sidstnævnte afsnits vedkommende med korte oversigter, der fører udviklingen frem til 1920. Afsnittet om landbruget har hovedvægten lagt på tiden frem til ca. 1800 og handler i mindre grad om tiden efter ca. 1800, mens derimod afsnittet om skolen kvantitativt lægger lige så megen vægt på tiden 1864-1920 som på tiden før.

Dette hænger nok sammen med, at man primært har ønsket at behandle de perioder, hvor herrnhuterne satte deres særlige præg på byen og dens liv. Dette præg var økonomisk set stærkest frem til midten af 1800-årene, mens det socialt og kulturelt satte sig igennem betydeligt længere, og på enkelte områder, først og fremmest inden for menighedslivet, har holdt sig helt op til i dag. Derfor fører bogens sidste afsnit om musik og sang (s.633-708, af Sybille Reventlow) og om liturgien (s.709-769, af Brødremenighedens præst, Helge Rønnow) da også udviklingen helt op til idag. Formålet med afsnittet om liturgien er endda helt klart at give en beskrivelse af de nuværende gudstjenesteformer, og derimod ikke af de former, der har været brugt i fortiden.

Det må derfor heller ikke glemmes, at værkets titel er »Herrnhuter-samfundet i Christiansfeld«. Der er altså ikke tale om en byhistorie i

betydning af en bred fremstilling af alle sider af et bysamfunds historiske udvikling. At værket for tiden op til ca. 1850 ligger meget tæt op ad, hvad man kan forvente af en byhistorie, hænger sammen med, at det netop var i den periode, at herrnhuterne satte deres stærkeste præg på byen og dens liv. Anskuet under denne synsvinkel føler anmelderen imidlertid stærkt savnet af mere tværgående analyser. Bogens opsplining på emner og på forfattere bevirker, at vi intetsteds får et bredt tværsnit eller hovedtræk af byens liv på et givet tidspunkt eller inden for en afgrænset periode. Som nævnt bevirker denne opsplining også, at vi heller ikke får en samlet analyse og vurdering af Christiansfeldts betydning som »drivkraft« for det område, hvor byen lå. I hvert afsnit begynder vi forfra igen, håndværket fra 1773, landbruget fra 1773, handelshuset fra 1773, byggeriet fra 1773, skolen fra 1773 osv. og kun spredt rundt omkring får vi indtryk af, hvordan disse sider af byens liv virkede sammen eller påvirkede hinanden. Her ligger efter anmelderens mening den største begrænsning som følge af den opbygning værket har fået.

Bogen fremtræder i sin ydre form som et meget smukt værk med en konsekvent gennemført typografi. Alle længere citater samt tabeller og noter er sat med petit og bogens klumme er undertiden brudt af tabeller og billeder. Det giver afveksling, uden at bøgerne dermed får præg af at virke rodede. Især de mange tegninger af byens huse står smukt og klart på det matglittede papir, og man må forbavses over, hvor godt det er lykkedes at få næsten alle detaljer med i de gamle og ikke alt for reproduktionsvenlige arkitekturtegninger. Det er på denne baggrund lidt synd, at der ikke er anvendt en professionel tegner til rentegning af de figurer og diagrammer, som supplerer bogens tabeller. Mange af disse figurer virker kladdeagtige. Det er også synd, at man har måttet benytte trykte forlæg til en række af billederne. Resultatet vil uvægerligt blive lidt grumset, når man skal lægge raster i et billede, der allerede er rastet; men det er et stort og møjsommeligt arbejde at skulle finde originalbilleder frem, når man ikke ved, hvor originalerne befinder sig, og med den moderne trykkes teknik er det ikke muligt at benytte ældre klicheer, skønt disse måtte være tilgængelige.

Enkelte steder er illustrationerne blevet lidt vel små, det gælder bl.a. byplanen 1812 s. 424, der spiller en vigtig rolle i H.H. Engquists gennemgang af byens plan, men hvor man skal bruge lup for at tyde, hvad der står på planen. Til gengæld kan man glæde sig over de mange billeder fra Hans Gorrsens store samling, som man i rigt mål har øst af. Det store persongalleri, der præger mange af disse billeder, er med til at

bringe liv ind i bogen. Også H.H. Engquists mange fotografier af byens huse og deres detaljer, er en fryd for øjet. Derimod undrer det, at der kun er plads til en enkelt gengivelse af Jeppe Madsen Ohlsens malerier, der ellers på så fremragende vis giver udtryk for den særlige stemning, der er over byen og dens arkitektur med det religiøse præg, som Brødremenigheden giver den.

Alt dette er dog kun skønhedspletter. »Herrnhutersamfundet i Christiansfeld« er og bliver et monumentalt værk, som man både lokalt og i bredere kredse vil kunne øse af mange år frem i tiden. Værket er tillige et smukt eksempel på, hvad der kan komme ud af et offentligt iværksat og finansieret projekt, hvor kompetente forskere får lov til at vise, hvordan de ud fra en bred og solid ballast af viden evner at sætte et lokalsamfund ind i en større sammenhæng på metodisk forsvarlig vis. Statens humanistiske Forskningsråd, forfattere, redaktion, Winds bogtrykkeri i Haderslev, der har trykt bøgerne, og Historisk Samfund for Sønderjylland har stor ære af dette smukke og lødige værk.

Henrik Fangel

Bognyt

Eckart Hübmer: Staatspolitik und Familieninteresse. Die gottorfische Frage in der russischen Aussenpolitik 1741-1773. Quellen und Forschungen zur Geschichte Schleswig-Holsteins, bd. 83, 1984, 297 sider.

Det er i grunden ganske ejendommeligt at tænke på, hvor stor betydning det lille gottorpske hertugdømme har haft på dansk udenrigspolitik og til en vis grad på den »store« europæiske politik. I 1600-årene og i begyndelsen af 1700-årene var der den skæbnesvangre forbindelse mellem Sverige og Gottorp, som fik sin afslutning ved freden 1720, og derefter fulgte forbindelse mellem Gottorp og det russiske hof, som kunne være blevet endnu mere alvorlig for Danmark. Den unge tyske historiker Hübmer har i sin dygtige doktorafhandling på grundlag af et stort kildemateriale i Tyske Kancelli, det russiske udenrigsministerium (mikrofilm i Rigsarkivet) og forskellige arkivgrupper i Landesarchiv Schleswig-Holstein givet en ny oversigt og en ny vurdering af det familiepolitiske spil mellem det lille gottorpske hertughof og den russiske zarfamilie. Der peges på umuligheden af at forene dynastiske og statspolitiske interesser, og der berettes om Danmarks store held, at gottorperen, den russiske zar Peter III 1762 blev afsat af sin ægtefælle Katarina II, hvorved en truende krig blev undgået. Skildringen føres frem til aftalen 1767, hvorefter de gottorpske områder i Holsten 1773 blev overladt til den danske krone. I den velskrevne bog får man baggrunden for de store rustninger og militære gennemmarcher i Sønderjylland i 1700-årene, som var uhyre byrdefulde, især for landbefolkningen, og som fulgtes af store skatteudskrivninger med påfølgende restancer og udpantninger. En god, interessant og anbefalingsværdig bog.

P.K.I.

Urs Justus Diederichs: Eisern in die neue Zeit. Die metallverarbeitende Industrie der Provinz Schleswig-Holstein um 1900 im Spiegel zeitgenössischer Text- und Bildquellen.

Arbeitskreis für Wirtschafts- und Sozialgeschichte Schleswig-Holsteins, Kiel 1984, 140 s., ill.

Jernindustrien var en af nøgleindustrierne i den tidlige industrialisering, og fra o. 1840 opstod i Slesvig og Holsten en række jernstøberier,

maskinfabrikker og skibsværfter, hvis produkter ændrede hverdagen for hele befolkningen. De største virksomheder lå i Kiel, på Altona-egnen og i Flensburg.

Diederichs' lille bog giver et tværsnit af forholdene i jernindustrien i årene 1894-95, og den medtager også Nordslesvig. Først gengives samtidige skildringer af nogle af de større virksomheder, bl.a. Flensburger Schiffsbau-Gesellschaft og Carlshütte i Rendsborg. Dernæst belyses kort arbejdskraftens forhold. Bogens hovedafsnit er en registrering af samtlige større virksomheder, med oplysning om hver enkelts produktion, teknik, antal beskæftigede, arbejdstid og løn. Informationerne er langt fra fuldstændige, men de giver en nem oversigt og suppleres af et righoldigt samtidigt billedmateriale – annoncer, maskintegninger – i sig selv et spændende kildemateriale. For datiden var de rygende fabrikkorskostene et tegn på fremskridt og udvikling – i dag er vi blevet klogere – eller er vi?

L.N.H.

Løgumkloster-Studier 4.

Udgivet af Museet Holmen Løgumkloster og Historisk Forening for Løgumkloster Kommune. 1984. 259 s., ill.

Efter det høje kvalitetsniveau i Løgumkloster-Studier bd. 1-3 åbner man det nye bind med store forventninger – og de indfries til fulde. I sjælden grad er det atter lykkedes at præsentere afhandlinger, som forener det lokalhistoriske stof med langt bredere perspektiver, alt i en smuk, letlæst og veltilrettelagt form. Her fremlægges nye opsigtsvækkende resultater af et forfatterkollegium spændende fra helt unge forskere til lærde med mere end to generationers erfaring fra studiet af slesvigsk historie.

Hanne Sanders belyser klostrets afhængighed af det middelalderlige lokalsamfund og gør sandsynligt, at relationerne til pavestolen, cistercienserordenen og kongen kun var beskedne. Niels Sterum dokumenterer overraskende, at korskangen næppe har haft hvælvinger. Jesper Ballhorn påviser, hvordan tidens tand og misforståede konserveringer har forvansket store dele af kirkens enestående middelalderinventar. Jürgen A. Wissing belyser slottets bygningshistorie og det nære slægtskab til slottet i Husum. Han giver et fint eksempel på, hvor righoldige oplysninger, der kan hentes i arkiverne om offentlige bygninger. Birgitte Wistoft fortæller bl.a. om kniplerskernes arbejdsforhold gennem fremlæggelse af en enestående regnskabsbog fra 1836-37, og

Johannes Lind beskriver bl.a. den store Løgumkloster trådfabrik. Nicolai Haase bringer en bred og vidende beretning om skolevæsenet 1864-1920.

Naturligvis kan der påpeges fejlagtige oplysninger og trykfejl, og den nationale tendens kan enkelte steder diskuteres – men det er småting i et kulturhistorisk skrift, som med sin store bredde og nye provokerende forskningsresultater nok skal vække debat og fremkalde fortsat beskæftigelse med de berørte emner.

L.N.H.

H.E. Sørensen: Østkysten. Udgivet af Forlaget Melbyhus 1984, 95 s. ill.

Selvgjort er velgjort. Det kan man sige om H.E. Sørensens fint fremadskridende Sønderjyllandsbeskrivelse som helhed, og nærværende 4. bind i serien, Østkysten mellem Aabenraa og Kolding fjorde, danner ingen undtagelse. Sørensen har forfattet bogen, han har taget de udmærkede fotografier til den, været sin egen billedredaktør og endelig taget det færdige produkt på sin kappe som forlægger.

Forfatteren arbejder grundigt og systematisk. Hans hovedkilde er naturligvis Trap, men alle de stikord af topografisk og historisk art, som kan trækkes ud af dette opslagsværk, har H.E. Sørensen pyntet op med stof fra lokalhistoriske værker. Selv de allernyeste er han dykket ned i og har fået anbragt på rette sted.

Enkelte gange bruger forfatteren sig selv som kilde – og ikke altid med held. Det giver f.eks. ligesom lidt kolorit over kasernebilledet i Haderslev, når Sørensen oplyser, at her blev han uddannet til at forsvare sit fædreland. Som soldat har han ligget flad på eksercerpladsen ved Starup Hede. Her mener han, at militæret stadig har øvelsesplads. Nej, da. Den er forlængst nedlagt, og »heden« er nu en slags naturpark. Om kampene på Sønderbro 9. april 1940 oplyses, at nogle civile såredes. Det var faktisk værre. To blev dræbt. Sammenstillingen af to billeder: et slagmaleri af kampen ved en tipvognsspærring og et fotografi af den blodige virkelighed er et scoop.

Bogen indledes med en generel oversigt over Østkystlandskabet, hvorefter detaljerne myldrer frem by for by og sogn for sogn med amtsbyen Aabenraa i spidsen. Blandt de kendte borgere her figurerer naturligvis Jomfru Fanny. Det oplyses korrekt, at en af hendes spådomme ved en manipulation gik i opfyldelse i 1920. De danske soldater blev sat i land på havnen midt i byen, men da Fanny havde sagt, at den danske

hær ville komme til at »indtage« Aabenraa fra syd, fik man genforeningens jenser til at afmarchere fra den sydlige bydel, »for at skriften skulle gå i opfyldelse«. »Man« var forøvrigt H.P. Hanssen. Han var også bypatriot. H. E. Sørensen er mindre pietetsfuld. Lidt udiplomatsk, i hvert fald set med Aabenraa-øjne, karakteriserer han de berømte spådomme som »et væv af romantisk eventyr og tågesnak«.

I andre tilfælde kan sammenknytningen af kendte personer og en bestemt egn virke noget søgt. Fhv. kirkeminister Arne Sørensen startede ganske vist Forskningshøjskolen i Hadeslev. Han opholdt sig imidlertid kun kort tid i byen og hører hjemme andre steder. Derimod er det rimeligt at mindes forfatterinden Anna Mosegaard, pedelkone i Haderslev, der har ydet oversete bidrag til arbejderlitteraturen.

Dermed opfylder forfatteren det svære krav, som man gerne ser indfriet i en så detaljeret egnbeskrivelse som den foreliggende: Giv de lokale læsere både det, de nikker genkendende til, sammen med noget, der var nyt for dem. Sådanne små forglemmigejer kan man plukke i det fornemt udstyrede værk om en smuk egn.

E.B.

H. E. Sørensen: Midtsønderjylland. Udgivet af Forlaget Melbyhus, 1984. 96 sider, ill.

Dette er femte bind i H.E. Sørensens Sønderjyllandsbeskrivelser, der har fundet mange læsere.

H.E. Sørensen virker mere og mere som en forfatter, der har fundet sig selv. Han er blevet fair og alsidig. På de ret få sider er der bragt et forbavsende stort stof, der er illustreret elegant. Stilen er klar og letlæselig. Man kan strides om detaljer, der kan også findes fejl, men det er ikke det væsentlige.

Der kan ikke skrives en fuldgyldig topografi eller historisk beretning på så få sider. Det har ejhellere været forfatterens mening. Han tager sine læsere med på en rejse i det ret så ukendte Midtland, og han er en opmærksom iagttager og en god fortæller.

H.E. Sørensens egnbeskrivelser har en god mission. Den, der hastigt vil vide noget væsentligt om den enkelte egn, får meget for pengene.

Den, der har lyst til at køre søndagsture og vide, hvad der skal kigges efter, kan ikke købe noget bedre end Sørensens bøger. Naturen, historien, folkeminderne er der. Forfatterens flid er legendarisk, og resulta-

tet er også for denne egn dejligt. Selv om det for en anmelder, der hensemægter i Midterlandet eller det alle dage mishandlede Haderslev vesteramt, er opløftende at finde noget fejlagtigt, noget glemt eller blot misforstået, så må han også gang på gang konstatere om dette og hint, at det vidste han virkelig ikke. Hvor hulen har denne skærbækker snøkket det op?

H.P.J.

Oversigt over årsskrifter og periodica

udgivet af lokalhistoriske foreninger, museer og arkiver i Sønderjylland 1984/85.

Nordslesvig

Lægæst. Arkæologi i Nordslesvig.

1984. Indhold: Jørgen Holm: En håndkile set fra flere sider - Inger Bruun: Urokser - Steen Wulff Andersen og Per Ethelberg: Kæmpesten - Ingvor Filtenborg: Dagligdagens mosefund - Andreas Wortmann: Schreffelhy - Stine Wiell: Pælespærringerne i Haderslev Fjord - Steen Wulff Andersen: Ellum En Jernalderboplads Ved Løgumkloster - C.P. Holm: Et møntfund dets triste skæbne - Jørgen Holm: Båden fra Slivso - Steen Wulff Andersen: Bønderne og urnen - Mikrolitter.

Redaktør: Jørgen Holm, Haderslev Museum. Skriftet kan erhverves ved henvendelse til Haderslev Museum, Dalgade 7, 6100 Haderslev. Telf. 52 75 66.

Bov

Udgivet af Historisk Forening for Vishered.

Årgang 7. 1984. Indhold: H.H. Bang: Foreningen - Inger Jørgensen: Fra redaktionen - N.P. Nielsen: Hvad en generation kan opleve - R.P. Sørensen: Møde med Karsten Thomsen - Peter Thomsen: Nye oplysninger til gamle.

Redaktør: Inger Jørgensen, Hokkerup. Skriftet kan erhverves ved henvendelse til Thorvald Larsen, Østerløkke 13, 6330 Padborg. Telf. 67 19 14.

Ensted

Aarsskrift.

Udgivet af Ensted Sogns Lokalhistoriske Forening.

1984-85. Indhold: Ingeborg Hansen: En almuevinde fortæller -

Caroline Walborg Jessen: Et sagn. Hans Jessens stald - Fr. Christensen: Aarup - H.C. Hviid: Minder fra barndommen - Caroline Walborg Jessen: Remser. Chr. Th. Schmidt: En sønderjysk gård. Jakobsgård.

Redaktion: Chr. Th. Schmidt, Røllum. Skriftet kan erhverves ved henvendelse til Caroline Walborg Jessen, Søndermark 24, Røllum, 6400 Aabenraa. Telf. 66 35 21.

Felsted

Historisk Årbog For Felsted Sogn.

Udgivet af Historisk Forening For Felsted Sogn.

Nr. 2. 1984. Indhold: J.H. Jensen: Thomas Jørgensen Kaufmann - Claus Ludvigsen Bang: En skovfoged i Nordslesvig i 1864 - Ib Andersen: Fra de gamle bøderegistre - Hans Lassen: Vejsten - Hans Jørgen Thomsen: Hans Hansen Steensvang - Peter Petersen: Da bønderne brændte tegl - Lorens P. Jacobsen: Minder fra min barndom - Ole Lund: Et interessant fund - Ib Andersen: Kosakvinteren i 1814 - Peter Petersen: I skjul for krigens gru - Peter Petersen: Historisk Forening for Felsted sogn 1983-84.

Redigering: Hans Iversen, Felsted, Ib Andersen, Varnæs og Peter Petersen, Ny Skovbøl. Skriftet kan erhverves ved henvendelse til Mette Lassen, Bygbjergvej 17, Felstedmark, 6200 Aabenraa. Telf. 68 51 19.

Gråsten

Historisk Forening For Graasten By Og Egn.

1984. Indhold: Hans Sahl: Erindringer om slægten og mine drengear på gården i Kværsløkke - Kristen Madsen: Som jeg oplevede den 9. april 1940 i Graasten - En præstestrød i Rinkenæs - Fra Adsbøl skolekronik - Årets gang 1983 - Register 1975-1984.

Skriftet kan erhverves ved henvendelse til Poul Andersen, Munke-mølle, 6300 Gråsten. Telf. 65 82 44.

Hjordkær

Hjordkær-hæftet.

Udgivet af Hjordkær Borgerforening.

1984. Indhold: Theodor Petersen: Fra idé til virkelighed - Hans Tästesen fortæller - Peter S. Jørgensen: Barn og ung i Hjordkær gamle skole og kirke.

Skriftet kan erhverves ved henvendelse til Anders Eriksen, Fuglevænget 27, Hjordkær, 6230 Rødekro. Telf. 66 68 30.

Kliplev

Fra Kliplev sogn.

Udgivet af lokalhistorisk forening for Kliplev sogn.

1984. Indhold: Foreningen - Jørgen Hansen: Kliplev skole - L. Fr. Hansen: Teglblænderne - P.H. Moos: En mindesten - P.H. Moos: Hvad kirkebogen fortæller - L.Fr. Hansen: Pastor Klincker og trolden - Marie Philipsen: Det gamle gravsted - Kliplev sogns bønder 1543 - Jørgen Hansen: 6 nedlagte Kliplev-gårde - P.M. Petersen: Bjerndrup forsamlingshus - Potterhusvisen.

Skriftet kan erhverves ved henvendelse til Jørgen Hansen, Lykpold, Potterhusvej 7, Kliplev, 6200 Aabenraa. Telf. 68 76 28.

Løjt

Det gamle Løjt.

Udgivet af Løjt Sogns lokalhistoriske forening.

Nr. 7. 1984. Indhold: Petrea Schmidt: Guldgraveren fra Løjt - Mads Lildholdt: Drengear under 1. verdenskrig - Margrethe Callesen: Rejse med »Creole« - Sophie Berg: To sømandsviser - Petrea Schmidt: Skovby skole - F.H. Lassen: Historien om et gammelt traktørsted - Petrea Schmidt: Et lærebrev - Rolf Larsen: »Aladin«, et Aabenraa skibs skæbne - Anne Bundesen: Margrethegård - Petrea Schmidt - Aftægtskontrakt - Claus Claussen: Barsmarks veje - Sophie Berg: Søfarere fra Barsø - Jep H. Riis: Minder fra oldtiden - Historiske småpluk fra Løjt sogn - Anna Schramm: Jes Møller de Laurent - Petrea Schmidt: Appam Berg - Bent Thomsen: Fra foreningens billedarkiv - Petrea Schmidt: Lokalarkæologen Jes J. Brink - Paul Reuter Jespersen: Brevveksling - Anker Jensen: Den sidste hilsen - Margrethe Callesen: Hans Detlef Bruhn på Høgebjerg - Jes M. Holdt: Livet på Dyrkjær 1912-1919.

Skriftet kan erhverves ved henvendelse til Mads Lildholdt, Barsøvej 89, Løjt Kirkeby, 6200 Aabenraa. Telf. 66 73 83.

Rødding

Historisk årbog for Rødding kommune.

Udgivet af Rødding bibliotek.

1984. Indhold: Niels Bach: En barndom i 1870-erne og 80-erne i Skodborg sogn - Carl Matthiesen: Pastor adjunctus i Hygum i årene 1890-93 - Niels H. Kragh Nielsen: Domænegårde i Rødding kommune - Lokalhistoriske arkiver, foreninger og udvalg.

Redigeret af Niels H. Kragh Nielsen. Skriftet kan erhverves ved hen-

vendelse til Niels H. Kragh Nielsen, Rødding bibliotek, Kongevej 6, 6630 Rødding. Telf. 84 12 88.

Sottrup

Årsskrift for Sottrup sogn.

Udgivet af Lokalhistorisk Forening for Sottrup sogn.

1984. Indhold: Gerda Hansen: Lægefamilie i Sottrup gennem 35 år - Jens Lampe: Snogbæk skoles historie - N.P. Thuesen: »Den moder-neste vognfabrik« - Olav Bonefeld: Henrik Jørgensen og Sida Krog-Meyer - Urban Schrøder: Matz Wied i Sottrup - og den herrnhutiske Vækkelse i Sognet og dets Omegn - Jørgen Paulsen: Min Barndom og første Ungdom 1882-1902 i Snogbæk - Marie Lyck og Ellen Knutzen: Maler Johan Asmussen Lyck - Ingeborg Poulsen: Sådan husker jeg min farbror Hans Peter - Peter Vang Petersen: Et nyt våbenoffer i Nydam Mose - Kirsten Dall: 1983 - året der gik.

Skriftet kan erhverves ved henvendelse til Olav Bonefeld, V. Snog-bæk 33, 6400 Sønderborg. Telf. 46 71 36.

Varnæs

Varnæs Birk.

Udgivet af Varnæs Birks Borgerforening.

Nr. 10. 1985. Indhold: Steen Wulff Andersen: Varnæs sogn i oldtiden - Johanne Eggertsen: Da krigen kom i 1914 - Thomas Kaufmann: Ved krigsudbruddet 1914 - Urban Schrøder: Akkeviten - Hans Petersen: Da vi var indkaldt til sikringsstyrken og tiden, der fulgte efter - Ib Ander-sen: De varnsinger krybskytter - Ib Andersen: Hejmdal 1911-12 - Hen-ning Wollsen: Erindringer II - Jes Friis: Fra Frits Clausens efterladte papirer - Peter Petersen: Venderoverfaldet på Varnæskøbing II - Ferdi-nand Schmidt: Varnæssangen - Jes Chr. Clausen: Varnæs Birks Borgerforening 1983-84.

Redigeret af Ib Andersen, Varnæs. Skriftet kan erhverves ved hen- vendelse til Arne Videbæk, Lærkevej 1, Varnæs, 6200 Aabenraa. Telf. 68 05 72.

Ib Andersen

Noter og nyt

Nekrologer.

Gustav Auring. 4.2. 1912 - 5.12. 1984

Gustav Auring var sønderjyde med liv og sjæl, men han var født som »holstener«. Hans vugge stod i Gnutz bei Nortorf, hvor hans far Reinhold Hansen var lærer. Men Reinhold Hansen havde ikke frivilligt forladt Nordslesvig; han var et af ofrene for den brutale preussiske skoleadministration. Reinhold Hansen var sydslesviger, han stammede fra Vester Ørsted mellem Treja og Husum, blev uddannet på Tønder seminarium og fik i begyndelsen af århundredet en stilling som lærer i Iller på Broagerland. Som lærer skulle han påvirke børnene i tysk ånd, men han blev snart klar over, at der var noget galt i at opdrage danske børn til tyskhed. Han fik et stærkt indtryk af det rige danske folkeliv, der udfoldede sig i Nordslesvig i tiden op mod første verdenskrig, men som offentligt ansat måtte han pålægge sig mange bånd. Hans foresatte holdt nøje øje med ham, og det ikke mindre, da han blev gift med en dansk pige, Christine født Petersen. Ved et kontrolbesøg i skolen viste det sig, at et billede af kejser Wilhelm ikke var på sin rette plads, snoren var gået itu, og Reinhold Hansen havde ikke gjort noget for at få skaden udbedret. Det var det ydre påskud til, at Reinhold Hansen blev tvangsforflyttet til Gnutz og grunden til, at Gustav Auring ikke var født sønderjyde. Ved genforeningen i 1920 søgte Reinhold Hansen tilbage til Broagerland, og her havde Gustav sin opvækst. Han kom på Statsskolen i Sønderborg, hvorfra han blev student i 1930.

Det var i foråret 1931, at jeg første gang traf Gustav. Det var i universitetets frokoststue efter en forelæsning. En kop kaffe kostede 10 øre. Til stor irritation for de omkringsiddende underholdt vi hinanden på vort sønderjyske mål. Vi studerede begge historie og tysk og blev stærkt påvirket af det politiske røre, der fulgte i kølvandet på den store økonomiske krise, der ramte verden i begyndelsen af 1930'erne. Gustav kom bl.a. til at stå forfatteren Broby Johansen nær, og hans legendariske og uselviske hjælpsomhed kom ikke mindst Broby Johansens tidsskrift »Frem« til gode.

Gustav deltog livligt i den tids debatter; han var en frygtet »afbryder« nede fra salen, der nok kunne bringe en modstander fra koncepterne. Studenterårene var også præget af samarbejdet i »Historikergruppen«, der holdt sit første sommermøde på Rødding højskole i 1934. Det var

Gustav Auring
(foto: 1970, privateje)

Gustav en stor glæde at kunne være med til 50-årsjubilæet sammesteds i 1984. I Historikergruppen udfoldede Gustav sig i de unge år også med megen sang og munterhed til glæde for kammeraterne.

I 1937 blev Gustav Auring cand.mag., og samme år begyndte han som elev på Det sønderjyske landsbibliotek. Han virkede siden i Fåborg og i Sønderborg, før han i 1953 vendte tilbage som chef for det bibliotek, hvor han havde tilbragt sine læreår. Biblioteksgerningen slugte ham helt, han var ivrig i tjenesten, men hans synspunkter svarede ikke altid til dem, der blev doceret på bjerget. Det afholdt ham ikke fra at fremføre dem med et stærkt engagement. Ingen ville beskyldte ham for at bruge diplomatiske omsvøb, men denne oprigtighed skabte ham også venner, ikke mindst blandt en del af hans unge medarbejdere. I de år Gustav virkede i Aabenraa blev den store udbyg-

ning gennemført, så han kunne efterlade sig et moderne og veludbygget bibliotek. Var det gået helt efter hans hovede var der nok vist sparsommelighed på flere områder. I sin administration tænkte han meget på at spare det offentlige for unødvendige udgifter, når det bare ikke gik ud over bogkontoen.

Gustav Auring havde interesse for forlagsvirksomhed og bogudgivelser, og han havde også et fint sprogøre. Disse interesser og evner kom i høj grad Historisk Samfund for Sønderjylland til gode. Han har bearbejdet og stået for udgivelsen af en lang række af de manuskripter, der er kommet i serien »Sønderjyske Levnedsløb«. Han læste også korrektur og udarbejdede registre med stor omhu. Når der var særlig travlt på kontoret, var Gustav altid rede til at række en hjælpende hånd.

Det var en lykke for Gustav, at han fik lov til at leve og virke i sin sønderjyske hjemstavn. Vi er mange, der har meget at sige ham tak for.

Troels Fink

Aage Christian Rasmussen. 10.10. 1923 - 25.1. 1985.

Aage Rasmussen blev født i Egen på Als. Barndom og skolegang på fødeøen afsluttede han med studentereksamen fra Sønderborg Stats-skole. Han valgte at gå lærervejen og tog lærereksamen fra Tønder Statsseminarium i 1948 og fik umiddelbart efter et embede under Dansk Skoleforening i Sydslesvig.

Han ønskede at være med i det danske arbejde syd for grænsen, og i de næste otte år virkede han som lærer, først i Sdr. Brarup, så i Keitum på Sild, for så i de sidste år i Sydslesvig at undervise på den sydligste forpost i Rendsborg. I disse år deltog han aktivt i ungdomsarbejdet og var tillige ofte benyttet som foredragsholder ved møder rundt om i landsdelen.

Men i 1958 bød der sig en mulighed for at vende tilbage til hjemstaven, til Broager. Herfra havde han udsigt til Als, hvortil han livet igennem følte sig stærkt knyttet.

Ved Broager Centralskole fik han så sin livsgerning i 27 år og var vice-skoleinspektør, da han på grund af svagt helbred blev pensioneret i 1983. Historie og særlig Sønderjyllands historie lå ham stærkt på sinde og interessen for den bragte han videre til sine elever, ligesom han aktivt deltog i lokalhistorisk arbejde. Hans medlemskab i Historisk Samfund for Sønderjylland førte ham ind i arbejdet i styrelsen for Søn-

*Aage Christian Rasmussen
(Broager skoles billedsam-
ling)*

derborg amtskreds. I 1981 blev han amtskredsens formand og kom dermed ind i hovedstyrelsen for Historisk Samfund. At Aage Rasmussen ikke var stærk, vidste vi. Af og til måtte han på grund af sit svage hjerte sende afbud til vore møder. Det var kun i knap fire år, vi i Historisk Samfund skulle have samarbejde med Aage Rasmussen i styrelsen. Efter hospitalsindlæggelse i januar 1985 afgik han ved døden; hjertet kunne ikke længere. Det blev ham ikke beskåret i sin pensionisttilværelse at arbejde videre med studier og skriftlige arbejder om lokalhistoriske emner, som han havde glædet sig til.

Vi vil i Historisk Samfund mindes Aage Rasmussen som den venlige og hjælpsomme mand, han var, og for hans store interesse og hans indsats for at formidle Sønderjyllands historie, der optog ham så levende, ud til en videre kreds.

Poul Andersen

Lars H. Schubert, 5.3. 1907 – 15.12. 1984

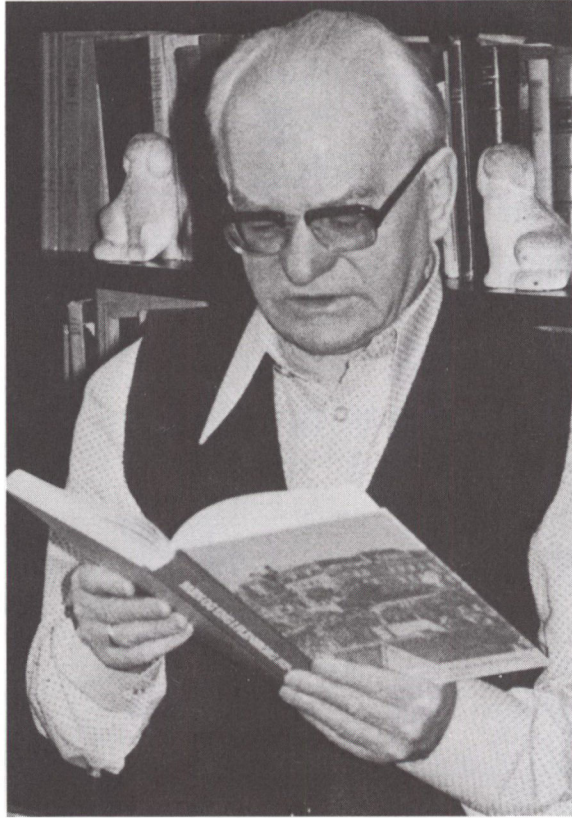
I året, der er gået, har vi måttet tage afsked med vor mangeårige formand Lars H. Schubert.

Han blev født d. 5. marts 1907 i Åbenrå. Fire år senere flyttede familien til Flensborg. Påsken 1914 kom han i den tyske kommuneskole, men i ferietiden var han ofte hos sine bedsteforældre i Rise vest for Åbenrå. Disse besøg fik stor betydning for hans liv: hjemme i Flensborg blev der talt tysk, men i Ribe lærte han dansk, og hans morfar opdrog ham i dansk ånd.

Efter seks års tysk skolegang kom Lars Schubert gennem sit ferie-hjem på realskole i Asnæs på Sjælland. D.v.s. helt så direkte gik det nu alligevel ikke til. Stemningen i den tyske skole var ikke særlig venlig i sommeren 1920. Da geografilæreren en skønne dag hævdede, »at det lille Danmark kunne man jo sagtens have i sin vestelomme«, kommenterede den 13-årige Lars: »Da må læreren have nogen store vestelommer«. Det gav bank – og det blev Lars Schuberts sidste dag i den tyske skole.

Efter at han var kommet tilbage til Flensborg fra sit skoleophold i Asnæs, gik han endnu omtrent ét år på den danske privatskole i »Hjemmet«. I 1923 blev han typograflærling ved »Neue Flensburger Zeitung«, den tyskskrevne danske avis. »Neue Zeitung« måtte imidlertid standse efter januar 1924, da bladet havde været forbudt af de tyske myndigheder i to måneder. Lars Schubert fortsatte og afsluttede sin læretid i »Flensborg Avis«s trykkeri. 1929-30 var han på Vallekilde højskole, og fra 1932 til 1934 besøgte han Askov højskole. Sommeren 1934 deltog han i »Nordisk lærerkursus« på Askov. Allerede i flere vintre havde han fulgt vandrelærernes arbejde i det nordlige Sydslesvig. Og i november 1934 blev han ansat som vandrelærer under Dansk Skoleforening for Flensborg og Omegn. Hans virksomhed som vandrelærer fik en brat afslutning, da krigen brød ud i 1939.

Straks efter Tysklands nederlag meldte Lars Schubert sig til det danske organisationsarbejde. Fra den 6. maj 45 til 31. august 45 var han leder af Dansk Generalsekretariat i Flensborg. Derefter gik han igen i Skoleforeningens tjeneste. Han overtog ledelsen af den nyoprettede danske skole i Flensborg Sporskifte. I marts 1947 valgtes han som Flensborgs repræsentant ind i SSFs hovedstyrelse, men måtte fratræde hvervet, da han den 1. april 1947 tiltrådte stillingen som amtssekretær for SSF i Husum amt. Her skabte han rammerne for de danske organisationer og gjorde et stort opbygningsarbejde. Han var stærkt virksom for skabelsen af Husumhus. I oktober 1956 udnævntes han til kontor-

Lars H. Schubert (foto:
Den slesvigske Samling)

chef på Dansk Generalsekretariat, og fra januar 1957 til sin pensionering den 31. december 1973 har han virket i den danske centralledelse i Flensborg, ikke blot som kontormenneske, men i udstrakt grad også som foredragsholder både syd og nord for grænsen.

En særlig indsats ydede Lars og Lotte Schubert på folkedansens område, men her har dog Lotte trukket det største læs.

Lars Schubert var hele livet igennem stærkt optaget af Sydslesvigs historie. Han levede meget i vort lands fortid, han var altid på jagt efter nye og gamle værker om Slesvigs historie og kultur. Bøgerne blev læst og diskuteret. Der skulle gøres noget for at sprede kendskab til hjemstavnens brogede fortid. Det var derfor oplagt, at han blev valgt til SSFs repræsentant i Studieafdelingens tilsynsråd. Fra 1963 til den sidste dag bidrog han med råd og dåd til Studieafdelingens arbejde. Han var medredaktør af bindet »Barn og ung i Flensborg« og deltog med stor

iver og begejstring i redaktionsarbejdet til de kommende to bind »Barn og ung i Sydslesvig«. Det lå ikke til ham at være passiv, når opgaven kaldte på ham. Da Historisk Samfund for Sønderjylland oprettede en særlig Sydslesvigafdeling den 17. marts 1956, blev Lars Schunert medlem af amtsudvalget. To år senere genvalgte amtsudvalgets formand H.F. Petersen med Lars Schubert som sekretær. Allerede dengang havde en upraktisk formand brug for en medarbejder, der kunne klare de organisatoriske problemer. Efter H.F. Petersens død den 3. december 1966 overtog Lars Schubert formandshvervet. Hans årsberetninger vidner om mange spændende møder, der blev arrangeret i hans formandstid. Der blev holdt foredrag om skolehistorie, sønderjysk almuekultur, historisk arbejde, sprogets udvikling og om politisk historie. Han glemte heller ikke de frisiske emner.

I 1980, efter 13 år som formand, trådte han tilbage, men fortsatte som medlem af styrelsen. Han varetog igen de kontormæssige opgaver, d.v.s. han var sekretæren, der tog sig af det praktiske, og det gjorde han til sin død den 15. december 1984.

Vi takker Lasse for hans mangeårige indsats som styrelsesmedlem og som vor formand. Vi vil savne ham.

Johann Runge

Landsarkivet for de sønderjyske landsdele, 1984.

Blandt de gaver, Landsarkivet fik overrakt ved sit 50 års jubilæum i 1983, var et tilsagn fra amtsrådet om at betale udgivelsen af en populær vejledning i benyttelse af arkivets materiale. Denne vejledning har nu under titlen »Hvad finder jeg på Landsarkivet i Aabenraa« set dagens lys. I bogen, der takket være yderligere tilskud fra Rigsarkivets legater er pænt illustreret, gennemgås indholdet af »Sønderjyllands kollektive hukommelse« ganske summarisk, og der gives en række praktiske oplysninger til gavn for de besøgende. En række kort viser nogle af de mange administrative inddelinger, landsdelen i tidens løb har haft. Bogen, der har et pædagogisk sigte mod nye besøgende, er således at betragte som en slags forarbejde til en større vejledning for de mere erfarne arkivgæster. Også til den lysbilledserie, som Historisk Samfund gav midler til, har kustode Chr. Lind Petersen nu foretaget de fleste

optagelser, og serien er i det forløbne år blevet prøvekørt ved forskellige foredragsarrangementer, hvor landsarkivets folk har medvirket. I 1984 har 12 grupper med ialt 182 deltagere aflagt særlige besøg på landsarkivet, hvor de har fået dette forevist og evt. haft lejlighed til at arbejde på læsesalen under vejledning. Med særlig opmærksomhed har landsarkivet fulgt de forsøg, som Kløvermarksskolen i Sønderborg har gjort med at inddrage arkivmateriale i undervisningen i folkeskolen gennem en kombination af lokalhistorie og slægtshistorie. Også i det forløbne år har landsarkivet været ramme om kursus i slægtshistorie, arrangeret af Historisk Samfund, men med to af landsarkivets medarbejdere, registrator Inge Huusmann Jakobsen og overassistent Thorvald Lorenzen, som ledere.

Besøgstillene på læsesalen satte, som ventet, i 1984 ny rekord med 4299 besøgende mod 3816 året før, heraf 611 førstegangsbesøgende. Den voksende mængde xerokopier til selvbetjening afbødede derimod en voldsommere stigning i antallet af ekspederede enheder, som ialt blev 14.599 incl. indlån og udlån. Det intensiverede arbejde med hjemkaldelse af embedsarkivalier medførte næsten en fordobling af omfanget af afleveringerne fra embederne i 1984 (153 m). Det kan her nævnes, at landsarkivet med det lokalhistoriske arkiv i Nordborg som formidler sidst på året modtog dele af Augustenborg flækkearkiv fra den prøjsiske forvaltnings tid, arkivalier som man ellers havde antaget var gået tabt.

Takket være en landsomfattende ordning med toldvæsenet har det været muligt i en måned at knytte cand.phil. Hans Schultz Hansen til arkivet til ordning af de ny afleverede toldarkiver for toldvæsenets regning. Blandt de afleverede foreningsarkiver er der i 1984 atter grund til at nævne en række DSK arkiver, samt større afleveringer fra De danske Børneinstitutioner i Aabenraa og Elforsyningen Sønderjylland Syd, omfattende især sager fra perioden 1903-26. Også et større antal private personarkiver har i 1984 glædeligvis fundet vej til landsarkivet.

Samarbejdet med de lokalhistoriske arkiver og deres organisation LASS har igen i 1984 omfattet afholdelse af en kopieringskampagne, hvorunder der blev fremstillet ca. 25.000 kopier til brug på de lokalhistoriske arkiver. Det medvirker til, at originalmaterialet i betydelig grad kan skånes. En række lokalhistoriske arkiver har igen i år indsendt kopier af deres afleveringsfortegnelser til landsarkivet, hvilket vi meget påskønner. For benytterne ville det være gavnligt, hvis alle gjorde det.

I hele det forløbne år har arkivar Lars N. Henningsen haft orlov til

videnskabeligt arbejde og i hans sted har arkivar Klaus Egeberg været ansat. Landsarkivets bogbinder og konservator gennem mere end 10 år, Sv. Barner Olsson, er i sommeren 1984 gået på førtidspension, og stillingen er først efter årets udløb blevet besat påny.

Som det fremgår af ovenstående beretning har 1984 været et år uden de store armbevægelser, men landsarkivets opgaver og forpligtelser overfor såvel administrationen og den interesserede almenhed er blevet plejet. Under de forhåndenværende økonomiske vilkår er det i sig selv en tilfredsstillende, at vi ikke har været nødt til at skære ned på nogen af disse områder.

Hans H. Worsøe

Historiske Samlinger for Sønderjylland, 1984.

Til billedsamlingen er der i årets løb afleveret 1225 fotos samt et album. Der er modtaget billeder fra kongerigske lokalhistoriske arkiver, fra Haderslev byhistoriske Arkiv og fra landsarkivet. Endvidere er der modtaget værdifulde afleveringer fra redaktionen af D.u.G's jubilæumsbog, Sønderjysk Månedsskrift, fru lærer Holdt, Genner, pastor Urban Schrøder, Varnæs, fru Skifter Andersen, Åbenrå og som sædvanlig fra fuldmægtig Sv. Aage Faaborg, Åbenrå. Ordningen og registreringen af billederne er foretaget af fru Birthe Wiwe og fru Inge Skifter Andersen, begge Åbenrå, og disse har også forestået ekspeditionen til besøgende og udlån.

M.h.t. udnyttelsen af billedsamlingen kan iøvrigt oplyses, at ialt 53 personer har aflagt besøg for at finde illustreringsmateriale til bøger og artikler. Til disse besøgende har der været fremtaget godt 3100 billeder, og der har af dubletter og til institutioner været udlånt 332 billeder og 8 film. Især har der været udlånt mange billeder til amtskommunaldirektør V. Harsbergs bog om de sønderjyske amtsråd.

Der er på det fotografiske atelier af Jens Ravn Jensen fremstillet 1150 billeder, hvoraf 320 stk. efter den schackenborgske pladesamling. Blandt atelierets andre opgaver kan nævnes fremstillingen af billederne til LASS's udstilling på Fælleslandboforeningens dyrskue i juni. Udstillingen illustrerede landbrugets udvikling de sidste hundrede år. Lederen skrev alle teksterne.

Båndsamlingen er blevet forøget med 24 arkivbånd, alle overspillet af Jens Ravn Jensen. Endvidere er der nu langt om længe ved universitetslektor Kirsten Sass Baks hjælp bragt orden i Karl Clausens båndsamling, der omfatter optagelser af gamle sange og viser. Der har været

Tidligere overlærer Anna Alfhild Thade Petersen har af faderen, frimenighedspræst Thade Petersens efterladenskaber bl.a. afleveret en række værdifulde fotografier, som ikke blot har familiehistorisk, men også mere almen interesse. Her vises øverst et billede af seks unge mænd, der i 1880'erne udvandrede fra Rømø til Australien, og som samlet blev fotograferet før afrejsen. Det er fra venstre til højre Niels Petersen og Peter Petersen, der begge var Thade Petersens brødre, Jens Lambert, Jens Chr. Bundesen, Hans Henrik Mandø og måske Jens Hansen. De har Dannebrog med og på fotografiet har det fået påmalet rød-hvide farver, så at ingen herhjemme skulle være i tvivl om deres danske sindelag. Det andet billede viser Peter Petersen og hans indfødte australske hustru med deres to børn, efter at han veletableret i Sydaustralien kunne sende et godt fotografi hjem til glæde for familien på Rømø. Billedet er taget af en fotograf i Geelong, en by sydvest for Melbourne.

afholdt et møde i det særlige udvalg vedrørende denne samling, som består af professor Søren Sørensen og lektor Kirsten Sass Bak, begge Århus Universitet på den ene side og Troels Fink, Poul Andersen og Peter Kr. Iversen som repræsentanter for Historiske samlinger.

Takket være en bevilling fra Sønderjyllands Amtskommune har det været muligt at få ordnet og registreret samlingerne af film, af trykte og utrykte sang- og visebøger, samt af gamle og nyere skolebøger. Dette arbejde er på udmærket vis udført af cand. phil. H. Schultz Hansen. Navnlig af sang- og visebøger forefindes en værdifuld samling, således er der 14 udgaver af den Blå Sangbog, mange højskolesangbøger og salmebøger. Mest værdifuld er måske dog samlingen af udtrykte visehæfter. Der er også en del spillemandsmusik. Antallet af sang- og salmebøger er øget med 27 og samlingen af skolebøger med 12 stk. En væsentlig del af nyafleveringerne er modtaget fra fru lærer Holdt, Genner.

Der har i 1984 ikke været afholdt styrelsesmøde, idet man forinden

dette ville afvente amtskommunens stillingtagen til ansøgningen om en bevilling til aflønning af en lokalhistorisk konsulent, der samtidig skal være leder af Historiske Samlinger, idet den hidtidige ulønnede leder har bedt sig fritaget fra udgangen af 1984. Denne frist er dog udskudt til 1. maj 1985.

Bestyrelsen for Historiske Samlinger består p.t. af professor, dr. phil. Troels Fink, formand, landsarkivar H.H. Worsøe, næstformand, rigsarkivar, dr. phil. Vagn Dybdahl, gårdejer, fru Helga Hørlück, udpeget af amtsrådet, museumsinspektør Birgitte Kragh Rasmussen, udpeget af museumsrådet, direktørerne Poul Andersen og H.P. Jensen, udpeget af Historisk Samfund for Sønderjylland og overbibliotekarerne Ib Madsen, Åbenrå og Jørgen Hamre, Flensborg. Leder er fhv. landsarkivar Peter Kr. Iversen.

Historiske Samlinger har under forskellige navne i 1985 bestået i 25 år.

Peter Kr. Iversen

Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, 1984.

Arbejdet i 1984 var præget af Flernsborg bys 700-års-jubilæum, idet Studieafdelingen repræsenterede det danske mindretal i Flensborg i den redaktion, der stod for udgivelsen af byens festskrift på to bind. Bibliotekslektoren oversatte seks danske bidrag til tysk. Nuværende og tidligere stipendiater samt bibliotekslektoren skrev fem afhandlinger til festskriftets første bind.

Bjørn Poulsen, stipendiat siden 1. febr. 1983, arbejder på et projekt, som har fået titlen »Det sydlige Slesvig i middelalderen. Landbrug og marked«. De middelalderlige kilder er nu indsamlet i det store og hele og topografisk ordnet for herrederne Ny, Husby, Ugle, Vis, Nørre og Sønder Gos. Ialt indeholder det topografiske register nu ca. 4.000 kartotekskort, hvortil kommer et kartotek over 1400-tallets sydslesvigske personer, indeholdende omkring 1.000 navne. Værkets første kapitler foreligger som udkast. Det første kapitel blev grundlaget for et foredrag, som B. Poulsen holdt på symposiet »Land og by i middelalderen« i Skanør i oktober 1984; det vil komme i symposieberetningen.

Ved siden af indsamlingen af kilder og skrivningen har B. Poulsen udført mindre arkæologiske undersøgelser i Flensborg, bl.a. på Holmen og i Nørregade.

Arkivar Lars N. Henningsen er stipendiat fra 1. sept. 1983. Hans forskningsemne, »Reder- og handelshuset Otte i Egernførde 1700-

1770«, har mange perspektiver både på det økonomiske, det sociale og det politiske område. L. Henningsen har afsluttet hovedparten af den grundlæggende materialeindsamling og foretaget en første bearbejdelse af stoffet.

Bibliotekslektoren har udover vejledning af stipendiaterne og af enkelte tyske studerende holdt to foredrag i SSF-distrikterne, i Danmark og i dansk-tysk sammenhæng og har deltaget i arbejdet med SSF-Ejdersted og Rendsborg-Egernførde amters lille bog om »Ejderkanalen 1784 - 1984«. Han er nu gået i gang med at skrive »Flensborgs danske menigheds historie«.

Den 19. september 1984 udkom Franz Wingenders »Krigens lænker. Dansk sydslesvigers dagbog 1939 - 1945«. Udgivelsen har fået en meget fin modtagelse i den danske dagspresse.

Redaktionen af sydslesvigske barndomserindringer er i fuld gang.

Også i år har en række danske og tyske studerende og historikere trukket på Studieafdelingens gode muligheder for adgang til information gennem Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig.

Johann Runge

Institut for grænseregionsforskning, 1984

Efter i otte år at have haft til huse på Folkehjem flyttede Institut for grænseregionsforskning i maj 1984 til Persillegade. Flytningen var nødvendigjort af en akut pladsmangel, hvilket bl.a. havde medført leje af flere kontorer på CF-gården i Aabenraa. Ved indflytningen i Persillegade nr. 6, der tidligere har tjent som sygehus, alderdomsasyll, arbejdsanvisningskontor, og som senest husede Arbejdstilsynet, er instituttets forskningsvirksomhed igen blevet samlet på et sted til gavn for det daglige arbejde.

1984 blev igen et travlt arbejdsår, hvor det takket være støtte fra forskningsråd samt kontraktforskning for offentlige og private institutioner lykkedes at fastholde et højt aktivitetsniveau. Det er her særlig uddannelses- og beskæftigelsesforskning, som igen kom til at spille en fremtrædende rolle.

I samarbejde med AKF er instituttet i gang med en større undersøgelse af det regionale udbud og efterspørgsel efter arbejdskraft. Projektet har til formål at danne baggrund for planlægning og vejledning vedrørende uddannelses- og arbejdskraftforholdene i de enkelte regioner. Tilsvarende er der for Planstyrelsen blevet foretaget en undersøgelse af det geografiske mønsters betydning for de unges uddannelses-

valg. Resultatet heraf blev offentliggjort i februar 1985 i publikationen »Uddannelsernes geografi II«. Foruden disse undersøgelser er der også foretaget analyser af det regionale udbud af arbejdskraft, unge kvinders erhvervsvalg og mobiliteten blandt lønmodtagerne.

Gennem de sidste fem års forskningsvirksomhed har instituttet fået et betydeligt kendskab til sammenhænge mellem uddannelse og arbejdsmarked. Det er her særlig spørgsmålet om erhvervenes kvalifikationskrav og de færdiguddannedes fleksibilitet på arbejdsmarkedet, som er grundigt undersøgt. Det er et emne, som vi også i de kommende år vil arbejde videre med.

Foruden uddannelses- og beskæftigelsesforskningen fortsatte projekterne om den offentlige sektors regionale betydning i grænselandet, handelsvejene fra producent til forbruger, den faste forbindelse over Storebælt, TV.Syd og arbejdet med den regionaløkonomiske model SØREN. Af nye samfundsvidenskabelige projekter kan nævnes en undersøgelse for Nordisk Råd om beredskabsarbejder og jobskabelse i de nordiske lande, samt udarbejdelsen af et EF-udviklingsprogram for den dansk-tyske grænseregion.

Med hensyn til instituttets humanistiske projekter er arbejdet med det tyske mindretals historie, mødet mellem sprogene i grænselandet og folkesangen i Sønderjylland blevet fortsat. Lige som de øvrige projekter har de resulteret i flere publikationer. I denne sammenhæng påbegyndte instituttet også et nyt projekt om de sønderjyske stationsbyer. Det sker i samarbejde med Statens humanistiske Forskningsråd, der i flere år har beskæftiget sig med stationsbyernes opståen og udvikling i kongeriget.

Udover forskningen har instituttet arbejdet med informations- og oplysningsvirksomhed, bl.a. formidlet gennem det lille tidsskrift PLUK, der i tre numre har orienteret om forskning i eller om Sønderjylland. Hertil kommer talrige foredrag, artikler, radioindlæg og besvarelse af henvendelser samt deltagelse i faglige konferencer.

Henrik Becker-Christensen

Museer

Haderslev Museum.

Undersøgelser og erhvervelser

1984 har for Haderslev Museum været et godt og stabilt arbejdsår med mange nye spændende tiltag på næsten alle fronter. På det arkæolo-

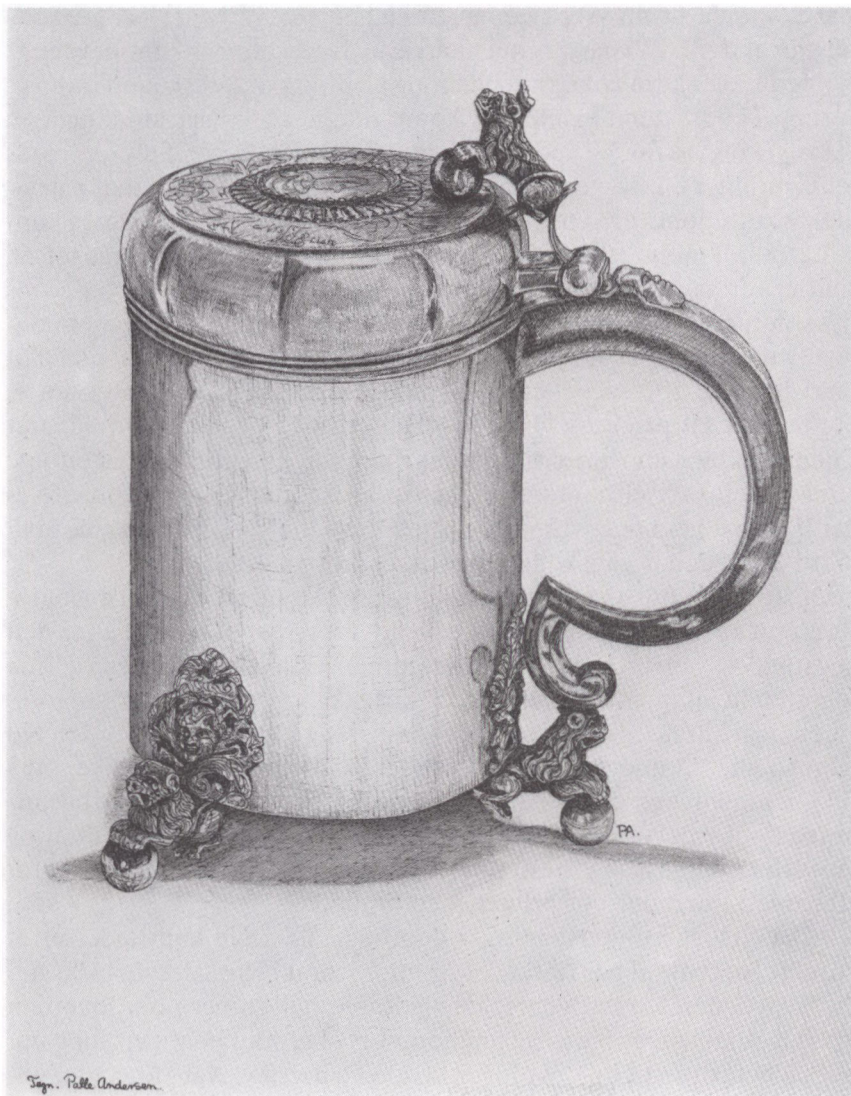
giske område – som jo er sværvægteren i museets arbejde – er der fortsat stor aktivitet. Vi har kunnet mærke, at der nu atter er kommet gang i byggeriet og andre anlægsarbejder, og samtidig er der sket en intensivering af kontakten til amtets og kommunernes tekniske afdelinger, så vi idag »fanger« flere truede fortidsminder end tidligere. Selv om vores indblanding i en byggesag kan medføre ekstra udgifter til den pågældende kommune, er vi overalt blevet mødt med en beredvillig og konstruktiv holdning. Blandt de mange større og mindre undersøgelser, som er foretaget i årets løb, skal nogle få fremhæves:

I sommeren 1984 blev der sat et foreløbigt punktum for 3 års spændende undersøgelser af rensdyrjægerbopladsen ved Jels. Indtil nu Danmarks ældste boplads. Næppe var undersøgelsen i Jels sluttet, før vi kunne tage fat på en ny lovende lokalitet ved Højgård i nærheden af Enderupskov. Det drejer sig om en righoldig gravplads fra tiden lige efter Kristi Fødsel samt om en række hustomter fra ældre bronzealder. Til sidstnævnte knytter der sig helt specielle forventninger, da man hidtil kun kender ganske få huse fra denne periode.

Opsigt på en nogen anden vis skabte museets udgravning af en jættestuetomt på Årø. Ejeren ville have den fjernet, mens andre helst så den bevaret. Rigsantikvaren, som er den administrative myndighed i denne sammenhæng, mente imidlertid, at der ikke var bevaret nok af jættestuen til at kunne rimeliggøre en fredningssag. Og dermed blev det. Nu vil man altid kunne diskutere, hvad der skal fredes og hvad ikke, men set i sammenhæng med fredninger andre steder i landet, kunne beslutningen – for os at se – ikke være anderledes. Fredning er et godt og uundværligt redskab i bestræbelserne for at sikre vor kulturarv for eftertiden, men det bør bruges med omtanke.

Arkæologiske undersøgelser i de middelalderlige købstæder er et område, som hidtil har været voldsomt forsømt i Nordslesvig. Alle steder står vi derfor med yderst mangelfulde oplysninger om, hvordan byerne så ud i deres barn- og ungdom. I 1984 gik der heldigvis for alvor hul på bylden med udgravninger i både Haderslev, Aabenraa og Sønderborg. Vi håber i de kommende år at kunne følge op med nye undersøgelser, ligesom det er ønskeligt at få lejlighed til at se nærmere på forholdene i Tønder.

Det ikke arkæologiske indsamlingsarbejde har i 1984 været koncentreret om 2 emner. I begyndelsen af året foretoges en indsamling af arkivalier m.m. vedr. karetmagere og vognfabrikker i Haderslev. Hermed gik et gammelt ønske om at få noget mere baggrundsviden om museets vognsamling i opfyldelse.

Søvlågkrus fra 1765 udført af Haderslev-mesteren Claus Otzen, erhvervet 1984. Tegning: Palle Andersen.

Endvidere lykkedes det i 1984 at få flyttet Torning gamle smedie (Tyrstrup sogn) til frilandsmuseet. Mange års overvejelser og forhandlinger var gået forud, men det lykkedes til sidst at få tingene på plads, så vi sommeren 1985 kunne præsentere frilandsmuseets første større byg-

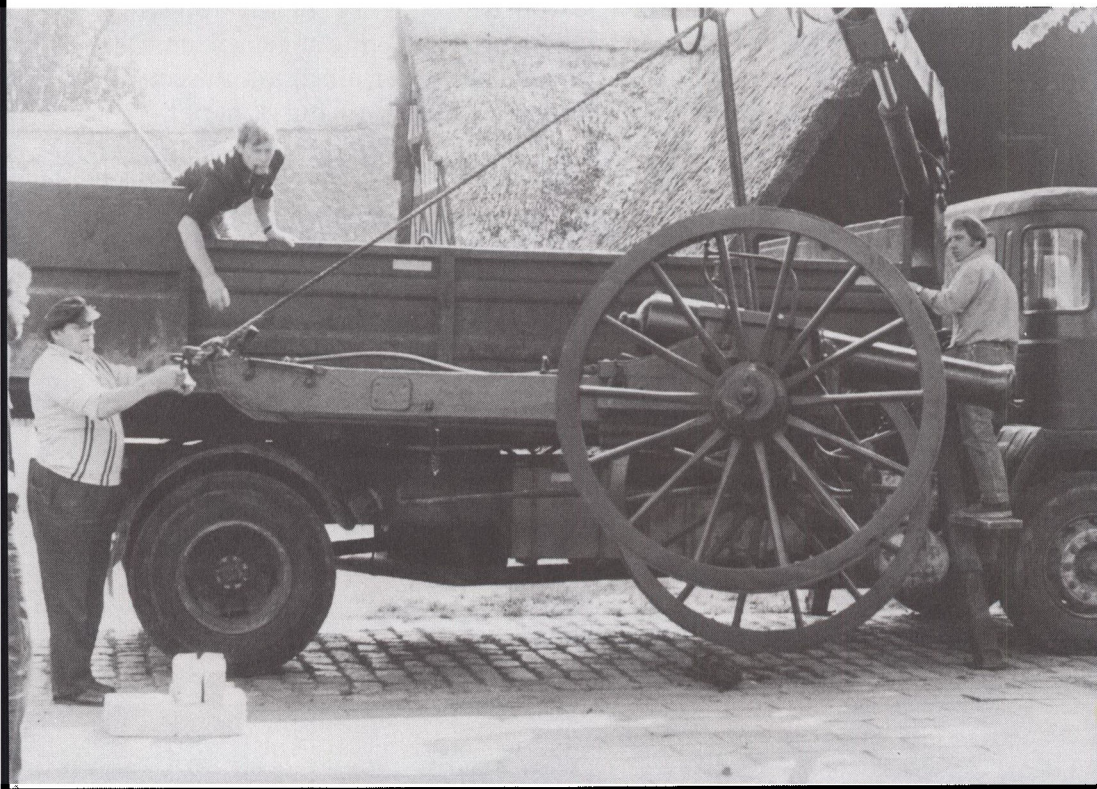
ningsmæssige udvidelse siden 1922. Smedjen er genopført, så den skulle være fuldt funktionsdygtig, og vi håber – med velvillig hjælp fra ældre smede – med mellemrum at kunne få blus på essen, så publikum kan se, hvordan en landsbysmed arbejdede for et par generationer siden.

Til museets lokalhistoriske samling er der som vanlig modtaget en lang række gaver, spændende fra en musefælde til et skabslokum. Endvidere er der ved køb bl.a. erhvervet et meget fornemt sølvlægkrus fra 1765 udført af Haderslev-mesteren Claus Otzen. Dette indkøb, som er det hidtil kostbareste i museets historie, kom i stand takket være velvillig hjælp fra en lang række fonds og institutioner.

Formidling

I 1984 har der været afholdt 8 særudstillinger, hvoraf Haderslev Kunstforening tegner sig for de 3. En udstilling – med maleren og billedhuggeren – Ib Geertsen – blev forestået af Kunstforeningen og Sønderjyllands Kunstmuseum i fællesskab. Årets publikumstræffer var Forsvarsudstillingen »Leddet er af lave« med ikke mindre end 8.435 besø-

Fra opbygningen af udstillingen »Leddet er af lave«. Én af kanonerne fra Dybbøl ankommer til Museet.

gende. Udstillingen, som blev fremstillet i tæt samarbejde med Museet på Sønderborg Slot, var meget spændende, men også meget arbejdskrævende at lave. Takket være et utroligt engagement fra hele museets personale lykkedes det dog at få alle brikker på plads til tiden. En anden velbesøgt udstilling var Nationalmuseets vandreudstilling om cyklens historie, en udstilling, der især var populær blandt det yngre publikum. Årets samlede besøgstal blev 24.790, hvilket stort set er uændret i forhold til 1983.

Museets formidlingsvirksomhed omfatter dog meget andet end særudstillinger. Den permanente udstilling udbygges stadig og er fortsat vort største aktiv overfor skolerne og turisterne. I 1984 har der især været arbejdet med færdiggørelsen af middelalderafsnittet samt med perioden 1864-1920.

Også skolerne har benyttet museet flittigt i det forløbne år. F.eks. har der i 1984 været afholdt ikke mindre end 99 omvisninger. Det var her igen udstillingen »Leddet er af lave«, som var det store trækplaster.

Samlinger og arkiver

Fundamentet for det hele – museets samlinger og de arkiver, der knytter sig hertil – er et arbejdsområde, der nok har en tendens til at blive overset i forhold til de mere udadrettede aktiviteter. Men også her har der været stor travlhed i 1984, selvom der stadig er et meget stort efterslæb, både hvad angår konservering og registrering af genstande. Det skyldes bl.a. de omfattende fundmængder, der indgik til museet for nogle år siden i forbindelse med anlæggelsen af naturgasnettet.

Personale

Pr. 1/1 1984 overgik museumspædagog Stine Wiell til en nyoprettet stilling som museumsinspektør, og samtidig ansattes lærer Erik Lindsø som museumspædagog. Udover det faste personale har der endvidere i årets løb været ansat 25 løst tilknyttede medarbejdere, og desuden har museet i vid udstrækning trukket på de forskellige ordninger vedr. beskæftigelsesarbejder.

Pr. 1/10 1984 måtte vi med stor beklagelse tage afsked med en af museets mangeårige »løse« medarbejdere, cand.phil. Flemming Rieck, som har været tilknyttet museet siden 1970. Flemming Rieck har i de forløbne år med stor dygtighed forestået en lang række af museets udgravninger, ligesom hans evner som foredragsholder overalt var højt skattet.

Steen W. Andersen

Aabenraa Museum

Nyheder i museets drift

I 1984 løb ombygningen af museets kustodeføj ind i uventede vanskeligheder. Det blev umuligt at få byggekyndige langtidslødere til at færdiggøre arbejdet. Efter en pause på fem måneder bevilligede amt og kommune lykkeligtvis et ekstra tilskud, der sikrede, at ombygningen kunne stå færdig til Aabenraa's 650 års byjubilæum i maj 1985. Samtidig blev der råd til ommuring af hovedtrappen, der i adskillige år havde fremvist et stigende forfald.

Hovedtrappen indgår i mere omfattende planer om at forny hele museets forhave og ansigt udadtil. På den hårdt trafikerede H.P. Hanssens Gade forsvinder museet imellem en række af ensformige, offentlige bygninger i røde sten. Selvom huset ligger få skridt fra byens centrum, er det isoleret fra almindelig fodgængerfærdsel. For at ophæve det blev bestyrelsen enige om at søge at virkeliggøre det forslag til en portal - et blikfang - som billedkunstneren Ursula Reuter Christiansen havde udarbejdet. Det blev vist på en særudstilling i efteråret, der vakte bred genklang både i byen og som et forsøg på at skabe en betydningsladet arkitektur. Hvis midlerne kan skaffes, vil hele forhavanlægget blive et sted, hvor publikum standser, opholder sig og bliver beredt på de mangeartede oplevelser, som museet byder på.

Ligesom mange andre ældre museer lider Aabenraa Museum ikke kun under trange pladsforhold, men også et stort efterslæb på de mest vitale områder, ordning, konservering og registrering af genstandssamlingen. Den er tilmed uhyre rig og væsentlig for egnens historie. Til at imødegå det, bevilligede Aabenraa Kommune et jobskabelsesprojekt, der i første omgang har bragt tekstilsamlingen på plads, gennemfotograferet og ordnet den, og dernæst er der taget hul på museets centrale emne, genstande knyttet til søfarten. Ved siden af denne åremålsordning har museet allerede haft stor gavn af, at det i ét år har kunnet trække på fast ansatte, fagligt uddannede til såvel formidling som det konserveringsmæssige. Særligt glædeligt er det, at samarbejdet med skolerne er udvidet, og nye brugergrupper er kommet til.

Udstillinger og anden formidling

Den forestående udvidelse af museets faste udstilling gør, at kræfterne er lagt i forberedelse af en gennemgribende nyopstilling. Årets to store kulturhistoriske særudstillinger blev derfor lånt udefra, men dog sådan at begge blev suppleret med lokalt stof. Til Nationalmuseets og Finn Wodschows meget vellykkede cykel-udstilling indsamledes interviews

hos cykelhandlere, cykelsamlere og cyklister. Det udmøntedes både i værdifuldt nyt materiale og en helt uundværlig indsigt i stoffet, der forbedrede formidlingen til skoler og gav nye kontakter. I sommertiden vakte Midtsønderjyllands Museums store lægeplanteudstilling stor interesse. Der var både levende planter og dufte fra de tørrede at opleve.

Af årets andre særudstillinger kan ved siden af Ursula Reuter Christiansens port-forslag nævnes Poul Bækhojs skulptur- og keramikudstilling. Det er først i de seneste år, han er gået over til de større formater, men begge dele blev usædvanligt godt modtaget.

Ansættelsen af museumspædagogen har gjort, at museet kan uddybe og udbrede sin formidling på flere måder. Der har været holdt lærerkursus, fremstillet lysbilledserier, i efterårsferien holdtes et malerværksted åbent, ligesom museets traditionelle juletræ blev suppleret med gamle julesange- og lege, som grupper af børn benyttede i stort antal. Selvom det ikke er nyt, at museet holder forskellige former for rundvisninger og foredrag over udvalgte emner, så var det særligt tilfredsstillende, at museets arbejde for bybevaring sidste forår gav anledning til en byvandring. Her blev både spørgsmål om hustyper, hvem der boede i husene, og hvordan Aabenraa's særlige præg var dannet, belyst.

Undersøgelser og indsamling

Som vanligt har undersøgelses- og indsamlingsvirksomheden været bestemt af dels særudstillinger, dels de gaver, som museet har modtaget. En overraskelse helt ud over det sædvanlige var imidlertid, at museet en dag modtog to store ringbind fra fru Gunver Hinrichsen. I dem havde hun samlet fotografier, dokumenter og optegnelser om sin mands Aabenraa-slægt, skibsbygmester Andersen og Fischer. På den måde fik vi foræret resultatet af over en måneds undersøgelsesarbejde.

Aabenraa's forestående jubilæum har været anledning til, at kommunen har bevilget midler til undersøgelse af nogle væsentlige emner. Først og fremmest er der blevet taget hul på arkæologiske undersøgelser af byens middelalder. Et emne, der iøvrigt har været forsømt i de sønderjyske byer, og hvor usikkerheden om byernes tidligste form og udvikling derfor er forholdsvis stor. I november måned mandede forberedelserne ud i en mindre udgravning i Vestergade. Dernæst er en omfattende registrering og fotografering af ældre grafik og tegninger, der fremstiller byen, påbegyndt. Undersøgelsen skal dels supplere

museets egen fine samling, der dækker tiden ca. 1790-1860, dels munde ud i en kortvarig udstilling.

Gaver og erhvervelser

Tæller man op, har museet i gennemsnit fået én stor eller mindre gave i hver af årets uger. Det er udtryk for en stigende interesse, som både er meget glædelig, men også arbejds- og pladskrævende. Skønt antikvitetspriserne stiger, har vi modtaget flere gode gaver til den ældre samling. Det gælder f.eks. nogle sølvskeer fra ca. 1760-1840, der har indgået i den vigtige gavegivning mellem generationerne på de solide gårde imellem Aabenraa og Haderslev. Endvidere mange dele fra et karakteristisk engelsk fajancestel. Det er cremefarvet med sorte silketrykte dekorationer, og de påtrykte initialer viser, at det er blevet hjemført til et gitemål i 1774 i en af de søfartsprægede, velhavende Aabenraa-slægter.

Tre af årets største gaver stammer fra værksteder, der fortrinsvis har virket i dette århundrede. De er vidt forskellige, nemlig sadelmager Riege's komplette inventar med alle de indimellem sjældne og gamle, stykker værktøj, der har været nødvendige, og desuden alverdens småting fra avisudklip, beslag, til en fuldstændig regnskabsbog. Desuden et stort udpluk af bager Aallings værktøj og endelig fra Clausen & Søn, hvis malerværksted kan føres 140 år tilbage, i fire generationer. Det sidste rummer mange godbidder, som prøvebøger, pensler til ådring og andre specialarbejder, samt skabeloner og mønstertegninger, der fortæller, at dekorations- og skiltemaling tidligere var en vigtig side af faget. Desuden regnskabsbøger og giverens legetøj. Med disse værksteder er museets samling af denne meget væsentlige erhvervsgren ved at være både repræsentativ og fyldig.

Udover fortsatte hjemtagninger af typiske bygningsdele fra ældre huse under nedrivning, og et stort antal genstande fra nyere tid, herimellem den læder-klapstol, som H.P. Hanssen fik foræret i 1920 af danske kvindeforeninger, så er der grund til at fremhæve, at det i 1984 endeligt lykkedes at erhverve gallionsfiguren fra »Calcutta«. Det skyldes dels sælgeren, godsejer Flemming Junckers velvilje, dels en meget hurtig og storslået støtte fra A.P. Møller og hustru Chastine Mc. Kinney Møllers fond. Da skibet forliste i 1853 på sin jomfrurejse, blev figuren det eneste og bedst bevarede stykke fra de berømte clipper-byggede skibe, der udgik fra Aabenraa, og især skibsreder Jørgen Bruhn.

Endelig skal årets kunstindkøb omtales. Af sparehensyn har de

Udsnit fra sadelmager Fritz Rieges værksted. Det blev brugt, lige til han i en alder af 90 år pludseligt døde. Han var afholdt i hele byen, og mange har siddet og fået en lille snak, mens Riege arbejdede videre. Også derfor var det glædeligt, at hans efterkommere overlod museet hans værksted komplet.

været beskedne, nemlig dels en lille skulptur og en vase af Poul Bæk-høj, dels arbejder af tre sønderjyske kunstnere, Marie Lüders Hansen, Anna Liese Kragh og Jes Schrøder.

Birgitte Kragh Rasmussen

Museet på Sønderborg Slot

Museets bestyrelse har i 1984 været den samme som året før. Blandt de fast ansatte er der imidlertid sket en enkelt væsentlig ændring, idet Per Rørkjær Madsen, museets vagtmester gennem 11 år, fik tilbudt en spændende stilling som redaktør af sportfiskerforbundets medlemsblad. Da arbejdet med lystfiskeri ikke blot var P.R. Madsens mangeårige hobby, og da den skriftlige fremstilling også havde hans store interesse, er det forståeligt, at han efter de mange års trofaste indsats på museet foretrak at gribe denne chance. Som vagtmester valgtes derpå, blandt mange kvalificerede ansøgere, lærer Arne Reggelsen, der hurtigt er kommet ind i museets rytme. Til denne ændring i den faste stab har museet som vanligt haft flere kortvarige ansatte, bl.a. fire langtidsledige og en civil værnepligtig foruden ekstra sommermedhjælp.

Som sædvanlig arrangeredes en række særudstillinger i årets løb, heraf to meget omfattende. Den ene, sommerudstillingen, handlede om 1. verdenskrig i anledning af 70-året for krigens udbrud 1914 og rummede et særligt afsnit om DSK, Foreningen af dansksindede sønderjyske krigsdeltagere. De yngste er nu mindst 83 år, hvorfor 70-året var valgt i stedet for 75-året i 1989. Den anden store udstilling, »Ledet er lave«, blev til i nært samarbejde med Haderslev Museum, der trak det største læs med det enorme praktiske opbygningsarbejde, og som viste udstillingen i sommermånederne, mens Sønderborg overtog den om efteråret. Den viste udvalgte sønderjyske forsvarsværker gennem 2000 år og vakte begge steder stor interesse.

Blandt årets øvrige udstillinger kan nævnes en udstilling om vand og vandforurening, arrangeret af miljøministeriet, en udstilling af moderne kunsthåndværk, udført af unge elever fra Kunsthåndværkerskolen i Kolding og en udstilling, arrangeret af Sønderborg Kunstforening om den betydelige maler, grafiker og lærer, professor Aksel Jørgensen. Endelig vistes i vintermånederne, på initiativ af H.P. Hansen, Ulkebøl, en spændende udstilling af den lokale maler og tegner Niels Richard Rasmussen. De mange motiver fra egnen, der var af både kunstnerisk og ikke mindst lokalhistorisk interesse, var for størstedelen lånt hos private, der hermed ydede afgørende bidrag til at gøre udstillingen

omfattende, alsidig og spændende. Sluttelig kan nævnes, at museet udarbejdede en vandrestilling om egnens teglværker, der især vistes i Gråsten, Sundeved og Broager kommuner og en lille temaudstilling med et teksthæfte til børnebiblioteket.

Til arrangementerne på museet kan hertil bl.a. nævnes tre kammerkoncerter, arrangerede af Sønderborg Kunstforening samt et par sommer-korkoncerter og - som sædvanlig - en foredragsrække, i år med kunsthistoriske emner, der arrangeredes i fællesskab af Historisk Samfund for Als og Sundeved og museet. Endvidere har der i foredragssaalen været en række møder, bl.a. med foreningerne Bedre Bymiljø, Slægtshistorisk Forening, Historisk Samfund for Sønderjylland og Sønderborg Turistforening. Endelig var der i marts urpremiere på filmen »Folket omkring ovnen« i forbindelse med en reception, og i november præsenteredes bogen »Teglværker ved Flensborg Fjord«, skrevet af Inge Adriansen, Karsten Biering og Steen Ove Christensen, for offentligheden.

Museet har i årets løb modtaget værdifulde gaver til næsten alle afdelinger. Især har særudstillingerne om 1. verdenskrig og om N.R. Rasmussen givet anledning til en række meget velkomne gaver. Derudover har de fleste gaver bestået af legetøj, tekstiler og redskaber fra forskellige håndværk, især smede og snedkere. Også museets arkiv er blevet beriget med adskillige gode billeder og arkivalier. Museets indkøb har især koncentreret sig om nogle medaljekøb og om erhvervelser til kunstsamlingen. Bl.a. er købt to tegninger fra 1864 af Simon Simonsen, en oliekriddstegning af O. Prip Hansen og et par tegninger af C.D. Gebauer.

I forbindelse med udstillingen om 1. verdenskrig udgav amtscentralen et stort hæfte »Krigens hverdag, 1914-18«, skrevet af Inge Adriansen og Henrik Fangel. Til et lille katalog til »Ledet er af lave« bidrog Inge Adriansen og J. Slettebo. Udover sin andel i bogen om teglværker har Inge Adriansen desuden skrevet om teglværksprojektet i »Rapport fra Nordisk Forskersymposium om industrimiljøer« og to teoretiske artikler til »Dansk tidsskrift for Museumsformidling«. Både Inge Adriansen og J. Slettebo har skrevet enkelte boganmeldelser og begge har bidraget til »Nordslesvigske Museer«, bind 11. Inge Adriansen har deltaget i møder og kurser for danske museumspædagoger, været arrangør af møder for slesvig-holstenske museumspædagoger og deltaget i de kollegiale møder mellem de nordslesvigske museumspædagoger. Hun har holdt en række foredrag også udenfor museet og har arrangeret 8 lærerkurser på museet. J. Slettebo har ligeledes holdt en

del foredrag og har deltaget i møder i miljøministeriets Dybbøludvalg, i en række inspektørmøder og i møder i styringsgruppen for det særlige Vadehavsprojekt.

Museet har fortsat deltaget i en række forskningsprojekter, først og fremmest fortsættelsen af Teglværksprojektet og det fælles Vadehavsprojekt. Desuden er det gode samarbejde med Amtscentralen for Undervisningsmidler, Skolecentralen i Sønderborg, Sønderborg bibliotek og Lokalhistorisk Arkiv fortsat. Det nære samarbejde med Historisk Samfund for Als og Sundeved består selvfølgelig ubrudt og desuden har museet fortsat lagt vægt på at deltage i årsmøder og kurser, tilrettelagt af de forskellige landsdækkende museale og historiske foreninger.

J. Slettebo

Redaktionen beklager ikke at have modtaget årsberetningen fra Tønder Museum og Sønderjyllands Kunstmuseum.

Midtsønderjyllands Museum

Museet åbnede i 1984 sin store udstilling om pladetektonik, der indgående fortæller om jordskorpens bevægelse og om jordskælv og vulkanudbrud. Det er første gang, at en udstilling over dette tema vises i Danmark.

Udstillingen er blevet til i et frugtbart samarbejde mellem museets personale og tre kunsthåndværkere, der har kunnet tilføre en moderne og utraditionel design i udstillingen.

Af særudstillinger har museet haft reprise på museets egen lægeplanteudstilling, og senere på året vistes en anden naturhistorisk udstilling om stikkende og bidende dyr i Danmark. Der har derudover været vist 4 kunstudstillinger af: kunstnergruppen SJAK fra Sønderborg, Søren Ryborg, Haderslev, Kunsthåndværkerskolen i Kolding og af Inger Krebs og John Frans.

På grund af endnu ikke afsluttede forhandlinger om rettigheder til fossiler i Gram Teglværks lergrav, har indsamlingen på denne lokalitet været stillet i bero. I stedet har der været foretaget indsamling og udgravning på en anden lerlokalitet nær Gram, blandt andet af væsentlige dele af et hvalskelet, 6 millioner år gammelt. Men også mere tidsvarende hvaler er blevet undersøgt. I januar måned strandede to unge

Skellettering af kaskelothvalerne, der strandede ved Henne Strand, januar 1984.

kaskelothvalhunner på 14 og 15 m ved Henne Strand. Disse blev i samarbejde med Zoologisk Museum i København skeletteret på stranden, hvilket indebar bortskæring af 30-40 tons bløddele fra hvert dyr. Det ene af skeletterne vil blive uddeponeret til Midtsønderjyllands Museum, hvor det vil blive vist i sommeren 1985. I første omgang vil det kun kunne bese i et par week-ender, men museet håber senere at kunne finde en permanent plads til skelettet, der er så stort, at det ikke kan komme ind på museet.

Senere på året strandede en hvidnæsedelfin i Blåvand. Også denne er blevet skeletteret og undersøgt på museet, og den vil kunne bese fra sommeren 1985.

Museets arbejdslokaler er blevet kraftigt udvidet ved leje af en 450 m² stor hal i Gram. Indretningen af hallen er færdig, og hallen rummer nu lokaler til konservering, arkivering og snedkerværksted foruden mandskabsrum. Det forventes, at museet i løbet af 1985 får ansat en konservator, så arbejdet med de mange hvalfund kan påbegyndes i hallen.

Museet har i årets løb afholdt en mængde foredrag og foretaget rundvisning af mange skoleklasser og grupper.

Flemming Roth

Museet Holmen, Løgumkloster

Museets hovedbygning, den gamle gård Holmen, blev atter i 1984 fyldt med oplevelser for øjet og øret.

I samarbejde med elever fra Løgumkloster Højskole under ledelse af højskolelærer Elsemarie Dam-Jensen blev der skabt en spændende udstilling om hverdagslivet i Løgumkloster under Den store krig, 1914-18. Mange lokale beboere blev interviewet, og mange udlånte genstande til udstillingen. Også fra landsdelens store museer i Tønder, Haderslev og Sønderborg fik vi støtte i form af genstande til udstillingen.

I museets store sal opstilledes samtidig en omfattende udstilling af modeller og fotos visende arkitektægteparret Inger og Johannes Exners arbejde fra 1958 til idag. Udstillingen var museets første større arrangement i forbindelse med præsentationen af Nordisk Kirkeprojekt, et projekt, der tager sigte på en dokumentation af moderne nordisk kirkekunst og -arkitektur.

I klostrets dormitorium kunne igen i 1984 ses dele af den midlertidige kloster-udstilling, som højskolen og museet producerede i 1981. Den er nu nedtaget og vil blive erstattet af en permanent udstilling i 1985.

I skolernes efterårsferie arrangerede museet traditionen tro en kunstudstilling i samarbejde med Løgumkloster Højskole. I 1984 drejede det sig om en præsentation af billedkunstneren Mette Svarres billeder.

Holmens sal har desuden været rammen om en række søndagsmatinee'er ved Bente Moesmann og en række lokalhistoriske foredrag ved H.P. Jensen, Agerskov, alle arrangeret i samarbejde med Historisk Forening for Løgumkloster Kommune og LOF i Løgumkloster.

For andet år i træk forsøgte museet at styrke økonomien ved at arrangere et bog-loppemarked ved indgangen til julemåneden. De to weekender blev gjort festlige ved salgsudstillinger af lokale kunstnere, keramikeren Jette Christensen, billedkunstneren Marianne Permin og kunsthåndværkergruppen »Kavaletten«, medens Inger Margrethe Nordlund viste sine malerier på væggene i museets store sal.

Fra museets forlag blev udgivet to større publikationer foruden diverse udstillingskataloger - nemlig en værkfortegnelse over Inger og Johannes Exners arbejder, samt 4. bind af Løgumkloster-Studier.

Museet opnåede igen i 1984 et samlet besøgstal på Holmen og i klostret på over 25.000 gæster.

Birgitte Wistoft

Lokalhistoriske foreninger, samlinger og arkiver

Lokalhistoriske arkiver og samlinger i Sønderjylland (LASS).

På årsmødet i 1984 talte Arne Gammelgaard fra Hammel om, hvordan et postkort i det lokalhistoriske arkiv havde fået ham til at interessere sig for emnet »De tyske flygtninge i Danmark efter 1945« og deres kår under perioden i Danmark og senere.

Årets fotokopieringskampagne resulterede i et salg af 23.222 kopier af arkivalier i Landsarkivet, Åbenrå. Det er stadig ikke mindst kirkebøger, der kopieres, men også andre ting, som Landsarkivet er de enkelte arkiver behjælpelige med at finde frem.

I juni 1984 deltog Lass med en oplysningsstand på Fællesdyrskuet i Aabenraa. Her udstilledes billeder og arkivalier over temaet »Landbrug i gamle dage«. Der var stor interesse for standen.

Der er blevet holdt en vellykket arkivdag, hvor arkiverne i Sønderborg og Augustenborg besøgte, suppleret med et besøg på Augustenborg slot. Der har været afholdt et grundregistreringskursus med ialt 20 deltagere i Rødding, og to kurser i billedregistrering i Broager og i Løgumkloster med ialt 30 deltagere.

Det sønderjyske landsarkivs lille vejledning »Hvad finder jeg i Landsarkivet« er blevet udsendt til alle medlemmer.

Foreningen havde ved årsmødet 39 medlemmer, idet to indmeldte sig i årets løb. Ved selve årsmødet meldte der sig endnu et medlem, så nu er der i alt 40 arkiver, samlinger og lokalhistoriske foreninger, der er medlemmer af sammenslutningen.

Krista Lyngby

Samlingen af arbejdsredskaber og bondemøbler på Jacob Michelsens gård i Kolstrup

Årets udstilling holdtes i september med »Bondekonens spinding« som emne. Med fåreklipning, folkedans og plantefarvning af uldgarnet som udendørs aktiviteter lykkedes det at få en passende spredning af de ca. 600 besøgende.

En langtidsledig, anvist af Aabenraa kommune, har været til hjælp for registrering af redskaber og møbler, og fru Christel Schæfer, Flensborg, har for de tyske gæster oversat vejledningen til tysk.

Der er blevet arbejdet med planer om restaurering af gårdens gamle ovnhus, og som gaver er fra familien Eriksen, Bolderslev modtaget en

Gårdejer Aksel Iversen og sønnen Peter Iversen, »Busholm«, demonstrerer fåreklipning for en stor skare besøgende ved årets udstilling.

dug i rød-hvide farver fra ca. 1880, efter afdøde, fru Johanne Mortensen en himmelseng fra 1795.

N.C. Michelsen

Historisk forening for Vis herred. Bov Museum

I august 1984 havde Bov museum en særudstilling under navnet »En by fødes - Padborg 1920-40«. Udstillingen skildrede i fotografier og andet materiale den kolossale udvikling, der skete fra 1920, da Padborg kun bestod af et par huse, til 1940, da det var blevet en stor stationsby. Fra kommunen og mange private var der lånt billeder, som blev affotograferet til udstillingen.

I december måned deltog museet i forretningernes julearrangementer. Julemanden blev »vækket« og afhentet på museet af børnene.

Den årlige aftenudflugt gik til Klipleve sogn. Her besøgte man Søgård, og lokalhistorikeren Jørgen Hansen viste os rundt i sognet. Senere fik vi forevist Klipleve kirke, præstegaard og præstegårdshave, og vi sluttede på Mørks kro, hvor vi hørte om Klipleve marked.

I november holdt fhv. sparekassedirektør H.P. Jensen foredrag på

Frøslev kro om emnet »Da jernbanen kom til Nordslesvig«. I marts viste bankfuldmægtig Ib Krogh-Nielsen lysbilleder fra det gamle Sønderhav i Holbøl Landbohjem. Padborg sangkor underholdt.

Den 23. april holdtes generalforsamling på Frøslev kro, og Chr. Brodersen, Frøslev, viste kortfilm optaget ved Kollund kirkes bygning og fra Frøslev gamle købmandsforretning.

Foreningens årsskrift 1983 havde bl.a. en artikel om hjemstavnsdigteren Karsten Thomsen, Frøslev af R.P. Sørensen og en fortsættelse af erindringer af N.P. Nielsen, Kruså, hvor han fortæller om krigstiden og sin deltagelse i modstandsbevægelsen.

H.H. Bang

Historisk forening for Gråsten by og egn

Målet for foreningens sommerudflugt i 1984 var Kobbermølle. Vi blev i Kobbermølleskolen budt velkommen af skoleleder Bodo Daetz. Derefter fortalte Daetz Kobbermøllens omskiftelige historie, og med megen lune skildrede han tillige livet i det lille samfund, som det havde formet sig gennem skiftende tider. Endvidere fik vi lejlighed til at se og beundre det »museum«, Bodo Daetz har indrettet i sit eget hjem. Det er lykkedes ham at samle en del inventar fra fabrikken samt et væld af kobberkedler, kander og andet husgeråd, der er blevet fremstillet i Kobbermøllen. Ca. 120 af vore medlemmer deltog i udflugten.

Ved vort efterårsmøde, hvor der var mødt omkring 90 medlemmer, havde vi fået gdr. Hans Ramm, Bækken, til at vise lysbilleder fra egnen langs Flensborg fjords nordkyst. Det var affotograferede postkort fra omkring århundredeskiftet. Dengang lå de små samfund langs fjorden meget isoleret. De havde næsten kun søværts forbindelse med omverdenen, men kunne dog også benytte en sti i strandkanten, der gik, hvor Fjordvejen i 30erne blev anlagt.

Samme aften kunne vi uddele vort årsskrift, det tiende i rækken. Indholdet spænder fra en strid mellem præst og menighed i 1700-tallet over et uddrag af Adsbøl skolekronik fra 1880 til 1914 til to erindringsartikler. En af gdr. Hans Sahl, Kværsløkke, der fortæller om sin barndom omkring første verdenskrig. I den anden beretter overvagtimester i grænsegendarmeriet, Kristen Madsen, hvordan han oplevede den 9. april i Gråsten.

Ved vor generalforsamling, der holdtes den 24. april 1985, havde vi først et foredrag med lysbilleder. Det var handelsskolelærer Poul Berrig, Vamdrup, der førte os på en tur langs Kongeågrænsen fra øst til

vest. Der var billeder fra før 1920 ved forskellige grænseovergange, af de gamle toldsteder og gendarmhuse og tillige billeder, der viste, hvordan der ser ud nu. Poul Berrig havde mange fornøjelige kommentarer og beretninger om smugleri og illegale grænseoverskridelser.

Formanden kunne i sin beretning meddele, at foreningen stadig havde tilgang af medlemmer. Der er nu 320 medlemmer.

Poul Andersen

Lokalhistorisk Arkiv for Dybbøl-Ulkebøl-Sønderborg

Foreningen holdt generalforsamling den 19. februar 1985 med deltagelse af ca. 60 medlemmer, som i bestyrelsens beretning fik at vide, at der ved årsskiftet var registreret ialt 222 medlemmer, og at der stadig agiteres kraftigt både for ny tilgang, men ikke mindst for at udbrede forståelsen for, hvor betydningsfuldt det er, at lokalt erindringsstof ikke kasseres kritikløst - man har desværre eksempler på, at der på Genbrugscentret er fundet få og tilfældige dele af dødsboer, som tidligere var lovet afleveret til arkivet.

Bestyrelsen beklagede, at det havde været vanskeligt at lægge et troværdigt budget, så længe man ikke havde vished for, om det gamle hus i Kirkegade 8 vil blive stillet til arkivets rådighed efter endt restaurering. Denne bekymring er senere fjernet efter et skriftligt tilsagn fra Sønderborg Kommune, og der skal nu forhandles om de nærmere vilkår.

Der har i det forløbne år været afholdt syv medlemsarrangementer, nemlig to foredrag, fire af de populære slentreture og en Åbent-Arkiv-Weekend, hvoraf den sidste dog ikke var besøgt helt så godt som forventet.

Efter generalforsamlingen holdt fhv. statsadvokat Dines Kirk et særdeles interessant og engageret foredrag om »Retsopgøret efter Besættelsen« og den centrale rolle, han havde haft i begivenhederne dengang.

Jens Asmark

Slægtshistorisk Forening Sønderjylland

Efterårshalvårets aktivitet begyndte med deltagelse i udstillingen: »Aktiv Fritid« i GASA-hallen i Ragebøl, hvor en stand var forberedt med foreningens sekretær Tove Jensen som primus motor.

»Slægtsstudier i Sydslesvig og Holsten« var emnet for septembermødet. Handelsoverlærer Jens Lampe, der under sine år i Sønderborg i

tidens løb havde besøgt praktisk talt alle arkiver og kirkebogskontorer i egnene syd for grænsen, talte levende om sine erfaringer herfra.

I begyndelsen af oktober deltog medlemmer i et af Sammenslutningen af Slægtshistoriske Foreninger arrangeret week-endkursus på Båring Højskole med emnekredsen: Fra Gåsefjer til EDB.

Da mange af vore medlemmer har forfædre også nord for Kongeåen, er det aktuelt med besøg også på Landsarkivet for Nørrejylland i Viborg. Det er derfor nyttigt med en forhåndsorientering, så man ved, hvilke særlige hjælpemidler, der står til rådighed der, og om dette emne talte arkivbetjent Axel Lilleøre ved foreningens oktobermøde for en interesseret medlemskreds.

De nye mikrofilm af Københavns politimesters registre over udvandrere, der står til rådighed på Landsbiblioteket i Åbenrå og kan lånes til benyttelse i Sønderborg, gjorde det aktuelt at efterspore udvandrede slægtsmedlemmer. Emnet for novembermødet var valgt derefter: »Emigranter i Slægtshistorien« ved J. Wangel.

I januar var der samarbejds- og kontaktmøde med indledning ved Tove Jensen, der berettede om sine egne resultater med slægtsundersøgelse.

Medens det er ret spartansk, hvad der findes af skifteoplysninger i Sønderjylland, er skifterne i det øvrige land ofte en righoldig kilde til nærmere kendskab til slægten. Om dette emne talte i februar formanden for Sammenslutningen af Slægtshistoriske Foreninger, S.E. Sørensen.

I forbindelse med foreningens generalforsamling i marts på Sønderborg Slot var der udstilling af slægtshistorisk litteratur, dels fra Sønderborg Bibliotek, dels fra Historisk Samfund for Sønderjylland, Historisk Samfund for Als og Sundeved og fra Die Gesellschaft für Flensburger Stadtgeschichte.

Efter generalforsamlingen talte landsarkivar Hans Worsøe om emnet: »At undervise i Slægtshistorie« og gav en interessant oversigt over udviklingen fra begyndelsen af tredserne, hvor de første kurser blev afholdt for amatører, og til dagens omfattende virksomhed til glæde for den efterhånden store skare, der har fattet interesse for slægtsens liv i svundne tider.

Aprilmødet var helliget »Slægtshistorie på EDB«. Mødet var arrangeret i samarbejde med lærere ved Kløvermarkskolen i Sønderborg.

Fru Dorrit Borch fra Rudkøbing fortalte om, hvorledes hun som nybegynder på EDB-området i løbet af to år har overført hele sit omfat-

tende slægtshistoriske materiale til EDB, således at det rummes på nogle få disketter, som uden besvær kan lægges i et ildfast skab, hvor det fylder særdeles lidt.

Derefter gav lærer Preben Bruhn-Jensen, der underviser lærere og elever i anvendelsen af EDB, nogle eksempler på anvendelsen af EDB-anlægget.

Mødet gav klart indtryk af, at anvendelsen af EDB kan være en fordel for den enkelte, men at de mange forskellige systemer og »sprog«, der indtil nu anvendes, gør det vanskeligt at indføje et foreliggende materiale i et andet materiale, fremstillet med andet apparatur og »sprog«. Selv med samme apparatur og »sprog« kan valg af farver til baggrund og tekst gøre det frembragte materiale ulæseligt ved umiddelbar anvendelse på et anlæg, hvor man har valgt anden farvekombination. Vi blev trøstet med, at udviklingen går så hurtigt, at det, der er vanskeligt idag, er rutine næste år!

Foreningen har nu 92 medlemmer, af hvilke 18-36 har deltaget ved de enkelte arrangementer i årets løb.

Jørgen Wangel

Historisk Samfund for Sønderjylland

Amtskredsenes arbejde

Haderslev amtskreds

Aktiviteten inden for Haderslevkredsen i det forløbne år afviger ikke meget fra foregående års aktiviteter. Der har været to aftenudflugter; den ene formede sig som en byvandring i det gamle Haderslev under ledelse af H.P. Drescher fra Byhistorisk Arkiv; det var en fortsættelse af byvandringen i 1983, så nu er deltagerne godt orienteret om det gamle Haderslev. Der var god tilslutning.

Den anden aftenur gik til Tørning voldsted og mølle. Karl Erik Olsen, Starup fortalte om landskabets tilblivelse, om Tørning voldsted, om limbækkerne og ahlefeldterne og den betydning, de har haft for vor landsdel. H.E. Højer, Vojens orienterede om møllen og herredsfogedboligen og de planer, man har med bygningerne i fremtiden, når restaureringen er tilendebragt. Ved kaffen på Tørning kro var der livlig spørgelyst over for de to rundvisere.

Den 12. januar 1985 var der orienteringsmøde i Skodborg, indbudt var Historisk Samfunds tillidsmænd og bestyrelserne for de lokalhistoriske arkiver og foreninger i amtskredsen. Skodborg hjemstavnsforening havde arrangeret en udstilling af arkivalier på biblioteket. Der var trængsel i de små lokaler.

Efter kaffen på sognegården, kom bibliotekar Kragh Nielsen med et foredrag om det lokalhistoriske arbejde. Efter foredraget var der korte indlæg af repræsentanter for samtlige 16 mødte bestyrelser. Der var enighed om, at vi havde haft et godt møde.

Den 30. april holdtes generalforsamling i Bevtoft forsamlingshus, Poul Andersen valgtes til ordstyrer. Formanden aflagde beretning om aktiviteterne i årets løb, og kassereren aflagde regnskabsberetning. Begge beretninger godkendtes.

På valg var Helge Holst, Øster Lindet og Hilmer Madsen, Toftlund, begge blev valgt.

Efter generalforsamlingen holdt H.P. Jensen, Agerskov foredrag om Hans Andresen Kryger fra Bevtoft.

S.R.

Åbenrå amtskreds

Åbenrå amtskreds har i det forløbne år haft to arrangementer i samarbejde med lokalhistoriske foreninger.

Den 13. august holdtes en historisk aftenrundtur i Felsted sogn, hvor Feksted sogns historiske forening stod for den praktiske tilrettelæggelse. Man besøgte en række større, ældre gårde i sognet. Lokale folk fortalte om gårdenes historie, og man så dem udefra. Man sluttede på Tumbøl kro, hvor der blev fortalt i tilknytning til det, man havde set. Det var et meget velbesøgt arrangement.

Den 6. december stod Varnæs-Bovrup historiske foreninger for et møde. Ved denne lejlighed var der foredrag med lysbilleder om de seneste udgravninger og fund i Nydam mose.

Begge de omtalte arrangementer var besøgt af ca. 110 mennesker. Amtskredsens bestyrelse er meget glad for dette samarbejde med lokalhistoriske foreninger og ønsker det fortsat.

I lighed med de sidste par år inviterede amtskredsen repræsentanter for de forskellige lokalhistoriske foreninger og tillidsmænd i det gamle Åbenrå amt til et fællesmøde. Den 12. november var man samlet i Gråsten. Her fik man forevist det lokale arkiv af formanden for Historisk Samfund for Sønderjylland Poul Andersen, som også redegjorde for

foreningen. Ib Andersen, Varnæs fortalte om fundet af en birkefogedstok fra Varnæs birk.

Den årlige generalforsamling holdtes den 17. april i Billedsalen på Folkehjem. Til amtsbestyrelsen nyvalgte Klaus Egebjerg, Åbenrå i stedet for Senius Tiedemann, Hovslund. Formanden rettede en tak til S. Tiedemann for hans arbejde som bestyrelsesmedlem i mange år.

Efter generalforsamlingen holdt fhv. sparekassedirektør H.P. Jensen, Agerskov et meget interessant foredrag med emnet »En åbenråfamilie gennem 300 år« (Voetmann). Der var mødt 80 mennesker.

H.H.B.

Sønderborg amtskreds

Generalforsamling holdtes den 15. maj 1984 på Sønderborghus. Bodil Christensen, Asserballe og Marie Simonsen, Miang, blev genvalgt, og efter generalforsamlingen fortalte formanden, viceskoleinspektør Aage C. Rasmussen, Broager, om »En historisk rejse gennem Sydslesvig, fra Sild til Fehmern«, illustreret med lysbilleder. For de få fremmødte var det en inspirerende »rejse«, der bar præg af kærlighed til Sydslesvig og af Rasmussens store historiske viden med sans for både detaljen og perspektivet.

Aage C. Rasmussen døde den 25. januar 1985 (se nekrolog andetsteds).

Den 8. oktober holdt vi det årlige møde med de lokalhistoriske foreninger og arkiver, denne gang i Lysabild. Lasse Johansen fortalte om sognet »Før og nu« og viste lysbilleder, og vi så den film, man lavede i 1979 i anledning af 200-året for udflytningen fra Lysabild til Lysabildskov. Til slut fortalte deltagerne om arbejdet i de forskellige lokalhistoriske foreninger, og man besøgte Lysabild sognearkiv. Der var 60 deltagere fra 14 af amtskredsens 17 lokalhistoriske foreninger.

Amtskredsens virksomhed har i den forløbne sæson ligget noget underdrejet, dels på grund af sygdom, dels på grund af seriøse overvejelser, hvorvidt der overhovedet er behov for flere lokalhistoriske arrangementer. Vi har i amtskredsen et stort antal store og meget aktive lokalhistoriske foreninger og arkiver, både i landdistrikterne og i Sønderborg by. Dette kan vi naturligvis kun glæde os over, også selv om det – efter vor mening – overflødiggør vore egne arrangementer.

H.L.S.

Tønder amtskreds

Den 23. juni havde vi arrangeret en heldagsudflugt. En tur gennem kogene med Carsten Boysen som en kyndig vejleder. Vi spiste midt-dagsmad i Engel mølle på Nordstrand. Efter vi havde kørt rundt på øen, stoppede vi, hvor det ny havdige og sluseværk var under bygning. Vi fik en grundig orientering med plancher og film i en dertil indrettet bygning.

Formålet med inddigningen var at få dobbelt digesikring for Hatsted marsk og samtidig skabe gode forhold for fuglelivet. På hjemturen gjorde vi ophold i Bordelum med den hellige kilde. Derfra kørte vi til Risum-Lindholm, hvor vi også var inde i kirken. Der deltog 47 i turen.

Den 29. september var der byvandring i Tønder med Sigurd Schoubye. Der var først orientering på museet, hvorefter turen gik rundt i byen. Især var det interessant at se Drøhses hus under restaurering. Der var 26 deltagere, som fik en god eftermiddag ud af det i et ideelt vejr.

Den 10. februar var vi, som hvert år, medindbyder til afstemningsfest i Skærbæk med Troels Fink som festtaler.

Den 15. marts holdt vi årsmøde på Tønderhus. Der var først foredrag af fhv. højesteretsdommer Frants Thygesen om Lov og Ret i grænselandet. På den efterfølgende generalforsamling valgtes Christians Kromann, Skærbæk i stedet for Frede Gotthardsen, Løgumkloster, der ikke ønskede at fortsætte. Bertel Steffensen, Skærbæk genvalgtes. Der var omkring 20 deltagere.

Mødet med de lokalhistoriske foreninger i amtskredsen venter til det ny museum i Skærbæk er færdigt en gang i løbet af sommeren.

E.P.

Sydslesvigs amtskreds

Programmet for 1984 blev afviklet, som det var planlagt på et styrelsesmøde hos Lotte og Lars Schubert den 13. februar 1984 og vedtaget på generalforsamlingen én måned senere.

Amtskredsens årlige generalforsamling på Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig holdtes den 15. marts 1984 med lektor Knud A. Rasmussen som mødeleder. Formandens og kassererens beretninger blev godkendt, Ulla Fedders og Johann Runge genvalgt. Styrelsens forslag med hensyn til foranstaltninger i resten af året 1984 blev drøftet og godkendt.

Aftenens højdepunkt var foredraget efter kaffebordet. Ina Carsten-

sen, Husum, fortalte med et sjældent personligt engagement om husumdigteren Theodor Storm.

Aftenvandringen gennemførtes den 13. juni. Den gik til Hærvejen med Henrik Becker-Christensen, Åbenrå, som cicerone. Vi startede i Nyhus ved den »Krumme vej«, så på voldstedet, fortsatte på samme vej - efter en stor omvej over Padborg - kun nogle få hundrede meter længere mod nord og beundrede dens gamle brolægning. Vi bilede derefter - i silende regnvej - efter Johs. Meyers kort fra 1650 til »Gammel Sønderborg vej« og så på »Oksevejen« gennem Bommerlund plantage. Denne spændende aften kronedes med en indholdsrig orientering om hærvejens historie og et hyggeligt kaffebord i Mørks kro i Kliplev.

Lørdag den 18. august var vi på øen Før. Skoleleder Uwe Svane var guide. Han fortalte om øens historie og nutid og om mindretallets kår på denne frisiske ø. Busturen over øen, besøget hos Dr. Fr. Paulsen og på »Friesen-Museum« i Vyk begejstrede de 26 deltagere. Uwe Svane gjorde dagen til en stor oplevelse.

I samarbejde med formanden for Historisk Samfund og Dr. H.F. Schütt (Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte) arrangeredes årets »Historisk søndag« i Flensborg. Det faldt naturligt at vælge Flensborg, da byen fejrede sit 700 års jubilæum. Vi startede på den gamle kirkegård, hvor arkitekt H. Munk Hansen, København, fortalte om kapellet og andre af kirkegårdens monumenter, som illustrerer det 19. århundredes stilhistorie. Derefter mødtes vi på rådhuset. H. Munk Hansen holdt et lysbilled-foredrag om »Arkitekterne Wiinstrup og Bindesbøll i Flensborg«. Han gav et farverigt billede af de to danske arkitekters virke i fjordbyen.

Der fulgte to tilbud på dagens program: en lille gruppe vandrede med Johann Runge gennem byen, så på to Wiinstrup-huse, på Helligåndskirken og saneringskvarteret. Stort var besøget på Flensborgs nye søfartsmuseum, hvor museumsinspektør Ole Ventegodt, København, viste rundt og fortalte om byens søfartshistorie.

Om eftermiddagen havde Flensborg by inviteret på en sejltur til Lyksborg. Omtrent 120 deltagere nød både det tørre vejr og de våde varer.

Torsdag den 8. november holdt vi efterårsmøde i Slesvig. Arkivar Lars N. Henningsen, der for tiden er stipendiat ved Studiefælleafdelingen, berettede om familien Otte i Egernførde. Det var et fængslende foredrag om et Egernførde-rederi af europæisk format og en matadorfamilie i et lille bysamfund. De 16 deltagere lærte meget den aften.

Årsberetning 1984-85

Ved Poul Andersen

Historisk Samfund for Sønderjylland holdt sit årsmøde den 12. maj i Tinglev på Tinglevhus, hvor ca. 170 medlemmer var kommet til stede. Efter at formanden havde budt velkommen til mødet og udtalt sin glæde over at se foreningens æresmedlemmer, rettede han en særlig velkomst til professor dr. jur. et dr. phil Ditlev Tamm, der efter generalforsamlingen ville tale om: Retsopgøret i Sønderjylland.

Efter Martin N. Hansens sang: »Der er sol over vang« udtalte formanden mindeord over formanden for Sønderborg amtskreds, vice-skoleinspektør Aage Rasmussen, Broager, tidligere formand for Sydslesvigskredsen, Lars Schubert, Flensborg og overbibliotekar Gustav Auring, Åbenrå. Alle tre havde aktivt deltaget i Historisk Samfunds arbejde.

Man gik så over til generalforsamlingen, og som første punkt valgtes skatterådsformand Svend Lyck til dirigent. Han gav straks ordet til formanden, der aflagde nedenstående beretning:

I Historisk Samfunds formålsparagraf står blandt andet, at vi skal »- udøve en tilskyndende og vejledende virksomhed over for historisk, særlig lokalhistorisk arbejde«. Denne virksomhed er i nogen grad blevet udført gennem de for godt 25 år siden oprettede amtskredse i de gamle amter, Tønder, Åbenrå, Sønderborg og Haderslev samt Sydslesvig. Interessen for lokalhistorie har medført, at der inden for de sidste halve snes år er skudt en lang række lokalhistoriske foreninger og arkiver op. Vi har konstateret, at det mange steder er vore medlemmer og tillidsmænd, der har taget initiativet hertil, og de sidder i ledelsen af disse foreninger. I de sidste fem år har vi samlet disse foreninger til årlige møder ude i amterne for at drøfte det lokalhistoriske arbejde og gensidigt hente inspiration og erfaringer.

Nu er der for en halv snes dage siden sket det meget glædelige, at der er blevet ansat en lokalhistorisk konsulent som leder af Historiske Samlinger, og tillige skal han bistå det lokalhistoriske arbejde ude i landsdelen. Med ansættelse af denne konsulent bør vi derfor nok i Historisk Samfund tage op til overvejelse, hvorledes arbejdet på lokalt plan bedst kommer til udførelse i fremtiden. Ingensinde har den historiske interesse været større, og nu gælder det at styrke og bevare den. Det vil derfor være af største betydning, at vi finder frem til et tæt samarbejde.

Det er min overbevisning, at et sådant godt samarbejde vil kunne opnåes med den lokalhistoriske konsulent, der er blevet ansat. For dem, der ikke ved det, skal jeg oplyse, at det er Henrik Fangel. Netop lokalhistorie er Henrik Fangels meget store interesse, hvilket yderligere kvalificerer ham til stillingen.

I denne forsamling er Henrik Fangel ikke ukendt. Han har siddet i Historisk Samfunds styrelse, været medredaktør af *Årbogen*, og er desuden kendt for sin skribent- og foredragsvirksomhed. Jeg vil byde Henrik Fangel hjertelig velkommen til arbejdet. samtidig skal der også lyde en hjertelig tak til Sønderjyllands amt, der har bevilliget støtte til oprettelse af stillingen. En stilling, der kan betyde en milepæl for det historiske arbejde i Sønderjylland.

Om årets aktiviteter kan jeg nævne, at vi i august indbød til Historisk Søndag. Den fandt sted i Flensborg, hvor der i anledning af byens 700 års jubilæum var tilrettelagt et program for medlemmerne af Historisk Samfund og Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte. Ca. 100 af vore medlemmer var mødt op kl. 9.30 på den gamle kirkegård, hvor arkitekt Hans Munk Hansen fortalte om kirkegårdens kapel og de forskellige gravminder. Derfra gik vi til rådhuset og hørte Munk Hansens spændende foredrag om danske arkitekters betydning for Flensborgs arkitektur i 1800-årene. Vi fortsatte til Flensborgs nye skibsfartsmuseum. Her fortalte museumsinspektør Ole Ventegodt om museet og dets samlinger. Som afslutning på dagen var der sejltur til Lyksborg med besøg på slottet.

En uge senere kunne vi sammen med Sydslesvigsk Forening invitere til møde ved den gamle Ejderkanal i anledning af dens 200 års jubilæum. Vejret var ikke just det bedste til friluftsmøde, men arrangementet var alligevel vellykket.

Og så en uge senere løb »Den store egnsvandring« af stabelen. De mange tilbud til vore medlemmer med så kort mellemrum var måske medvirkende til, at der kun var deltagere til en tur om lørdagen. men de, der var med, fik en god dag. Vi mødtes på Haderslev Museum, hvor der var lejlighed til at bese den netop åbnede udstilling om forsvarsværker i Sønderjylland fra oldtiden og til vore dage. Ad snoede veje gik turen så videre gennem Åstrup, en vending ned på Nygård til Hejlsminde, Aller og Christiansfeld. Undervejs blev der orienteret, om det vi passerede. Efter middagen i Brødremenighedens hotel, fortalte pastor Rønnow fængslende om det særprægede samfund, der for godt 200 år siden var grundlagt på bar mark og voksede op til det, som vi i dag kender som Christiansfeld. Med stedkendte førere var vi derefter på byvandring, hvor vi fik fortalt om husene og den særprægede kirkegård, Guds ager, inden vi samledes i kirken og hørte om menighedens liv. Turen gik videre over Sommersted til Hammelev; her var der kaffepause, inden vi sluttede med et besøg på Tørning voldsted, hvor H.V. Gregersen fortalte voldstedets historie og om restaureringen omkring Tørning mølle.

Ved vort årsmøde i Treja udkastede Troels Fink den tanke, at der i den danske skole burde opsættes en mindeplads for Gustav Johannsen. I styrelsen tog vi ideen op, og i december ved indvielsen af Treja skoles nye gymnastiksal kunne vi afsløre mindepladen.

Derefter lidt om vore udgivelser. *Årbogen* nåede af tekniske grunde desværre først sent frem, men den er blevet godt modtaget, og vi synes da også, at redaktionen har fundet frem til et interessant artikelstof. En enkelt anmelder bemærker, at vore anmeldelser kun omfatter bøger før 1984. Hertil skal blot

bemærkes, at redaktionen slutter i maj, så det vil kun sjældent være muligt at få anmeldt bøger fra samme år. Samme anmelder mener tillige, det er unødvendigt at bringe beretninger fra de lokalhistoriske foreninger. Vi finder imidlertid dette stof er af værdi, fordi det sammen med museernes, Landsarkivets, Historiske Samlingers, Studiefdelingen i Flensborg giver et billede af det historiske arbejde, der udføres i Sønderjylland.

Sønderjysk Månedsskrift kunne den 1. juli 1984 fejre 60 års jubilæum. Vi markerede dagen ved en lille sammenkomst for tidligere og nuværende redaktionsmedlemmer. Der blev fremdraget minder om mangfoldige besværligheder – en overgang pegede alt på ophør – men bladet holdt sig oven vande. Heldigvis kan Historisk Samfund stadig klare udgivelsen og de økonomiske skær. Men det skyldes også tilskud til bladet fra offentlig og privat side, og det bringer jeg her en hjertelig tal for.

Også tak til redaktionen både af Månedsskriftet og Årbøgerne for deres store arbejde. Få aner, hvor mange arbejdstimer – ulønnede – det kræver at kunne udsende disse to publikationer til vore medlemmer og abonnenter.

Jeg nævnte i fjor, at Herrnhuter-Samfundet i Christiansfeld blev udsolgt i løbet af ganske kort tid. Da der stadig indløber bestillinger på bogen, vovede vi et genoptryk. Det viste sig at kunne gå. Også 2. oplag er næsten udsolgt.

I vor nye serie som vi kalder »Studier«, udkom i efteråret Per Grau Møllers bog om udskiftningen på Als. Denne bog har naturligvis nok haft sine fleste købere på Als. Men jeg kan sige, at dette stykke landbrugshistorie også kan læses med udbytte i andre egne. Udskiftningen fik en voldsom betydning for landbruget og dets udøvere, og denne revolution i landbruget er ikke tidligere blevet behandlet med samme bredde som af Grau Møller.

Det kan i forhold til forrige år synes beskedent, at vi kun har udsendt to bøger på et år. Men jeg kan så trøste med, at vi i indeværende år har mere på bedding. I nærmeste tid kan vi præsentere Hans Schultz Hansens bog: Det nordslesvigske landbrug og den danske bevægelse 1880-1914. Forfatteren fortæller grundigt om de betydningsfulde omlægninger, som skete i landsdelens hovederhverv. Og han gør op med gamle synspunkter. Danskheden gik ikke frem med de stormskridt op til 1. verdenskrig, som hidtil antaget. Den stagne-rede, og der er ikke direkte sammenhæng mellem udviklingen i landbruget og i den danske bevægelse. Det er en smukt illustreret bog skrevet i et let læst sprog.

Endnu en bog udkommer i eftersommeren, nemlig Åbenrå bys historie, bd. IV, omfattende tiden fra 1945-70. Vi er dermed med til at markere byens 650 års jubilæum. Bogen er skrevet af Henrik Becker-Christensen og Jørgen Witte, og den er på ca. 300 sider. Det er samtidshistorie, der fortæller om Åbenrås udvikling fra en lille købstad til den by, vi kender idag. Den berører erhvervsliv, skoler, mindretallet og politiske kampe, men handler også om go-go piger og fodbold. Også den er rigt illustreret og indbundet.

En bog mere med tilknytning til den jubilerende by vil udkomme i år. Ib Andersen har udforsket historien om Ensted sogns gårde og slægter. Denne værdifulde personal- og socialhistoriske bog får samme disposition som Jes

Holdts højt værdsatte bog om Løjt sogns gårde og slægter. Bogen er iøvrigt en forløber for den planlagte sognehistorie for Ensted sogn.

Der arbejdes endvidere stadig på udgivelse af professor Otto Norns bog: To danske grænseslotte, Gottorp og Koldinghus. Dr. phil. Otto Norn fører os ind i disse to slotte, som vi alle kender. Han fortæller om deres bygningshistorie og belyser deres budskab om kongens selvforståelse som fyrste af Guds nåde.

Endnu flere bøger er under overvejelse, men herom vil De kunne læse i vore »meddelelser«, der vil blive udsendt som hidtil. Vore medlemmer har med andre ord en række gode bøger at se hen til. Jeg vil også nævne, at arbejdet med registret til Sønderjyske Årbøger, som skal markere 100 års jubilæet, skrider mere end planmæssigt frem takket være Børge L. Barløses store flid og omhyggelige arbejde.

I amtskredsene har arbejdet i afvigte år fulgt de traditionelle stier. Der er afholdt mellem tre og seks arrangementer i hver kreds. Foredrag med lysbilleder, film, byvandring og sommerudflugter. Disse møder har samlet knap 1.000 deltagere. Det ret høje antal skal nok ses i sammenhæng med at en del af møderne er afholdt i forbindelse med lokalhistoriske eller andre foreninger. Ud over denne aktivitet har Historisk Samfund i Haderslev og Tønder amtskreds afholdt foredragsmøde med fhv. højesteretsdommer Frants Thygesen, der begge steder talte om »Lov og ret i Slesvig gennem tiderne«. Foredraget belyste retsudviklingen i hertugdømmet og forskellen mellem Jyske Lov og Romerretten. Desværre samlede disse to møder ikke det antal tilhørere, de havde fortjent.

Endelig må jeg nævne, at Erland Møller, som berørt ved sidste årsmøde, fratrådte 1. september 1984. I stedet har fru Vera Hansen overtaget ledelsen af kontoret. Vor nye »kontorchef« er faldet godt til, og til hende, til Erik Jørgensen og vor frivillige hjælper, fru Schauemburg vil jeg sige en varm tak for deres indsats.

Til slut en tak til alle medlemmer i styrelsen for samarbejdet i året, der er gået. En hjertelig tak for den økonomiske støtte, vi har modtaget fra offentlig og privat side. uden denne hjælp ville vi slet ikke være i stand til at løse opgaverne. Og sidst, men ikke mindst tak til vore godt 3.000 medlemmer, der trofast slutter op om Historisk Samfund.

Herefter aflagde kassereren, afdelingsleder Rasmus Callesen det reviderede regnskab. Fra forsamlingen rettedes enkelte spørgsmål til regnskabet, hvorefter både beretning og regnskab enstemmig godkendtes.

På valg var Henrik Becker-Christensen og Hans H. Worsøe, der begge blev genvalgt. Da Jane Bossen havde ønsket at udtræde, blev fra styrelsens side foreslået O. Perch-Nielsen, der enstemmigt blev valgt.

Under eventuelt bekendtgjorde formanden, at den store egnsvandring var planlagt til Moesgård med besøg på udstillingen: Udvandringen til Amerika. Endvidere besøg ved de enestående udgravninger i Illerupdalen. Nærmere program vil blive tilsendt. Museumsinspektør

Steen Andersen orienterede om vejen ud til Olgerdiget, hvor han efter mødet ville fortælle om dette gamle forsvarsværk. Da ingen andre ønskede ordet, sluttede generalforsamlingen med »Jeg elsker de grønne lunde«.

Efter kaffebordet talte så professor Tamm. Han redegjorde først for baggrunden for retsopgøret og kom ind på den danske regerings politik i forholdet til besættelsesmagten. Han nævnte Frihedsrådets pjece: Når Danmark atter er frit, der blev udsendt i november 1943, og hvor det blev slået fast, at et opgør skulle finde sted. De særlige forhold i Sønderjylland, hvor en stor part af mindretallet meldte sig til fronttjeneste, Selbstschutz og som Zeitfreiwillige, medførte, at landsdelen tegnede sig for $\frac{1}{4}$ af alle domfældte i retsopgøret. Professor Tamm sluttede sit med stor interesse påhørte foredrag med et citat af dr. v. Eyben, der om retsopgøret har sagt »- det gik ikke særlig godt og heller ikke særlig slet. Det gik som forventet -« Foredraget blev hilst med kraftigt bifald.

Efter foredraget var der mange indlæg og spørgsmål fra salen, inden formanden takkede for foredraget, og mødet sluttede med: »Jeg ser de bøgelyse øer«. En del af medlemmerne kørte så ud til stedet, hvor Olgerdiget har været, og her fortalte Steen Andersen om dets historie og forløb.

Driftsregnskab for Historisk Samfund 1.1.84 - 31.12.84.

<i>Udgifter</i>	<i>Indtægter</i>
Sønderjyske årbøger 191.535,83	Medlemsbidrag incl. porto . . 193.568,42
Sønderjysk Månedsskrift	Sønderjysk Månbedsskrift
Trykning 162.047,66	Abonnement 153.293,13
Porto 22.992,17	Annoncer 6.413,00
Honorarer 9.717,70	Tilskud 35.000,00
Lydbånd 980,65	Lydbånd 2.146,00
Skrifter 389.436,28	Skrifter 425.480,15
Slægtshist. kursus 3.358,85	Tilskud til afsluttede
Porto 13.324,32	værker 34.000,00
Kontorhold 24.903,27	Tilskud iøvrigt 148.546,00
Lønninger 86.915,52	Slægtshist. kursus 7.115,00
Møder 4.148,00	Renter 61.491,13
Repræsent. og honorarer . . . 13.191,35	<u>1.067.052,83</u>
Egnsvandring 3.181,61	
Telefon 2.901,10	
Forsikring, ATP 2.467,33	
Amtskredse 5.717,84	
Fagskrifter 764,00	
Mindeplade 3.031,70	
Foreningskontingent 3.313,50	
Formularer 12.973,05	
956.901,73	
Beholdning ultimo 561.993,35	Beholdning primo året 451.842,25
<u>1.518.895,08</u>	<u>1.518.895,08</u>

Status pr. 31.12.1984

<i>Aktiver</i>	<i>Passiver</i>
Beholdning 561.993,35	Egnsvandringfond 10.300,00
Tilgodehavende f. salg 17.029,00	Henlagt til Aabenraa Bys
Tilgodehavende f. moms 33.447,00	Historie 204.311,00
Tilgodehavende, lønref. 18.835,00	Biografier 19.000,00
	Andre udgivelser 150.000,00
	Årsbogsregister 125.000,00
	Overførsel til næste år 122.693,35
<u>631.304,35</u>	<u>631.304,35</u>

Aabenraa, den 18.3. 1985

Rasmus Callesen

Foranstående regnskab har vi revideret og fundet i overensstemmelse med bilag, giro-, bank- og sparekassekonti.

Aabenraa, den 1.4.1985

sign. Sv. Lyck

sign. C. O. Henningsen

Tillæg til medlemsfortegnelsen

Pr. 31. december 1984 udgjorde medlemstallet 3056, der fordelte sig på Sønderjylland og det øvrige land samt udlandet som følger:

Haderslev by og amt	679
Sønderborg by og amt	292
Tønder by og amt	382
Åbenrå by og amt	715
Sydslesvig	172
Øvrige Danmark og udlandet	816

Medlemmer indmeldt i 1984

Andersen, Adolf, Tønder	Ebert, Jørgen, adjunkt, Sønderborg
Andersen, Hans Chr. gdr., Broager	Eriksen, Erik, Sønderborg
Andersen, Eiler og Jørn Rubak, advokater, Haderslev	Festesen, Metha, Åbenrå
Andersen, Julie, Ålborg	Frank, Niels Jacob, Rødding
Andersen, Søren Skjøtt, advokat, Tønder	Fredens, Erik, adjunkt, Flensborg
Beck, Ingrid, Agerskov	Frederiksen, Pia, speditør, Åbenrå
Bech, Karen G., Haderslev	Fogt, Arne, Søborg
Becker, Hans, Åbenrå	Futtrup, Ulli, Haderslev
Biehl, Niels Peter, professor, Bielefeld	Gaedt, Anne Marie, bankassistent Stubbæk
Biermann, Kirsten, antikvitethandler, Stubbæk	Geipel, Cay-Erik, Agtrup
Biblioteket, Rødekro	Gersling, Tive, Åbenrå
Bladt, Ulla, Vium	Gram, Bent K., dyrlæge, Rødding
Blonk, Bente, Hvidovre	Gram, Karsten, studerende, Åbenrå
Brodersen, Anni, Tønder	Grunert, Lone, overlærer, Selk
Busch, Carl Emil, ingeniør, Åbenrå	Hald, Niels, lektor, Århus
Callesen, Karen og Johannes Ravn, Åbenrå	Hansen, Arve, Oslo
Callø, Birgitte, oversygepl. Glostrup	Hansen, Børge Deigaard, København
Clausen, Jørgen, gdr., Blans	Hansen, Ebbe, gdr., Bolderslev
Christensen, Anne Marie, Vejle	Hansen, Finn Arvid, faglærer, Åbenrå
Christensen, Bodil, Vojens	Hansen, Karen, bibliotekar, Slesvig
Christensen, Erik, Spentrup	Hansen, Niels Krogh, borgmester, Broager
Christensen, Harald, Tønder	Hammer, Niels Jørgen, fuldmægtig, Åbenrå
Christensen, Ingo Cordes, Sønderborg	Haugård, Anne Marie, Vojens
Christensen, Niels, afdelingsleder, Agerskov	Holst, boghandler, Rødding
Christensen, Niels Peter, disponent, Åbenrå	Ingerslev, Tove, handelsfaglærer, Sønderborg
Clausen, Sven, Augustenborg	Institut for Grænseregionsforskning, Åbenrå
Conradsen, Harry, restauratør, Åbenrå	Jacobsen, Anne, Toftlund
Dörffler, Lene, fhv. fuldmægtig, Flensborg	Jacobsen, Leif, bankdirektør, Åbenrå
	Jensen, Bjarne Steen, Århus
	Jensen, Gunnar Bøhrnsen, Sønderborg
	Jensen, Kurt, Døstrup
	Jensen, Thyra, Haderslev
	Jessen, J.J., Esrum
	Johansen, Hans Jørgen, Jejsing
	Johnsen, Ingolf, ingeniør, Nordborg
	Jørgensen, Chr. Haderslev
	Jørgensen, Kai S., Løjt Kirkeby
	Jørgensen, Leif Vang, Nordborg

- Kelm, Bert, dipl. ingeniør, Kongsmark
 Kejlidsen, Jacob Høj, tandlæge, Åbenrå
 Knoop, Lizzie, Haderslev
 Knudsen, Hans Jørgen, Asbøl
 Koch, Bjarne, kundechef, Åbenrå
 Koch, Leif, Haderslev
 Krogsgård, Signe, pædagog, Ulkebøl
 Kruse, Lars, læge, Åbenrå
 Larsen, Børge, redaktør, Åbenrå
 Larsen, Lotte, Dundas-Grønland
 Lassen, Tage, pens. lærer, Åbenrå
 Lauritzen, Jens, Egersund
 Leszczymski, Leif, Vejle
 Lorenzen, Jørgen A., Stubbæk
 Ludvigsen, Hanne og Asger, Skovby
 Lycke, Karen og Jørgen, Bøgelund
 Mathiasen, Arnold, Børkop
 Mailandt-Andresen, Edel, Bevtoft
 Midtby, Ingrid og Chr., Ringkøbing
 Mikkelsen, Hans, landmand, Varning
 Møller, Knud, kæmner, Broager
 Møller, Mads Thuesen, arkitekt, Åbenrå
 Nielsen, Egon, Sønderborg
 Nielsen, Harald, forst. cand.theol.,
 Løgumkloster
 Nielsen, Mads, fuldmægtig, Vojens
 Nielsen, Paul Lund, overlærer, Åbenrå
 Normanni, Susanne, bankassistent,
 Åbenrå
 Nørgård, N.K., Haderslev
 Nørup, Gotfred, stationsleder, Højer
 Ottosen, Henrik, Risskov
 Outzen, Valborg, Haderslev
 Overgaard, Jens, adjunkt, Åbenrå
 Poulsen, Bjørn, Flensborg
 Pedersen, Allan, provst, Horbelev
 Petersen, Anders Busk, Rinkenæs
 Pedersen, Gerner, Frederikssund
 Pedersen, Hans Henrik, sekretær
 Christiansfeld
 Pedersen, Irene og Ewald, Haderslev
 Petersen, Katharina, Beder
 Petersen, Åse, Åbenrå
 Rasmussen, Dagny, lærer, Bevtoft
 Rasmussen, Hans Peter, akademiing.,
 Sønderborg
 Reese, Yrsa, Åbenrå
 Rotne, Karen, Rødding
 Rudbeck, Anne Marie, Haderslev
 Sanghistorisk Arkiv, Århus
 Schmidt, Børge, landsdelssekretær,
 Sunds
 Schmidt, Else, Middelfart
 Schmidt, Erika, Christiansfeld
 Schmidt, Johan, skovløber,
 Sommersted
 Seratski, Ketty, guldsmed,
 Christiansfeld
 Steensen, Thomas, Kiel
 Strange-Petersen, Åbenrå
 Biblioteket, Sønderjyllands
 Amtskommune
 Sørensen, Arne, civilingeniør, Tønder
 Sørensen, Frank, Gråsten
 Sørensen, Paul, Padborg
 Sørensen, Peter, Over Jerstal
 Tagesen, Margit, filialleder, Vojens
 Thaysen, Ejnar, Ringsted
 Thomsen, Ib, Ehrenreich, cand.jur.
 Åbenrå
 Thomsen, Jens Birk, skoleinspektør,
 Christiansfeld
 Thomsen, Kaj, Sundsmark
 Thorup, Ole, bankassistent, Tønder
 Thuesen, N.P., Sønderborg
 Toft, Helga, Bramdrup
 True, Henrik, Augustenborg
 Tønder Statsseminarium
 Vamdrup Bibliotek
 Vestergaard, Henrik, Harreslev
 Vitterhetsakademiens Bibliotek,
 Stockholm
 Weber, Margrethe, bankassistent,
 Åbenrå
 Westhoff, K.P., vicetoldinspektør,
 Padborg
 Wolff, Poul Erik, skoleinspektør,
 Rødding
 Zoffmann, Svend, forvalter, Ballerup

